

Mihályi, Péter

Working Paper

A 2010-14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon, 1722-1962

IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2015/20

Provided in Cooperation with:

Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences

Suggested Citation: Mihályi, Péter (2015) : A 2010-14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon, 1722-1962, IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2015/20, ISBN 978-615-5447-81-5, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Budapest

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/129846>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-DP – 2015/20

**A 2010-14 közötti államosítások történelmi
előzményei Magyarországon,
1722-1962**

MIHÁLYI PÉTER

Műhelytanulmányok
MT-DP – 2015/20

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

A 2010-14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon, 1722-1962

Szerző:

Mihályi Péter
külső munkatárs
Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

intézeti tanszékvezető egyetemi tanár
Pannon Egyetem - Gazdaságtudományi Kar - Pénzügytan Intézeti Tanszék

vendégprofesszor
Közép-Európai Egyetem (CEU)
E-mail: peter@mihalyi.com

2015. április

ISBN 978-615-5447-81-5
ISSN 1785-377X

Kiadó:
Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

A 2010-14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon, 1722-1962

Mihályi Péter

Összefoglaló

Napjaink egyik izgalmas kérdése, hogy mekkora a jelentősége a 2. és 3. Orbán-kormány 2010 óta meghozott központosítási és államosítási döntéseinek. Egy korábbi tanulmányomban - Mihályi (2015) - bemutattam, hogy ami hazánkban a közelmúltban lejátszódott, ahhoz hasonló esetenként más poszt-szocialista országokban is történtek. Az is tény, hogy alkalmanként már az 1990-2010 között működő magyar kormányok is rákényszerültek az egyszer már privatizált vállalati vagyon visszaállamosítására – jóllehet annak a 20 évnek az alapvető trendje a privatizáció volt. Azt viszont nem vizsgáltam, és mások sem vizsgálták, hogy a magyar társadalom, a közvélemény miért fogadja közönyösen, sőt inkább helyeslően azt a gazdaságpolitikai fordulatot, ami 2010 után bekövetkezett.

Az egyik lehetséges válasz az, hogy ehhez szokott hozzá az ország. A modernkori magyar történelem utolsó 300 éve, melynek főbb állomásait – jobbágyfelszabadítás, Tanácsköztársaság, 1945-ös földosztás és államosítás - már az általános iskolában megtanultuk, valójában vagyonekobbzások sorozata volt. Tárgyunk szempontjából másodlagos jelentőségű, hogy egy adott történelmi pillanatban az államosítás helyes döntés volt-e; az éppen regnáló kormánynak volt-e más választása, hogy az ország pillanatnyi állapota vagy nemzetközi kötelezettségek diktálták-e a meghozott intézkedéseket, vagy csak rövidtávú, hatalmi szempontok sugallták a magántulajdon elkönfiskálást, az államadósság törlesztésének felfüggesztését, a felhalmozott pénzmegetkarítások elértéktelenítését stb. De egyoldalú értékelés lenne az is, ha minden lépésért a külső körülményeket okolnánk. A döntéshozók egyszerre voltak foglyai koruk, osztályuk ideológiájának, előítéleteinek, ám egyúttal hatalommal és eszközökkel felruházott propagátorai is ezeknek a gondolatoknak.

Az egymást követő vagyoni redisztribúciók a magyar társadalom és gazdaság történelmi lemaradását voltak hivatva leküzdeni. A mindenkori döntéshozók meg voltak győződve arról, hogy amikor államosítanak, akkor a hazát és a haladást is egyszerre szolgálják. Csak éppen azt nem vették észre, hogy ezek az intézkedések - *nolens-volens* – rombolják a magántulajdont és a jogállamiság eszményét, illetve az állam legitimitásába helyezett társadalmi bizalmat.

Tárgyszavak: gazdaságtörténet, államosítás, szocializálás, kárpótlás, földreform, Tanácsköztársaság, visszamenőleges jogalkotás

JEL kód: N4, P20, P26, P31, P51

The historical precedents of the 2010-2014 nationalizations in Hungary, 1722 – 1962

Péter Mihályi

Abstract

One of the intriguing questions of our times is the importance of the centralization and nationalization campaigns of the 2nd and 3rd Orbán-government carried out since 2010. In an earlier working paper – Mihályi (2015) – I demonstrated that similar policy steps were occasionally taken in other post-socialist countries, too. It is also a known fact, that the subsequent Hungarian governments in the 1990-2010 period were also forced in some cases to renationalize already privatized firms – although the main trend of policies was privatization. However, in my earlier work a logical question was ignored, namely why this U-turn has been so far so easily accepted by the Hungarian society at large and many opinion leaders both on the political left and political right.

One conceivable answer is that this is what the Hungarian people have been accustomed to. The history of the past 300 years was nothing else but a sequence of nationalizations and confiscations, and the milestones of this have been taught with proud already in the elementary schools for generations.

From the perspective of the present paper, it doesn't matter whether the nationalizing governments could have made different decisions; whether they were pressed by outside forces or acted independently. It will be shown that the decision-makers were both prisoners of their own epoch and the ideology of their social classes, but at the same time they were also authoritative diffusers of their own ideologies through politics, education and the media.

The subsequent asset redistributions in the modern economic history of Hungary aimed at accelerating the country's economic development and catching up with the more advanced economies. Unfortunately the decision-makers didn't realize that these measures – *volens volens* - undermined the idea of private property, the rule of law and the trust vis-à-vis the state itself.

Keywords: economic history, nationalization, socialization, restitution, land reform, retroactive legislation.

JEL classification: N4, P20, P26, P31, P51

A 2010-14 közötti államosítások történelmi előzményei

Magyarországon, 1722-1962

Tartalom

1	BEVEZETÉS.....	7
2	AZ 1848-AS SZABADSÁGHARCTÓL AZ I. VILÁGHÁBORÚIG	13
2.1.	AZ ŐSISÉG ELTÖRLÉSE ÉS A JOBBÁGYOK FÖLDHÖZ JUTTATÁSA 1848-BAN	13
2.1.1	<i>A kármentesítés ígérete .....</i>	<i>14</i>
2.1.2	<i>A kárpótlási kötvények születése .....</i>	<i>15</i>
2.2.	A KÖZLEKEDÉS ÉS A TÁVKÖZLÉS ÁLLAMOSÍTÁSA, 1880-1900	15
2.3.	KÍSÉRLET AZ ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁRA, 1868 - 1910	17
2.4.	A GAZDASÁG MILITARIZÁLÁSA AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN	18
3.	A HORTHY-KORSZAK.....	19
3.1.	ELŐZMÉNYEK: VESZTES HÁBORÚ ÉS AZ 1918-19 ÉVI FORRADALMAK.....	19
3.1.1.	<i>Az I. Magyar Köztársaság államosításai .....</i>	<i>20</i>
3.1.2.	<i>A gazdaság szocializálása a Tanácsköztársaság idején .....</i>	<i>22</i>
3.1.3.	<i>A Tanácsköztársaság tervei .....</i>	<i>25</i>
3.2.	AZ 1918/19-ES FORRADALMAK BIRTOKJOGI KÖVETKEZMÉNYEI	26
3.2.1.	<i>Lex Károlyi .....</i>	<i>27</i>
3.2.2.	<i>A Habsburg-család vagyonának zár alá vétele .....</i>	<i>28</i>
3.3.	HÁROM VAGYONVÁLTSÁGI TÖRVÉNY 1921-BEN	28
3.4.	AZ ÚN. NAGYATÁDI-FÉLE FÖLDREFORM	29
3.5.	FÖLDJUTTATÁS A VITÉZI REND TAGJAINAK	30
3.6.	KÁRPÓTLÁS TRIANONÉRT?	31
3.7.	GÖMBÖS ÉS TELEKI FÖLDREFORM TERVEI	32
3.8.	A GAZDASÁG MILITARIZÁLÁSA A NÉMET HÁBORÚS NAGYTÉRGAZDASÁGBAN, 1938-1945	33
3.9.	A ZSIDÓSÁG JOGFOSZTÁSA ÉS VAGYONÁNAK ELRABLÁSA	34
4.	A SZOCIALISTA TULAJDON KIÉPÜLÉSE, 1945-1962	38
4.1.	FÖLDREFORM ÉS ÁLLAMOSÍTÁS KONSZENZUSSAL, 1945-1948	39
4.2.	AZ 1945. ÉVI FÖLDREFORM	46
4.2.1.	<i>A német kisebbség (svábok) jogfosztása .....</i>	<i>48</i>
4.2.2.	<i>A Vitézi Rend földjeit nem vették el .....</i>	<i>49</i>
4.2.3.	<i>A cigányság kimaradt a földosztásból .....</i>	<i>50</i>
4.3.	A NAGYVÁLLALATOK ÁLLAMOSÍTÁSA	50
4.3.1.	<i>Magyar-szovjet közös vállalatok alakítása .....</i>	<i>53</i>
4.3.2.	<i>Az ún. szabotázs-perek .....</i>	<i>54</i>
4.3.3.	<i>A részvénytársasági formában működő cégek „megkettőzése” .....</i>	<i>55</i>
4.4.	A PÉNZINTÉZETEK ÁLLAMOSÍTÁSA.....	56
4.5.	A SZÖVETKEZETI MOZGALOM FELSZÁMOLÁSA 1948-TÓL.....	58
4.6.	A KISIPAR ÉS KISKERESKEDELEM ÁLLAMOSÍTÁSA 1949-1952 KÖZÖTT.....	59
4.7.	A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALIZÁLÁSNAK ELSŐ KÍSÉRLETE, 1948-1953	63
4.8.	A LAKÁSVAGYON RÉSZLEGES ÁLLAMOSÍTÁSA 1951-53 KÖZÖTT	65
4.8.1.	<i>Kitelepítések a fővárosból .....</i>	<i>65</i>
4.8.2.	<i>Kitelepítések a határ menti területekről.....</i>	<i>65</i>
4.8.3.	<i>Bérházak államosítása .....</i>	<i>66</i>
4.9.	AZ OKTATÁS ÉS A KULTÚRA ÁLLAMOSÍTÁSA 1948-TÓL	66
4.10.	AZ 56-OS FORRADALOM IDEJÉN NEM MERÜLT FEL A REPRIVATIZÁCIÓ GONDOLATA	67
4.11.	VAGYONELKOZÁS ÉS SZIMBOLIKUS REPRIVATIZÁCIÓK 1956 UTÁN	68
4.12.	A KOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS AZ ÁLLAMOSÍTÁS UTOLSÓ FEJLEMÉNYEI, 1959-1962	69
5.	IRODALOMJEGYZÉK.....	71

6. FORRÁSJEGYZETEK	76
---------------------------------	-----------

Táblázatok

1. táblázat: Az államosítások és valutareformok mérföldkövei, 1722 - 1949.....	12
2. táblázat: A Nagyatádi-féle földosztás kedvezményezettjei	29
3. táblázat: A magyar zsidóság 1944-45-ben elrabolt vagyonának becsült értéke.....	37
4. táblázat: A nemzeti szocialista szellemiségű pártok programjának tulajdonra vonatkozó elképzelései az 1930-as években	42
5. táblázat: Államosítások Magyarországon, 1945-53	44
6. táblázat: A földreform során igénybe vett birtokok, 1945	46
7. táblázat: Az állami tulajdon térhódítása, 1947 – 1949	56
8. táblázat: Az önálló magánkisiparosok száma egyes szakmákban, 1938 - 1953	61

Keretes írások

1: A LEGELSŐ ÁLLAMOSÍTÁS 1722-BEN	7
2: KÉT HASONLÓ JOGINTEZMÉNY: ÓSISÉG ÉS HITBIZOMÁNY	13
3: AZ „UNORTODOX” GAZDASÁGPOLITIKA GYÖKEREI	17
4: AZ ELSŐ MAGYAR ÍROTT ALKOTMÁNY	26
5: A BÉCSI DÖNTÉSEK HATÁSA A ZSIDÓ FÖLDBIRTOKOSOKRA	35
6: RÉSZLET AZ 1949. ÉVI ALKOTMÁNYBÓL	59
7: EGY MÁRA MÁR ELFELEJTETT SÚLYOS JOGSÉRELEM, A TAGOSÍTÁS	64
8: NÉMETH LÁSZLÓ VÉLEMÉNYE 1956. NOVEMBER 1-ÉN	67

1 BEVEZETÉS

Az MTA KRTK KTI Műhelytanulmányok sorozatban nemrég megjelent tanulmányomban – Mihályi (2015) – részletesen bemutattam, hogy a 2. és 3. Orbán-kormány milyen államosítási, központosítási döntéseket hozott 2010-14 között.* Ez a közel 80 oldalas elemzés arra is kitért, hogy ami hazánkban lejátszódott, ahhoz hasonlók *időközönként* más poszt-szocialista országokban is történtek. Röviden bemutattam, hogy *alkalmanként* már az 1990-2010 között működő magyar kormányok is rákényszerültek az egyszer már privatizált vállalati vagyon visszaállamosítására – jóllehet ennek a 20 évnek az alapvető trendje a privatizáció volt.¹ Azt viszont nem vizsgáltam, sőt fel sem vettem, hogy a magyar társadalom, a közvélemény **2010 után miért fogadta közönyösen, sőt inkább egyetértően ezt az államosítási kampányt.**

Az egyik lehetséges válasz az, hogy erre vagyunk kondicionálva. A modernkori magyar történelem, amelynek tárgyunk szempontjából főbb állomásait már az általános iskolában megtanultuk, valójában államosítások és vagyonelkobzások sorozata.^a Az 1970-es években Liska Tibor az állami tulajdonra épülő tervgazdálkodást egy szójátékkal jellemezte: „osztogatni csak akkor lehet, ha előtte fosztogatunk is”.² Távlatosabb történelmi perspektívából azonban helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy az államosítások és osztogatások egymást váltó sorozata valójában nem a szocializmus találmánya. Ez már jóval korábban bekerült az állami gazdaságpolitika eszköztárába és beépült a történelmi köztudatba is.

1: A LEGELSŐ ÁLLAMOSÍTÁS 1722-BEN

I. Ferdinánd magyar királyként 1526-ban adott megbízást a Taxis-családnak a Bécs és Pozsony közötti rendszeres postajárat működtetésére. Ez a jog később hűbérként a Paar család birtokába került. Majd kétszáz évvel később, 1722-ben III. Károly állami kezelésbe vette a postaszolgálatot, állami monopóliummá nyilvánította a levélszállítást, a posták felállítási jogát pedig regálénak, ami azt jelentette, hogy a tevékenység jövedelme a kincstárt gyarapította. A birodalom valamennyi postáját a bécsi legfőbb udvari postahivatalnak rendelték alá.³

Bár ezt ritkán szokták hangsúlyozni, minden államosítás - a dolog természeténél fogva - **visszamenőleges** jogalkotás, függetlenül attól, hogy ezt a jogszabály *expressis verbis* tartalmazza-e. Bár, mint majd látni fogjuk, erre is számos példa akadt a múltban. Végére is a jogalkotó, a döntéshozó utólagosan minősít magánvagyonokat aránytalanul nagyoknak vagy életképtelenül kicsinek, esetleg jogellenesen, érdemtelenül szerzett jószágoknak. Természetesen

* **A jobb áttekinthetőség kedvéért a hivatkozások, források jegyzéke a tanulmány végén található. A lapalji lábjegyzetek érdemi, kiegészítő, pontosító információkat tartalmaznak.**

^a A 2010 utáni, illetve az 1945-ös rendszerváltást követő államosítások közötti párhuzamra először Voszka (2013) hívta fel a figyelmet. A jelen tanulmány történelmi részleteinek tisztázásában sok segítséget kaptam Kovács Tamás történész-levéltáros-oktató kollégámtól, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

az államosítási intézkedéseket koronként más és más elnevezéssel illették, más és más volt a pontos jogi tartalom:

- örökváltság (1848),
- felvásárlás (1880-1890),
- szocializálás (1919),
- zár alá vétel (1918, 1925, 1944)
- militarizálás (1914-1918),
- vagyonátadás (1918)
- elővásárlás (1918),
- társadalmi vezetés (1919),
- munkásellenőrzés (1919),
- szovjetgazdálkodás (1919),
- rekvirálás (1916-1919),
- beszolgáltatás-begyűjtés (1915-1919, 1942-1956),
- kisajátítás (1918, 1944, 1945),
- vagyonek Kobzás (1918, 1924, 1948)
- letét (1944),
- átengedés (1936, 1942),
- humanizálás (1934),
- bizalmi kezelés (1944),
- racionalizálás-felszámolás (1919, 1945),
- kollektivizálás (1949, 1959-1962)
- tagosítás (1948-1953) stb.

A lényeg az, hogy ezek a kieroszakolt tulajdonváltozások és vagyonek vonások – esetenként forradalom, reform, őrsekváltás, elitváltás kíséretében – mélyen beépültek a nép kollektív történelmi tapasztalatába. A közvéleménynek egyre több oka volt úgy gondolni: „láttunk már ilyet”.

Tárgyunk szempontjából másodlagos jelentőségű, hogy egy adott történelmi pillanatban az éppen regnáló kormánynak volt-e más választása, hogy az ország pillanatnyi állapota vagy nemzetközi kötelezettségek diktálták-e a meghozott intézkedéseket, vagy csak rövidtávú, hatalmi szempontok sugallták a magántulajdon elkönfiskálást, az államadósság törlesztésének felfüggesztését, a felhalmozott pénzmegtakarítások elértéktelenítését stb. Az egyes államosítási döntéseket abból a szempontból nem fogjuk minősíteni, hogy a mából visszatekintve volt-e egyértelműen pozitív hozadékuk. Könnyű ilyeneket is mondani. Bizonyos, például, hogy a magyar vasúthálózat fejlődését felgyorsította a csőd-közeli magánvasutak államosítása a 19. század végén. Evidens, hogy a kötelező 8 osztályos

iskoláztatás szempontjából nagy jelentőségű volt az első (1867 utáni) és a második (1945 utáni) kísérlet is, amikor az állam megpróbálta, illetve a második alkalommal ki is vette az elemi iskolákat az egyházak kezéből.

A sok történelmi példa nyomán ma már azzal is tisztában vagyunk, hogy az államosítási intézkedések szükségszerűen öngerjesztőek. Ez az, amit Kornai János (1999) rendszerparadigmának nevezett. Ha egyszer elkezdődik piacgazdaság leépítése, a már meghozott jogfosztó intézkedések logikai szükségszerűséggel megkívánják az újabb és újabb korlátozásokat. A bányák és a bankok államosítása után Magyarországon kétszer is a borbélyüzletek államosítása következett – annak ellenére is, hogy általában az államosítás ideológusai és kivitelezői ilyen messzire egyáltalán nem akartak elmenni.^a Mint a gyakorlatban 1945 után bebizonyosodott, a mezőgazdasági termelészövetkezetek önkéntes szerveződése sem nagyon lehetséges, ha az nem terjed ki kötelező módon a falu egészére. A nagyüzemi földművelés ugyanis megköveteli tagosítást, az pedig csak úgy valósítható meg, ha a szövetkezetbe nem belépő parasztok birtokparcelláit is átrendezik.

Valutaválságok és pénzreformok, mint a vagyon kisajátítás különös formái. A mélyen beivódott történelmi tapasztalat indokolja azt is, hogy a mai magyar közvélemény nem érti, nem szereti, és nem becsüli a pénzt – valamiféle úri huncutságnak gondolja. Ennek is van alapja. A szaktörténészekon kívül kevesen tudják, hogy az 1848-as forradalmat követő 100 év során 15 alkalommal került sor a forgalomban lévő pénz cseréjére, ami minden esetben azzal járt, hogy **családok-emberek sokaságának veszett oda minden megtakarítása**. A forgalomban lévő pénz cseréje - lévén, hogy a pénz használata a közbizalmon alapul – a pénzbe vetett bizalom megroppanásával is együtt jár. Ennek azután messzemenő következményei vannak olyan országban, ahol a megtakarításon alapuló tulajdonszerzés, a pénz felhalmozása társadalmi méretekben nem vált jellemzővé még a modern korban sem.

1848 nyarán Kossuth Lajos pénzügyminiszter azzal próbálta stabilizálni kormánya pénzügyeit, hogy az udvar tiltakozása ellenére önálló magyar bankjegyet bocsátott ki **forint** néven („Kossuth-bankó”^b). 1857-ben az új ezüstalapú valutát, az osztrák értékű forintot, 1867-ben az osztrák-magyar forintot, majd 1892-ben az aranyalapú osztrák-magyar **koronát** indította útjára az éppen akkor szolgáló pénzügyminiszter. Az I. világháború idején a korona értékvesztésével párhuzamosan jelent meg a „kék pénz”, a Károlyi-kormány „jó fehér pénze”^c,

^a És persze fordítva is igaz a rendszerparadigma: a piacbarát, liberalizációs lépések újabb és újabb liberalizácót követelnek.

^b Hogy az önálló magyar pénz mekkora szimbolikus erővel bírt Kossuth számára, azt mutatja, hogy az emigrációban is folytatta a pénznyomást. Emiatt azután a bécsi kormány be is perelte – még hozzá Londonban –, és meg is nyerte a pert.

^c Bécsből kapott klisékkel a Károlyi-kormány a forradalom első napjaitól kezdve 25 és 50 koronásokat nyomott, de úgy, hogy csak a bankjegy egyik oldalára került szín és kép – innen az elnevezés. Gunst (2005) 21. o.

majd a tanácsköztársasági „szovjet pénz”^a, a Forradalmi Kormányzótanács által kibocsátott postatakarékpénztári pénzjegy, az ún. „postapénz” (vagy „zöld pénz”)⁴. 1920 márciusában az Osztrák-Magyar Bank által kibocsátott koronás bankjegyeket felülbélyegezték, így jött létre az önálló magyar korona. A pénzügyi körök számára már 1925-ben világos volt, hogy a korona menthetetlen.⁵

Miután az államháztartást a Népszövetség kölcsönével sikerült szanálni, 1927-ben a Bethlen-kormány új valutát vezetett be, a **pengőt**. 1931. július 14-én – a kontinensen végigsöprő bankválság nyomán, rendeleti úton⁶ három napra felfüggesztették a bankbetétek kifizetését. A valóságban a korlátozások szeptember végéig, vagyis két hónapon át maradtak érvényben. A pénzügyi kormányzatnak a betétesek megnyugtatására szolgáló intézkedése⁷ volt az aranypengő, mint számlapénz bevezetése. Igaz, aranyból soha nem vertek pengő érmét, de jól hangzott, hogy a bankbetét ezentúl aranypengőre szól. Az aranypengő egyébként pontosan ugyanannyit ért, mint a nem arany pengő és ez fennállása alatt nem is változott. A II. világháború utolsó időszakában a megszálló Vörös Hadsereg saját pénzt kezdett nyomtatni, a „vöröshasú” 1000 pengőst, melynek nyomán a pengő fekete piaci árfolyama napokon belül 1/10-ére zuhant. 1945. december 19-én bevezetették a már nevében is vészterhesen hangzó bankjegydézsztát^b. 1946. január 1-én került bevezetésre az adópengő, ami azonban csak átmeneti megoldást jelentett, mert júliusban már a pengő gyakorlatilag értéktelen volt. Ezért 1946. augusztus 1-én a kormány az árak- és a bérek arányainak átrendezésével valutareformot hajtott végre, s ekkor került ismét bevezetésre a **forint**.⁸ Az első napon 1 Ft 200 millió adópengővel volt egyenlő, 1 amerikai dollár értéke pedig 12 forint volt. Az ár- és bérreform azonban nem volt képes megteremteni az új valuta értékállóságát: 1952-ben az átlagos fogyasztói árszínvonal már közel háromszorosa volt az 1946-os induló áraknak.

A nem-szándékolt következmények. A mából visszatekintve egyértelmű, még ha pontos összehasonlító statisztikák nem is állnak rendelkezésre, hogy a **háborúk, forradalmak, pénzügyi válságok** és **rendszerátalakítások** minden esetben lassították Magyarország nemzeti vagyonának gyarapodását. A forradalmak és a háborúk azt is eredményezték, hogy az ország területén hadi cselekmények folytak.^c Majd külső hatalmak által végrehajtott megszállás következett, amelynek során a nemzeti vagyon egy része fizikailag is megsemmisült és/vagy hadizsákmányként elszállításra került, azaz idegen állam államosította. Mindezekon túlmenően az I. és a II. világháború után a Magyar Államnak háborús jóvátételt is kellett fizetnie, ami szükségszerűen oda vezetett, hogy a kötelezettségek teljesítéséért felelős

^a Ezt „rossz fehér pénz”-nek is hívták.

^b Az 1000, 10 000 és 100 000 pengőst a továbbiakban csak az MNB által kiadott, vörös, kék alapon barna, illetve zöld színű bélyeggel maradhattak forgalomban; a bélyegért viszont az illető bankjegy értékének 3-szorosát kellett befizetni.

^c Ez alól az I. világháború kivétel volt.

kormányok legalább egy évtizeden át különféle kényszerítő eszközökkel a magángazdaságból préselték ki az ehhez szükséges export árualapokat és pénzügyi eszközöket. Paradox módon, mind a két világégést követően, az újra meg újra nyakig eladósodott magyar állam meg tudott szabadulni a békeidőben felvett kölcsönök terhének döntő hányadától. Ennyi jó is volt a sok rosszban.

Mindazonáltal egy percig sem gondoljuk, hogy az elmúlt másfél évszázad egymást követő miniszterelnökei, kormányai egytől-egyig – vagy akárcsak többségükben is - hazaárulók, gazemberek vagy egyszerűen ostobák lettek volna. Éppen ellenkezőleg, arra szeretnénk felhívni az Olvasó figyelmét, hogy az egymást követő vagyoni redisztribúciók – durvábban: a fosztogatás majd az osztogatás – többnyire a magyar társadalom és gazdaság történelmi lemaradását voltak hivatva leküzdeni. A mindenkori döntéshozók alapjában véve meg voltak győződve arról, hogy akár államosítanak, akár osztogatnak, azzal a hazát és a haladást is egyszerre szolgálják. A vagyonok újraosztását többnyire a szélsőséges egyenlőtlenségek csökkentése nevében hajtották végre. Erre utalt a máig gyakran idézett metafora, „**a három millió koldus országa**” kifejezés.^a Csak éppen azt nem vették észre ezek a politikusok, vagy ha észrevették, nem tartották fontosnak, hogy vagyon-egyenlősítő intézkedéseikkel - *nolens-volens* – közvetlenül rombolják a magántulajdont és a jogállamiságot, illetve áttételesen az állam legitimitásába helyezett társadalmi bizalmat.

De egyoldalú értékelés lenne az is, ha minden lépésért a külső körülményeket okolnánk, és felmentenénk a mindenkori hatalombirtokló, kormányzó elitet. Valójában a döntéshozók egyszerre voltak foglyai koruk, osztályuk ideológiájának és előítéleteinek, ám egyúttal hatalommal és eszközökkel felruházott propagátorai is voltak saját gondolataiknak.

* * * * *

A jelen tanulmányban összefoglalt tulajdoni változások főbb mérföldkövei már jóval a rendszerváltás előtt is nagy hangsúllyal szerepeltek a középiskolás történelmi tankönyvekben. Az 1970-es és 1980-as évek gazdaságtörténelmi kutatásai – elsősorban Berend T. Iván, Ránki György és Szuhay Miklós munkái – ezeket az alapfokú ismereteket tovább mélyítették és beépítették az egyetemi szintű gazdaságtörténelmi tananyagba. Ehhez képest az elmúlt két évtized levéltári kutatásai, illetve az egyes szereplők által publikált emlékiratok már nem

---

^a Ezt a metaforát „*Három millió koldus*” című, 1929-ban megjelent könyvével a mára már teljesen elfelejtett Oláh György, Gömbös és Imrédy párthíve, a *Magyarság, az Új Magyarság, az Egyedül vagyunk*, a *Harc* címmel megjelent radikális jobboldali orgánumok szerkesztője vezette be a politikai közbeszédbe. (Az internet tanúsága szerint napjainkban – tévesen – sokan Ady nevéhez kapcsolják ezt a kifejezést. Az „Ady Endre” és „hárommillió koldus” kifejezés együttes keresése alapján 198 találatot jelez a Goodle. 2015. ápr. 12 -i állapot. A tévedés onnan ered, hogy a „három millió koldus” kifejezés szerepel József Attila 1930-ban írt „Ady emlékezete” című versében.)

tudtak revelatív, az összképet alapján véve átformáló összefüggéseket felfedezni. Mégis, ezek az újabb tanulmányok sokban árnyalják a nagyvonalú áttekintéssel készült korábbi tablóképet és sok izgalmas részlettel szolgálnak. Ezeket mind igyekeztem beépíteni a jelen tanulmányba.

1. táblázat

Az államosítások és valutareformok mérföldkövei, 1722 - 1949

Tulajdon reformok			Valutareformok	
Időpont	Esemény	Legfontosabb változások	Időpont	Új pénz
1722	Postaszolgálat államosítása.	Állami monopólium deklarációja.	1711	A Rákóczi-szabadságharc pénzeit kivonják a forgalomból.
1848	Jobbágyszabadítás.	A jobbágyparaszti földek 80-90%-át érinti.	1848	Forint (Kossuth-bankó)
1853	Kárpótlási- és földtehermentesítési nyílt parancs.	A földbirtokosok részleges kárpótlásának ígérete az 1848-ban elvett földekért.	1857	Osztrák forint
1852-1854	Úrbéri pátensek, ősiség eltörlése.	A paraszti pozíciók némi romlása, föld öröklésének korszerű szabályozása.		
1880-1890	Magánvasutak felvásárlása.	Vasúti hálózat 80%-ának államosítása.	1867	Osztrák-magyar forint
1887-1925	Távközlés államosítása	Városi telefonhálózat és a telefonhírdő államosítása.	1892	Osztrák-magyar korona
1867-1900	Népiskolák államosítása.	Az iskolák 6%-át érinti.		
1918-1919	Intézkedések a tőkemenekülés megállítására, államosítások.	Pénzügyintézetek állami felügyelet alá helyezése, földosztás, vállalatok és lakóházak, nagy- és kiskereskedelem államosítása.	1914-1918	Kék pénz, fehér pénz, szovjet pénz, posta pénz
1920	Az 1918/19-es törvények visszavonása.	A magántulajdon visszaállítása.	1920	Magyar korona
1924-1929	Nagyatádi-féle földreform.	A földterület 8,5%-át érinti.		
1925	A királyi család vagyonának zárolása.	40 ezer kat. hold ráckevei birtok.		
1920-1938	Föld- és háztelek juttatása a Vitézi Rend tagjainak.	A földterület 0,05%-át érinti.	1927, 1931	Pengő Arany pengő
1936-1938	Hítbizományi reform.	A földterület 0,5%-át érinti.		
1920-1944	A zsidóság vagyonának elrablása.	A népesség 5%-át, a vagyonok minden fajtáját érinti.	1944/45	Vöröshasú pengő
1944-1948	A svábok kitelepítése.	A föld 1,6%-át, 45 ezer ingatlant, számos kisüzemet és kisbort érint.	1946	Bankjegydézsma, adópengő, forint
1945-1949	Földreform, államosítások.	Ld. 5. táblázat.		

Forrás: Saját összeállítás.

2 AZ 1848-AS SZABADSÁGHARCTÓL AZ I. VILÁGHÁBORÚIG

Az 1848-as forradalmi törvényhozás nyomán végbement jobbágyszabadítás kiemelkedő jelentőségű példa volt arra, ami a következő 150 évben sokszor előfordult:

- az állam magánvagyonokat sajátított ki,
- ezért cserébe anyagi kártérítést, kárpótlást ígért a veszteseknek,
- majd pedig ezt az ígéretét csak részlegesen vagy még úgy sem tartotta be.

A forradalmat követő szabadságharc idején lépett trónra I. Ferenc József, aki 1848 decemberétől haláláig, 1916 novemberéig osztrák császárként, illetve magyar királyként, kivételesen hosszú időszakon át, megszakítás nélkül uralkodott. Ez a 68 év a magyar történelem leghosszabban tartó korszakának is mondható.

2.1. AZ ŐSISÉG ELTÖRLÉSE ÉS A JOBBÁGYOK FÖLDHÖZ JUTTATÁSA 1848-BAN

Az 1848. március 15-i pesti forradalom hatására felgyorsult a pozsonyi országgyűlés munkája. A néhány héten belül megszavazott, majd áprilisban szentesített törvények alapvetően átrendezték mind a nemesség, mind a jobbágyság földtulajdonát.

Mint az közismert, az 1222-es Aranybulla óta a nemesi birtok öröklési és elidegenítési szabályrendszere erősen korlátozta a tulajdon szabadságát. Az ősiség joga egyenes ági fiúörökös hiányában a rokonság, a nemzetség örökösödését biztosította a koronára való háramlással szemben. A gyakorlatban ezt a törvény akkor már évszázadok óta megkerülhette az, akinek nagyon fontos volt: a vagyont lány-gyermekek is örökölhették, ha fiúsították őket. Másfelől viszont az ősiség joga és szokásjoga érvénytelennek tekintette a hatálya alá eső – öröklött – birtok eladását, eladományozását vagy családon kívülre történő örökül hagyását. Ezen a szabályon lépett túl a forradalmi országgyűlés egy kétmondatos törvénnyel.⁹ Pontosabban szólva: a honatyák csak elhatárolták, hogy eltörlik az ősiséget. Ténylegesen az ősiség megszűnését az 1852. november 29-én kelt ún. ősiségi nyílt parancs (ősiségi pátens) szabályozta.

2: KÉT HASONLÓ JOGINTÉZMÉNY: ŐSISÉG ÉS HITBIZOMÁNY

A hitbizomány, ezen belül családi hitbizomány intézménye a magyar jogban sokkal később, csak 1687-ben jelent meg.¹⁰ Ez lehetővé tette, hogy „mágnások vagy előkelők” egy bizonyos vagyont végrendeleti úton minden jövedő vagy legalább több nemzedékre a család elidegeníthetetlen vagyonának nyilvánítsanak. Ettől kezdve ezt a vagyont sem eladni, sem elajándékozni nem lehetett. Az ősiség és a hitbizomány intézménye bő két évszázadon át egymás mellett létezett. Az ősiségnek is célja volt a vagyont a családban megtartani, de nem osztatlanul, a hitbizomány intézménye viszont a felosztást volt

hivatva megakadályozni. A hitbizományok megszorodása éppen az ősiség eltörlésével állt kapcsolatban. 1848-ig 28, utána 67 hitbizományt alapítottak.

A jobbágyok helyzetét a **kötelező örökváltságról** szóló törvény változtatta meg.¹¹ Eszerint az addig jobbágyparaszti használatban levő földek ténylegesen is a jobbágyok tulajdonába mennek át, a földesurak viszont ezért cserébe állami kárpótlást kapnak. Ez a rendelkezés az ekkortájt paraszti használatban volt termőföldek 75%-át vitathatatlanul érintette, további 14% pedig hovatarozás szempontjából tisztázatlan kategóriának számított.^a Ezen túlmenően volt a parasztság használatában csaknem 10%-nyi nem úrbéres föld is – ezekre elvileg sem vonatkozott a kárpótlás. Volt **önkéntes örökváltság** is, vagyis az a lehetőség, hogy a földesúr önként lemond a jobbágyok által művelt birtokáról, de erre csak elszórtan volt példa. Megemlítendő, hogy a forradalmi törvények a legelő- és erdőhasználatot nem változtatták meg¹², ebben a vonatkozásban az 1836-ban hozott fakultatív, egyezkedéses rendezés maradt változatlanul érvényben.

Az 1848/49-es események sodrában a törvényhozás valamelyest még bővítette az úrbéres földek jogértelmezését, vagyis növelte a kárpótlásra jogosító földek arányát, de ez már nem volt számottevő változás. Ugyancsak nem jelentettek nagy változást a tulajdoni viszonyokban az 1853-as és 1854-es ún. úrbéri pátensek, amelyek valamelyest rontották az egykori jobbágyok jogi pozícióját. Összességében a szabadságharc bukása után az 1848-ban megkapott földek mindössze 3-4%-át veszítették el a volt jobbágyok, mintegy 20%-át viszont csak saját erejükből megváltva tarthatták meg.

2.1.1 A kármentesítés ígérete

A forradalmi törvényhozás arról is döntött, hogy a jobbágyfelszabadítást állami kárpótlással hajtják végre.¹³ Az állam magára vállalta a nemesség és a papság kármentesítését a megszűnő robot, dézsma, az egyházi tized és egyéb ingyen szolgáltatások ellenértékeként. Az első ilyen törvény¹⁴ mindössze öt paragrafussal kívánta megoldani azt az óriási elkötelezettséget, amit az 1. §. úgy fogalmazott meg, hogy „*a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület véd-paizsa alá helyezte*”. Érthetőbben: a törvény az úrbéres parasztok váltságösszegét teljes egészében államadósságnak nyilvánította.

A kárpótlás mértékét úgy kívánták meghatározni, hogy a jobbágyok által addig fizetett éves járadékot egy fiktív tőkeösszeg 5%-os kamatának tekintették. A járadék tőkésítésével – 5%-os kamattal, a járadék 20-szorosát véve – kiszámították a kárpótlás összegét, amit a magánföldesurak államkötvény formájában kapnak meg. A kötvények fedezetül az állami javak szolgáltak volna. Ezt a 9 §-ból álló második törvényt az országgyűlés március 23-án fogadta el.¹⁵ A végleges kárpótlási javaslatot Kossuth 1848. szeptember 16-án nyújtotta be,

^a Utoljára 1767-ben volt átfogó földtulajdon összeírás az országban. Ez annak idején elsősorban a jobbágyi adóztatás pontosabbá tételét szolgálta.

melyben kombinálta az államkötvényekkel, valamint az állami birtokokkal történő kármentesítést. A felsőház átdolgozásra tett javaslatot. Ezt a képviselőház december 23-30. között tárgyalta meg, majd a döntést elnapolt az akkori hadi események miatt. A Szemere-kormány 1849 júliusában Szegeden kezdte volna meg az új törvénytervezet tárgyalását, amelyre azonban a katonai vereségek miatt már nem került sor.

2.1.2 A kárpótlási kötvények születése

Ahogy a nemesi birtokokat érintő ósiséggel történt, úgy a jobbágyoknak juttatott föld ellenében járó kárpótlást is végül csak az abszolutizmus idején, az 1853-as kárpótlási és földtehermentesítési nyílt parancs rendezte. Tehát nem az Országgyűlés, hanem az uralkodó hozta meg a döntést.

Egy pénzügyi alap jött létre, amely 1856-tól 5%-os kamatozó kötvényekben adta meg a földesuraknak a kárpótlást. A kamatokat félévente fizették, a törlesztésre pedig évenkénti kétszeri sorsolással 50 év alatt került sor – vagyis az egykori földtulajdonosok csak részleges kárpótlást kaptak és azt is több évtizedre széthúzva. A földbirtokosok szempontjából nézve a kárpótlás választott módja nem jelentett valódi megoldást, hiszen számukra nem a föld elvesztése – amiből nekik is volt elég -, hanem a jobbágyi szolgáltatások kiesése jelentette az igazi veszteséget. Javított valamit a helyzeten, hogy a kárpótlási államkötvények felhasználhatók voltak árva-, gyám-, takarékpénztári és alapítványi tőkék befektetésére, illetve azokat az Osztrák Nemzeti Bank előlegkölcsönök fedezetéül is elfogadta. Ténylegesen a kárpótlás nyomán keletkezett államadósság törlesztését végül egy általános pótdadó finanszírozta, amit minden földtulajdonosnak – tehát az egykori jobbágyoknak és a földesuraknak is – fizetniük kellett. Ez az extra adó induláskor a földadó 15%-ának felelt meg, ám később ez az arány még jelentősen emelkedett is. További megszorítást jelentett az az 1856-os rendelkezés, hogy a kárpótolt csak hitelezőinek kielégítése után fordíthatta a kárpótlást saját céljaira.

Mindezek a korlátozások azután visszatükröződtek a kárpótlási kötvények másodpiaci árfolyamában. A kezdetekkor ez 75-81% között ingadozott, az 1850-es évek végére azonban már 67%-ra esett vissza. Aki ki tudta várni kötvényeinek kisorsolását, az jobban járt.

2.2. A KÖZLEKEDÉS ÉS A TÁVKÖZLÉS ÁLLAMOSÍTÁSA, 1880-1900

A közlekedés államosítása. Magyarországon a vasútépítés 1846-ban kezdődött, alig egy évtizedes késéssel a Habsburg birodalom más részeihez viszonyítva. 1848-ig csak 46 km-nyi

vasút épült meg^a, de 1866-ban már több mint 2 ezer km volt a pályák hossza. Mindez alapvetően magánérőből jött létre, az 1873-ig megnyílt vonalnak mindössze 16%-a volt állami tulajdon. Ugyanakkor azonban nagy jelentőségű volt az ágazat közvetlen állami támogatása az ún. **kamatgarancia**-rendszer intézményén keresztül. Az állam ugyanis az építéshez szükséges **koncesszió** kiadásával egyidejűleg, automatikusan 90 évre szóló 5%-os garantált profitot biztosított a befektetett tőke arányában.

A garantált megtérülés ígérete példátlan üzérkedési, nyereszkesedési lehetőségre adott módot. A vasútépítési engedély megszerzésében elsősorban az alsó- és felsőház arisztokratái, egyes pártpolitikusok és befolyásos tisztviselők segédkeztek, merthogy a vasútengedélyeket (évente 4-5 vonalra is) az országgyűlés törvénykezés útján „osztogatta”. Ezt követően azután az engedélyek bús haszon fejében négy-öt kézen is átmentek, mire végre elkezdődtek az építkezések.¹⁶ Miután a garantált profit a befektetés nagyságához igazodott, a költségtakarékosság senkinek sem volt érdeke, és az elszámolások meghamisításától sem riadtak vissza az érdekeltek. Lehetett hivatkozni az építési tervek jóváhagyásának késésére, a kedvezőtlen talajviszonyokra, az előre nem látott körülményekre stb. Minden esetre tény, hogy végeredményben hatalmas tőkebefektetések történtek, 1873-ra a megépült vasútpálya hossza jóval 6 ezer km felett volt.

Mindezzel párhuzamosan, a kiegyezés által biztosított, közel teljes politikai és gazdasági függetlenség elnyerésekor az Andrássy-kormány Mikó Imre közmunka és közlekedésügyi miniszter kezdeményezésére 1868. július 1-jén megalapította a *Magyar Királyi Államvasutakat*, amelynek kezdettől fogva célja volt a hazai magánvasút-társaságok **felvásárlása**. A megfelelő alkalom öt évvel később jött el. A bécsi tőzsdekrach nyomán 1873-ban kirobbant és az évtized végéig elhúzódó válság súlyosan érintette a magántulajdonú, magyarországi vasúti társaságokat is: drámaian visszaesett a forgalom. A fordulatot a Tiszai vasút 1880. évi államosítása jelentette. Ez a mára elfeledett Péchy Tamás közmunka- és közlekedésügyi miniszter működése idején történt.

A történelmi emlékezetben egyértelműen pozitív szereplőként berögzült Baross Gábor minisztersége idején^b, majd azt követően is a vasutak mind nagyobb része került az állam tulajdonába – akkor, amikor az ország már régen túl volt a válságon. A magas áruszállítási tarifákra hivatkozva, Baross 1889-től gyors ütemben hat magánvasút államosítását hajtotta végre. Az Első Magyar Gácsországi, a Magyar Nyugati, a Budapest-Pécsi, az Arad-Temesvári, a Magyar Északkeleti Vasút állami megváltása mellett a legnagyobb falat az Osztrák-Magyar

^a Mint azt sok diák megtanulhatta az általános iskolában, Petőfi Sándor 1847-ben „Vasúton” című versével lelkes hangon ünnepelte ez a fejleményt: „Száz vasutat, ezeret!/Csináljatok, csináljatok!/Hadd fussák be a világot,/Mint a testet az erek.”

^b Baross 1883-ban, 35 éves korában lett a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium államtitkára. 1886-tól 1889-ig a tárca minisztere. 1889-ben elgondolásai alapján létrehozzák a Kereskedelemügyi Minisztériumot, melynek vezetője lett. Az államosításokra vonatkozó részletek forrása a 2003-ban alapított, nem is titkoltan privatizáció ellenes Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság honlapja, <http://www.baross.org/vasminiszter.htm>

Államvasút-társaság volt. Ez utóbbit francia tulajdonból vásárolta ki a magyar történelmi legendárium "vasminisztere". 1886-1891 között összesen 3158 km-rel nőtt az államvasúti hálózat.

A hat cég kivásárlása lehetővé tette, hogy a kormány kézben tartsa, díjszabási politikájával befolyásolja az összes beviteli és kiviteli áruforgalmat. Baross – saját koncepciója, az ún. zónatarifa rendszer 1889-es bevezetésével - erőteljesen belenyúlt a személyszállítási tarifákba is.

3: AZ „UNORTODOX” GAZDASÁGPOLITIKA GYÖKEREI

„Az európai vasúttársaságok nagy érdeklődéssel figyelték a magyar reformot. A kezdeti kételkedő, sőt támadó véleményeket a siker gyorsan elhallgattatta. Az európai vasúti szaklapok Baross és a zónatarifa nevétől visszhangoztak. Sok magyarnak az volt a véleménye, hogy a zónadíjszabás dicsőséget szerzett a külföld előtt a magyar névnek: „...műveltebb, gazdagabb, hatalmas idegen országok, amelyek megszokták, hogy bennünket mindenben maguk után jó távol kullogni lássanak, most ámulva látják, hogyan vágunk elébe valamennyinek.”

A vasúti és pénzügyi szakemberek véleménye megoszlott arról, mennyire volt kockázatos a zónadíjszabás bevezetése. Ma már ezt nehéz megítélni. Annyi azonban bizonyos, hogy a bukás Baross Gábor miniszteri tárcájába került volna. Baross átlépett a fiskális óvatosságon, a vasúti szakemberek aggályoskodásán, a díjszabási elméleteken és egy teljesen járatlan utat választott.”¹⁷

A századforduló idejére a 17 ezer km hosszúságú vasúti hálózat közel 80% állami tulajdonba került.¹⁸ Ekkor a MÁV az ország legnagyobb vállalatoként 40 ezer dolgozót foglalkoztatott. Rajta kívül a piacon már csak három cég, a Déli vasút Társaság, a Kassa-Oderbergi Vasút és a napjainkban is üzemelő Győr-Sopron-Eberfurti Vasúti Társaság (GYSEV) maradt fenn.

A vasúti pozíciók birtokában Baross az állam befolyását a dunai hajózásra is kiterjesztette, amikor megalapította *MÁV Hajózási Vállalatot* (1888), ami azután később *Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt.* (MEFTER) néven működött.

A távközlés államosítása. Miután Budapesten a telefonhálózat állami tulajdonba került, az 1888-as távközlési törvény kizárólagos állami joggá nyilvánította ezt a tevékenységet. (Igaz, az államosítást követően Puskás Tivadar cége még 10 éven át bérlőként működtette a volt cégét.) Ennek alapján indultak meg - Baross kezdeményezésére - 1889-ben az államosítások a vidéki városokban is. Az állam 10 év alatt fokozatosan kivásárolta az összes magántulajdonú telefonhálózatot. A hálózat fejlődését egyébként az is elősegítette, hogy a törvény az ingatlantulajdonosokat ellenszolgáltatás nélkül kötelezte a tartószerkezetek befogadására.

Puskás 1893-ban indította be a telefonhírmondó szolgáltatást, ami a kor nagy műszaki újdonsága volt. Cége, a Telefonhírmondó Rt. 1925-ben egyesült az akkor induló Magyar Rádióval, és mint az állami tulajdonban álló MTI konszernjének tagja működött tovább Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. néven.

2.3. KÍSÉRLET AZ ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁRA, 1868 - 1910

A kiegyezés évében, 1867-ben Magyarországon nem volt egyetlen állami népiskola sem. Az elsőt Eötvös József hozta létre erőteljes, kétoldali tiltakozás ellenére.¹⁹ Ekkor jelentette ki Haynald kalocsai érsek a főrendi házban, hogy „a népoktatás az egyház kizárólagos joga”. Miután az 1879-ben elfogadott népoktatási törvény egyik fő célja a magyar nyelv oktatásának kötelező bevezetése volt, a programot támadták a nemzetiségek is. Mindennek ellenére, ha kis számban is, de épültek új állami iskolák és napirenden volt a működő népiskolák államosítása is. Ezt különféle megfontolásokból, különböző erők követeltek. „A társadalom a tanszabadságnál, a nemzetiségi törvénytől fogva nem magyar tannyelvű intézeteket is állíthat föl; de az állam, melynek magyar jellege minden kétségen kívül való, ezt nem teheti.” – ez volt a katolikus Andrássy Gyula álláspontja, aki ugyan a meglévő iskolák államosítását nem igényelte, de tiltakozott a tanszabadság ellen. A liberálisok viszont azért követelték ezt a kormánytól, mert így szerettek volna megszabadulni „az egyházi-klerikális” nyűgtól. A monarchia „függetlenségi” ellenzéke is államosítás párti volt, mondván, hogy „a felekezeti iskola az államellenes törekvések melegágya”.

A népiskolák államosításának természetesen voltak nehezen teljesíthető pénzügyi feltételei is, továbbá a tanárhiánnyal is kellett volna kezdenie valamit a kormányzatnak. A milleneumi év végén az országban 870, 1902-ben már 3455 állami népiskola működött, ami azonban még mindig töredéke, alig 6%-a volt az ország összes iskoláinak. Az alsó fokú népiskolákhoz képest a középiskolák száma eltörpült: 1910-ben 245 ilyen intézmény volt, s ebből csak 48 volt állami.

2.4. A GAZDASÁG MILITARIZÁLÁSA AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Mint Európában mindenütt, az 1914 nyarán kirobbant háború korábban soha nem tapasztalt gazdasági terheket rótt a gazdaságra, s ez azt eredményezte, hogy az állam Magyarországon is egyre fokozottabb mértékben avatkozott be annak működésébe.²⁰ Ez a folyamat, amelyet a korabeli szóhasználat „militarizálás”-nak nevezett, valójában két 1912-es törvénnyel²¹ kezdődött. Ezek a jogforrások – amelyeket azután a háború négy év fél éve során rendeletek ezrei tovább cizelláltak – lényegében szabad kezét biztosítottak a kormánynak a munkakényszer elrendelésére, a termelés és a munkások katonai felügyeletére, a kötelező termelési előírások, az állami árszabályozás alkalmazására stb.

A háború kitörésekor – a Bécs mintájára – 1914. július 29-én elrendelték az **értéktőzsde bezárását** Pesten is. Eredetileg csak három napról volt szó, de végül a börze működése a háború idején teljesen soha sem állt helyre.

1918 októberéig a militarizált üzemek száma elérte a 900-at, a katonai felügyelet több mint 450 ezer munkásra terjedt ki. Kiépült a központi anyaggyártás intézményrendszere is, az egy-egy termék, anyag termelését és elosztását szabályozó hálózat. Ezek az új intézmények egy kaptafára készült társaság-neveket viseltek: A Magyar Szentkorona

Országainak Fém (illetve gyapjú, bor stb.) Központja Rt. Volt ilyen szervezet a mezőgazdaságban is. Ez a Haditermény Rt. nevet viselte. A háború végére 39 központ és 38 hatósági, illetve hatósági jellegű szervezet működött az országban. A háború utolsó évében, 1918-ban a kormány az Országos Ipartanáccsal egyetértésben megkezdte az ipari kényszertársulások szervezését. Az első ipari szövetség, a Cellulóze és Papíripari Szövetség márciusban alakult meg, s ezt követően októberig még hét további szövetség jött létre.

Miközben az ipari árak korlátozására a háború végéig nem került sor, a mezőgazdaságban már 1915-től kezdve elterjedt volt a hatósági ármaximalizálás és a **beszolgáltatás** is. Miután ez nem érte el a kívánt célt, 1916-17 folyamán hatósági **rekvirálás**ra is sor került. 1916-tól az alapvető élelmiszereket **jegy**re adták.²²

3. A HORTHY-KORSZAK

1918. október 30. és 1921. április 14. között Magyarországot 11 miniszterelnök irányította vagy legalábbis próbálta irányítani.²³ Mindeközben - 1921 folyamán – a korábbi uralkodó, IV. Károly kétszer kísérelte meg visszaszerezni hatalmát Magyarországon.^a Horthy Miklós az Osztrák-Magyar haditengerészet hivatásos tisztjeként, majd pedig ellentengernagyi rangban a flotta főparancsnokaként már az I. világháború utolsó évétől kezdve fontos közéleti szerepet játszott. 1920. március 1-jétől 1944. október 16-áig – vagyis közel egy negyedszázadon át - ő volt a király nélküli Magyar Királyság kormányzója.

3.1. **ELŐZMÉNYEK: VESZTES HÁBORÚ ÉS AZ 1918-19. ÉVI FORRADALMAK**

A világháborús vereség és a nemzetiségek önállósodási mozgalmi 1918 októberének utolsó heteiben szétrobbantották az Osztrák–Magyar Monarchiát. Október 17-én a képviselőházban Tisza István bejelenti, hogy a háború elveszett. A horvátok október 21-én, a csehszlovákok október 28-án, a jugoszlávok október 29-én, az osztrákok 30-án, a galíciai ukrán 31-én proklamálják függetlenségüket és nemzeti egységüket. Ebbe a sorba illeszkedik az október 31-én, Budapesten kirobbant polgári demokratikus (őszirózsás) forradalom.

Már ezt megelőzően is kaotikus állapotok uralkodtak az országban. A frontról katonák özönlöttek vissza, a helyi hatóságok elbizonytalanodtak, a jogrend fellazult. Mintegy 100 ezer leszerelt katonának a kormány adott civil ruhaneműt, amit az állam **rekvirálás** útján szerzett be.²⁴ Előbb Budapesten, majd országszerte katona- és munkástanácsok alakultak, melyek önálló hatalmi intézményként kezdtek működni. A közbiztonság összeomlott, megkezdődött a

^a Az antant által emigrációba kényszerített IV. Károly 1922. április 1-én betegségben hunyt el a Portugáliához tartozó Madeira szigetén. Dékány (2012).

fosztogatás. Az antiszemita erőszak hagyományait és a korszak zsidóellenes közhangulatát figyelembe véve nem meglepő, hogy a hatalmi vákuum kialakulásával fellobbant zavargások célpontjai sok esetben a zsidók voltak.²⁵

A fővárosban a Károlyi-pártiak október 28-i tüntetése vérfürdőbe torkollott - ez volt az ún. Lánchídi csata.^a Október 31-én az uralkodó nevében József főherceg Károlyi Mihályt nevezi ki miniszterelnökké. November 11-én IV. Károly lemond a magyarországi ügyek viteléről, de nem mondott le sem a vagyonáról, sem a koronáról. Ennek ellenére Budapesten november 16-án kikiáltják a Népköztársaságot. Az általános választásokat 1919 áprilisára tűzték ki – de erre nem került sor.

A közbizalom romokban hevert. Jól mutatja ezt, hogy a Magyar Nemzeti Tanács október 25-én kiadott programja, amelyet egy héttel később a Károlyi-kormány is magáévá tett, első pontjában így fogalmazott: „*A mai korrupt parlamenti és kormányrendszer, amelyben az ország nem képviselődik, de ellenségét látja – haladéktalanul eltávolítandó.*” A zűrzavar a Tanácsköztársaság idején sem csökkent. Mint a kormányzó párt, az akkor Magyar Szocialista Párt névre hallgató szervezet június 12-13-i kongresszusán Kun Béla szájából elhangzott: „*az országban pénzügyi anarchia van, ami nagyon sok helyen abban nyilvánul meg, hogy a Krisztus palástját is ellopják.*”²⁶

3.1.1. Az I. Magyar Köztársaság államosításai

1918. november 11-én született az a rendelkezés, amely megtiltotta minden ingóvagyon (pénz, kötvények, részvények, ékszerek, műtárgyak,) külföldre vitelét. A kormány elrendelte a pénzintézetekben található **széfek zár alá vételét** is. Ám ezzel sem tudták megakadályozni a tőke külföldre menekülését, ezért január 3-án életbe léptették az *1919. évi II. néptörvényt*, amelynek értelmében az 1914. augusztus 1-e után külföldre távozott személyek az összes adók és illetékek tekintetében háromszoros kulccsal terhelendők. A törvény **visszamenőleges hatállyal**, 1918. január 1-től lépett életbe. Az ellene vétőkkel szemben teljes vagyonek kobzást és börtönbüntetést helyeztek kilátásba.²⁷ Egy 1919, március 9.-i rendelettel a biztosító intézeteket állami felügyelet alá helyezték és meghirdették egy későbbi **államosítás** tervét is.

A kormány november 15-én rendeletet adott ki a kisbirtokok számának növelését elősegítő ideiglenes intézkedésekről, amelynek a lényege az volt, hogy az 500 holdon felüli

---

^a Október 28-án a Károlyi-párt Gizella téri központja előtt összegyűlt néhány ezres tömeg a délutáni órákban elindult a Budai Vár felé, hogy József főhercegtől követelje Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését. A tüntetőket a Lánchíd felé vezető utcákon felállított katonák átengedték, azonban a hidat védő karhatalom ellenállt. A lovasrendőrök a tömeg közé ugrattak, kardlapoztak, végül a hídfőnél álló csendőrök sortűzet adtak le. Az oszlatás mérlege: 3 halott és több mint 50 ötven sebesült. Mindezek ellenére József főherceg Hadik Jánost nevezi ki miniszterelnökké, aki összesen 17 órán át töltötte be hivatalát.

birtok eladása esetén az államot **elővásárlási jog** illeti meg.^a Egy nappal később, november 16-án a Nemzeti Tanács (tulajdonképpen az Országgyűlés funkcióját betöltő szerv) már a földosztásról döntött. A közhangulat olyan erős volt, hogy két nappal korábban az Országos Magyar Gazda Egyesület határozatot hozott, amelyben „*felajánlják az államnak birtokpolitikai célokra földbirtokuknak azt a részét, amelyet a gazdaságok épségének megóvása mellett nélkülözni tudnak*”. Pár nappal később, november 20-án a római és a görög katolikus püspöki kar „*a demokratikus fejlődés biztosítására és birtokreform megvalósítására készséggel ajánlja fel a kezei között levő alkalmas földbirtokot*”. A felajánlás szót az érdekeltek azért használták, mert a pénzügyminiszter, Szende Pál a „**vagyonátadás**” megnevezést használta.^b

A következő hónapok a földreform paramétereiről folyó vitával teltek: mekkora legyen a maximális birtokhatár, milyen megváltás kapjanak a földosztás vesztesei stb.²⁸ A törvény²⁹ február 16-án jelent meg. Ez tartalmazta a tervezett földreform részleteit. Főszabályként 500 hold volt a birtokhatár, de bizonyos esetekben már a 200 feletti birtokok is kisajátíthatók voltak. Szőlő esetében a határok 50, illetve 30 holdnál voltak meghúzva. A törvény az igényjogosultak sorrendjét úgy szabályozta, hogy elsősorban a gazdasági cselédeknek és földmunkásoknak kívánt földet juttatni, különös előnyben részesítve a hadviseltek, rokkantakat és ezek hozzátartozóit. Kizárta azonban az igényjogosultak közül az 1913. novemberi parasztmegmozdulások miatt elítélteket és azokat, akik 1919 telén, a nagybirtokon a munkák elvégzését megtagadták. A kisajátított földeken elsősorban 5-20 holdas parasztbirtokokat kívántak létrehozni.

A **kártalanítás** az ingatlanok 1913. évi árszintjén történt volna, de nem készpénzben, hanem kötvényben, ami kb. 1/3-os értékvesztést jelentett volna már az első pillanatban is. A földhöz jutó parasztok megváltási kötelezettségét a törvény úgy szabályozta, hogy „az új birtokosok a birtokot általában örök haszonbérletül kapják”, de 8 napon belül megszerezhetik a tényleges tulajdoni jogot is, ha a birtok becsértékét egy összegben megfizetik, vagy 5%-os kamattal 50 éves törlesztést vállalnak.

A parcellázást Károlyi maga kezdte meg 38 ezer holdas kápolnai birtokán, 1919. február 23-án. Ennek máig ható szimbolikus jelentősége volt.³⁰ Az újabb kutatások szerint³¹ azonban valójában ennél több is történt. Ugyanezekben napokban az Országos Birtokrendező Tanács vezetése alatt 1500 erre a célra felkészített földmérnök, jogász és gazdatiszt kezdte meg az országban a földosztást. E háromtagú birtokrendező bizottságok március elején már 188 járásban, illetőleg ezeken belül 570 felosztási körzetben tevékenykedtek. Tehát a földreform végrehajtása nem "lassan és bürokratikusán" haladt - mint azt a korábbi szakirodalom többsége állította -, hanem gyorsan.

^a Ténylegesen ebben a konstrukcióban az állam mindössze 12 ezer kh. földet vásárolt.

^b „*Akkora vagyonátadást fogunk kivetni, amilyenre a magyar történelemben nem volt példa.*” – nyilatkozta ezekben a napokban a pénzügyminiszter több fórumon is. Ld. – például - <http://www.huszadikszazad.hu/1918-december/gazdasag/penzugveink-jovoje> vagy más formában itt idézve http://beszelo.c3.hu/cikkek/ertelmiseg-es-antiszemita-kozbeszed#2001-f06-09_to_3

Ezzel egy időben azonban országsszerte több helyütt erőszakos földfoglalások és szövetkezet-alapítások is zajlottak, amelyet a csendőrség sem tudott megfékezni.³² Március 18-án, vagyis pár nappal a polgári kormány bukása előtt, minisztertanácsi határozat született a főhercegek és hercegek birtokainak **állami kezelésbe vételéről** – azon az elvi alapon, hogy a külföldön élő arisztokratát ellenforradalmi propagandát folytatnak. De ezt az intézkedést már nem hajtották végre; mint ahogyan azt a március 25-én kibocsátani tervezett rendeletet sem, amellyel a kormány **vagyonadót** vezetett volna be. Ettől azt várták, hogy a földbirtokosok jelentős része föld formájában fogja ezt megfizetni, így az állam kompenzáció nélkül is jelentős földbirtokhoz fog majd jutni. Ettől a vagyonadótól 20-25 milliárd korona állami bevételt reméltek, ami az államadósság több mint 2/3-át fedezte volna.

A Károlyi-kormány programjában az ipar államosítása csak nagyon elvont, ködös formában fogalmazódott meg, és nem is az első helyen, hanem a 12 pont között a 10. helyen. Ott ez szerepelt: *„A túltengő tőkefelhalmozás megakadályozandó és a közcélokra messzemenően igénybe veendő.”* Két hónappal később azonban a különféle pártprogramok szintjén előkerült az ipari **szocializálás** javaslata is. Ennek nyomán egyes üzemeket a munkások törvényi felhatalmazás nélkül is uralmukba vettek (brennbergi bányák, Ganz-Danubius, Wolfner-gyár, Thék-gyár, Fegyver- és Gépgyár stb.) 1919 januárjában, Salgótarjánban zavargás tört ki a bányatelepeken, melynek nyomán 4000 munkás átvette a vállalat igazgatását. Az októbrista kormány egyik utolsó, március 17-i intézkedése éppen az volt, hogy elhatározta az ipari üzemek szocializálását végrehajtó minisztérium felállítását. De ennek a végrehajtására sem volt idő. Egyetlen esetben került sor szocializálásra: a budapesti villamosvonalakat működtetésre átvette a kormány és rögtön össze is vonta a két korábbi magáncéget.³³

3.1.2. A gazdaság szocializálása a Tanácsköztársaság idején

125 nap után a Népköztársaságot puccsszerűen követte a kommunisták és szociáldemokraták által vezetett proletárdiktatúra. Az új rendszer 1919. március 21-én kiadott, „Mindenkire” címet viselő kiadványa már az első nap megfogalmazta a főbb célokat: *„a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását”*.³⁴ Mindezt abban a hitben döntötték el, hogy feltételezték a világforradalom rövid időn belüli kitörését, az orosz és a magyar Tanácsköztársaság valamiféle összekapcsolódását, egyesülését, a marx-lenini tanokra épített kommunista vízió gyors megvalósulását. Ám ekkora az ország területének 2/3-át az antant csapatok ellenőrizték, vagyis a budapesti kormány törvényeinek és rendeleteinek legjobb esetben is az ország terület kis részén – a mai államterületnél is jelentősen kisebb területen - volt befolyása bármire is.

Március 26-án elrendelték, hogy a 20 fős létszámot meghaladó *ipari-, bányá- és közlekedési üzemek* kerüljenek „**társadalmi vezetés és munkásellenőrzés**” alá.^a Ez a rendelet a lakóházak szocializálását is kötelezővé tette. Minden lakóházat köztulajdonnak nyilvánítottak, de a családi házak esetében annyi engedményt tettek, hogy ott a korábbi tulajdonosnak nem kellett lakbért fizetni. Később elrendelték a lakbérek 20%-os csökkentését is, majd pedig megkezdték a rászorultak betelepítését a polgárság lakásaiba, ami óriási és nemzedékeken át visszaidézett harag forrásává vált.³⁵ A 20 fős létszámhatár különösen annak fényében tűnt igen radikális lépésnek, hogy egy évvel korábban Oroszországban 50 főnél húzták meg határt. A magyar gyakorlatban egyébként nem egy esetben 20 alkalmazottnál is kisebb üzemeket szocializáltak.³⁶ Egy jellemző példa: Varga Jenő, aki ekkor a szociális termelésért felelős népbiztos és a Népgazdasági Tanács elnöki pozícióját töltötte be^b, a Tanácsok Országos Gyűlésének harmadik napján, június 16-án tartott beszámolója szerint a kormány alig tudott ellenállni alulról jövő nyomásnak. Mint elmondta, ő személy szerint diktatórikus módszerekkel akadályozta meg, hogy a borbély-alkalmazottak rátegyék a kezüket a magántulajdonú borbély-cégekre.³⁷

A köztulajdonba vett üzemekben a munkástanácsok mellett kinevezett termelőbiztosok működtek. Közülük sokan valójában a régi tulajdonosok voltak, vagy az általuk alkalmazott mérnökök. Utólagos számítások szerint, összességében az államosítás 4 159 ipari és kereskedelmi vállalatot és 2 700 mezőgazdasági céget érintett.³⁸ Ágazatonként tekintve az államosítás a bányászatban teljes körű volt, a feldolgozóiparban csak részleges. Összesen kb. 100 ezer munkás dolgozott a szocializált vállalatokban.³⁹ Május folyamán az alapanyaghiány miatt anyaghivatalokat hoztak létre (Vashivatal, Fahivatal, Ruházati Hivatal stb.), majd pedig hozzákezdtek a termelő vállalatok összevonásához az ún. „üzemi központ”-ok irányítása alatt. Ilyenek voltak a „Szállodák, penziók, étkezők egyesített üzeme”, a Filmközpont, a Tejközpont, Húsközpont stb.

A külföldi érdekeltségekre a Szociális Termelés Népbiztosságának döntése nem vonatkozott, illetve ahol mégis történt államosítás, ott az új hatalom kártérítést ígért. Ugyanakkor elrendelték, hogy a termelést a külföldi tulajdonban lévő gyárakban is ellenőrizhetik a munkástanácsok.

A Tanácsköztársaság *földről* szóló rendelete április 3-án látott napvilágot. A szocializálás elvben 100 magyar holdnál^c nagyobb birtokokat érintette – a korabeli rendeletek

^a A kor statisztikai szóhasználata szerint Magyarországon a 20 főnél több alkalmazottat foglalkoztató üzemek már a „nagyipar” kategóriájába tartoztak.

^b Korábban Varga az Ideiglenes Forradalmi Kormányzótanács pénzügyi népbiztosa volt.

^c Ebben az időben egy magyar hold az ország nagy részén 1200 négyszögölnek felelt meg. A „magyar” hold megnevezést a „bécsi” hold vagy ismertebb nevén kataszteri hold megnevezéstől való megkülönböztetésként használták. (Korábban a „hold” nagysága vidékenként különböző volt, a föld minőségétől különbözően.) A 20. század nagyobbik részében használt átváltás szerint 1 kataszteri vagy katasztrális hold (kh.) terület = 1600 négyszögöl = 5755 m² = 0,5755 hektár. A kh. földnyilvántartási

szóhasználatával a közép- és nagybirtokot, ide értve az egyházi birtokokat is. Ezt a vagyont **megváltás nélkül** közvetlenül az állam vette tulajdonába, és szövetkezetek szervezését irányozta elő. A földosztás gondolatát is és az állami gazdaságok létrehozását – a tiszta „szovjetgazdálkodást - elvi alapon elvetették.”⁴⁰

Mint a Tanácsköztársaság leverését követően a szakértői számítások kimutatták, a kormány által ellenőrzött területeken – korabeli kifejezéssel: „a meg nem szállott területeken” - 6,2 millió katasztrális hold terület lett szocializálva, és 5,6 millió maradt magántulajdonban.⁴¹ A földosztás meglehetősen szűk körű volt, és a kiosztott földet is csak bérletbe kapták meg a parasztok. A tsz-ek szervezését július közepétől a „Tanácsköztársaság Által Szocializált Gazdaságok Országos Központja” (TOK) nevű szervezet intézte. Valójában azonban ezek a szövetkezetek inkább állami gazdaságként működtek, élükön kinevezett termelési biztosokkal. Ettől függetlenül a volt nagybirtokok kis részén valódi állami gazdaságokat is szerveztek. Ezekről a fejleményekről írta azután keserűen visszaemlékezéseiben Jászi Oszkár: *"A magyar feudalizmus örökké hálás lehet a magyar bolsevizmusnak. Ő volt az, mely az októberi forradalom földosztó politikáját diszkreditálta, és a nagybirtokot pusztán vörösre kente és megmentette."*⁴²

Már a kezdet kezdetén, március 24-én elrendelték a boltok bezárását és a készletek leltározását, majd államosították a *nagykereskedelmet*, a 10 alkalmazottnál többet foglalkoztató üzletet, *kiskereskedéseket*. Később terv készült a kiskereskedelem intézményes megszüntetésére, illetve az ún. fogyasztási szövetkezetek széleskörű elterjesztésére – de erre már nem került sor.⁴³ Az élelmezési helyzet a tavasz folyamán valamelyest javult, ennek ellenére a kormány április 26-án elrendelte az egész terményfölösleg **kötelező beszolgáltatását, zár alá helyezték** a bab-, borsó, lencse-, és zsírkészleteket, az elosztásban pedig gabonafejadagot vezettek be.⁴⁴ Gyakoriak volt a rekvirálás: élelmiszert, élőállatot, járműveket, ruhaneműt foglaltak le az új helyi hatalom képviselői. A Tanácsköztársaság végére a **rekvirálások** addig soha nem látott méreteket öltöttek. Ennek példája az a rendelet, amellyel a Forradalmi Kormányzótanács maximalizálta a saját tulajdonban meghagyható ruhaneműk számát és azok típusait, az azt meghaladó mennyiség begyűjtését pedig a vas- és fémmunkások szakszervezetére bízta.⁴⁵

A már említett március 26-i napon jelent meg a Forradalmi Kormányzótanács rendelete „A pénzüintézetek szocializálásának bevezetéséről”. Ez elvben 34 nagyobb *budapesti pénzüintézet* államosítását jelentette⁴⁶, de valójában ennél szélesebb kört érintett, mert a budapesti bankok jelentős tulajdoni hányaddal rendelkeztek egy sor vidéki bankban, továbbá több kisebb fővárosi pénzüintézetben is. Még ugyanezen a napon a kormány átvette az Osztrák-

---

alkalmazását – a metrikus rendszerre való átállás keretében - 1972-ben szüntették meg Magyarországon.

Magyar Bank – vagyis a központi bank^a - budapesti főintézetét, valamint a Pénzügyi Központot is. Már március 21-én kijelölték a pénzügyi intézetek új vezetőit is – ők voltak az „ellenőrző megbízottak”. A bankokat ténylegesen a pénzügyi népbiztos, Lengyel Gyula vezette a delegált megbízottak útján. Ezzel egyidejűleg, már március 22-től Lengyel az Osztrák-Magyar Bank vezetője is volt. Így tehát nagyon gyorsan végbement a kétszintű bankrendszer átalakítása egyszintűvé. Pár nappal később, március 30-án került sor a biztosító- és nyugdíjintézetek, valamint a nyugdíjpénztárak és biztosítási egyesületek szocializálására. Áprilisban újabb 55 budapesti és kb. 400 vidéki, május-júniusban újabb 450 vidéki pénzügyi intézet államosítására került sor.

Mindezek a döntések, beleértve a Károlyi-kormány által korábban elrendelt korlátozások hatályban tartását, illetve szigorítását is, azt a célt szolgálták, hogy a proletárdiktatúra politikai ellenfelei ne tudjanak hozzájutni pénzükhöz, értékeikhez. A kormány **kisajátította** a banki széfekben található értékpapír-állományt, elrendelték az aranyérmék, a drágakövek és a bélyeggyűjtemények **beszolgáltatását**, **államosították** az ékszerüzleteket, végül **zárolták** a betét- és folyószámlákat.⁴⁷ A magyar kommunistákat a négy évtizeddel korábbi Párizsi Kommün tapasztalatai motiválták. Az akkortájt általánosan elterjedt marxista-leninista narratíva szerint a Párizsi Kommün – egyéb okok mellett – azért bukott meg 62 nap után, mert a kommünárok nem vették át az irányítást a bankok, és különösen a központi bank felett. Emiatt pedig a forradalom nagymértékű pénzhiánnyal küszködött, miközben „az ellenforradalmárok” számára a pénzforrások nyitva maradtak.

Ezért került tehát gyorsan sor a bankok államosítására, majd pedig a kisbankok összevonására, illetve sok kisbank felszámolása. Ezt az átszervezési feladatot a Pénzügyi Központra bízta a kormány. Döntés született a nagybankok fúziójáról is (pl. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület + Hazai Bank), de erre már idő hiányában nem került sor. Különböző tervek születtek arról, hogy a fennmaradó Osztrák-Magyar Bank, vagy a helyett létrejövő Magyar Nemzeti Bank mellett csak három, öt bank maradjon fenn a jövőben a legnagyobbak közül: Általános Hitelbank, Postatakarékpénztár, Országos Központi Hitelszövetkezet, Pénzügyi Központ, Központi Jelzálogbank.⁴⁸

3.1.3. A Tanácsköztársaság tervei

A hosszabb távú gazdasági elképzeléseket a már említett gyűlésén a következőképpen fogalmazták meg, miután döntöttek a párt új nevééről is: „*A Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának célja a termelőeszközök magántulajdonán alapuló tőkés társadalmi rend megdöntése, és a szocializmusnak, min a kommunizmus első*

---

^a A Monarchia felbomlása után olyan döntés született, hogy az Osztrák-Magyar Bank 1919. december 31-ig folytassa működését. Ezen sem a Károlyi-kormány, sem a Tanácsköztársaság vezetői nem kívántak változtatni.

szakaszának megvalósítása. (...) A termelőeszközöket, a munkaerőket és a nyersanyagokat a lehető leggazdaságosabban kell fölhasználni. E célból a nagy-és középüzemeket szakmánként egységes műszaki, pénzügyi és gazdasági vezetés alá kell helyezni. Az ipar és a mezőgazdaság megszervezésénél tekintetbe veendő a települések helyek megfelelő volta. A termelés vezetését a proletárállam a szakszervezetekre támaszkodva, a Népgazdaság Legfőbb Tanácsának irányítása mellett intézi. A gyárak igazgatása nem a technikai bürokráciának, hanem magának a munkásságnak a föladata. A termelt javak szétosztását a proletárosztály érdekeinek megfelelően állami szövetkezetek látják el, amelynek tagja minden dolgozó.”⁴⁹

4: AZ ELSŐ MAGYAR ÍROTT ALKOTMÁNY

1919. április 3-án jelent meg – rendeleti formában – a Tanácsköztársaság „ideiglenes” alkotmánya is, ám ez a tulajdon kérdéseiről közvetlenül nem rendelkezett.⁵⁰ A június 23-án elfogadott „végleges” Alkotmány – a magyar történelem első írott alkotmánya! – csak utólag szentesítette a már végbement államosításokat:

„4. §. A Tanácsköztársaság arra törekszik, hogy a dolgozók társadalmának tulajdonába jusson minden termelőeszköz a kizsákmányolás megszüntetése s a termelés szervezése és fokozása érdekében. Ezért köztulajdonba vesz a kisüzem kereteit meghaladó minden mezőgazdasági, ipari, bánya- és közlekedési üzemet.

5. §. A finánczóke uralma azzal szűnik meg a Tanácsköztársaságban, hogy köztulajdonba mennek át a pénzintézetek és a biztosító-intézetek.”⁵¹

Ez az „1 ország – 1 vállalat” koncepció közvetlenül Lenintől (1918) származott. Eszerint tehát a feladat „az egész államgazdasági gépezet átváltoztatása egyetlen hatalmas géppé, olyan gazdasági szervezetté, amely úgy működik, hogy az emberek százmillióit egy terv vezesse”. Lenin 1917 nyarán és őszén írt munkáiban – például az „Állam és forradalom” című brosúrában – hol a bank, hol a posta példájára utalt, de pár hónappal később használta az „egyetlen hatalmas gép” kifejezést is.⁵² Például az OK(b)P VII. kongresszusán, 1918 márciusában. Mindez a korabeli magyar baloldal számára közismert volt. Érdeemes megemlíteni, hogy az európai szociáldemokrácia ideológusaira - a marxista tradíción túlmenően - hatott egy amerikai szerző, a mára már teljesen elfelejtett Edward Bellamy 1888-ban megjelent utópista regénye is, ami a kor egyik bestsellere volt, és számtalan nyelvre lefordították. Ott is arról lehetett olvasni, hogy az egész ország egy vállalként működik.⁵³

3.2. AZ 1918/19-ES FORRADALMAK BIRTOKJOGI KÖVETKEZMÉNYEI

Mindent vissza. Miután a Tanácsköztársaságot, 133 napi működés után, július utolsó napjaiban katonai erővel leverték, vezetői emigrációba vonultak, s az ország egy része román katonai megszállás alá került, egy bő fél évig teljes volt a jogbizonytalanság. Ez annak ellenére így volt, hogy augusztus 27-én a szegedi ellenforradalmi kormány már megjelentett egy rendelet, amely helyreállította mindazon ipari és kereskedelmi üzemek tekintetében a

magántulajdont, amelyeket március 21-ét követően vettek köztulajdonba. Csak 1920. február 16-án született törvény arról, hogy „az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek.”⁵⁴ Vagyis mindenki visszakapott mindent, amit 1918-19-ben elvettek tőle. Horthy kormányzói beiktatása ezután történt, március 1-én.

1921-ben a kormány összeíratta az egyházak birtokait, amelynek fő célja a trianoni határok szerinti állapotok felmérése volt. Ebből kiderült, hogy az egyházak közel 1 millió holdnyi földdel rendelkeztek, melynek több mint 80%-a a katolikusok kezében volt.

3.2.1. Lex Károlyi

Vagyont érintő bosszúállás csak Károlyi Mihállyal szemben történt. A trianoni békeszerződés aláírása *előtt* négy nappal, 1920. május 31-én a budapesti királyi főügyész **zárlatot** rendelt el az akkor már egy éve emigrációban élő Károlyi "bárhol Magyarországon fellelhető minden vagyonára". Az indoklás szerint a volt köztársasági elnök "ellenséges országbeli kémekkel érintkezett", ellenséges nagyhatalommal folytatott tárgyalásokat, s ezzel egyebek mellett felségsértést, hűtlenséget, zendülést követett el. Egy évvel később, a teljes **vagyonelkobzást** szorgalmazó, 1921. június 2-ára keltezett irat egy *az évi* törvény paragrafusaira hivatkozott. A beadvány megszövegezői azonban átsiklottak afölött, hogy az igazságügyi tárca a hivatkozott törvénynek akkor még a javaslatát sem nyújtotta be a Nemzetgyűlésnek. A kínos malórt a honatyák gyorsan helyrekalapálták, s a július 20-ai beterjesztés után egy hónappal már törvénybe is iktatták a hazaárulók vagyoni felelősségéről rendelkező 1915-ös jogszabály kiegészítését.⁵⁵

Ténylegesen a vagyonelkobzási per Károlyi ellen csak 1924 végén zárult le. Az egyik jogi akadály az volt, hogy a három évvel korábban felosztott Károlyi-földek nagy része családi hitbizomány volt, amelyet a tulajdonos családfő nem idegeníthetett el a többi családtag elől.^a De ha megtette, az sem volt bűncselekmény, hanem családon belüli jogsérelem, amiért a rokonok beperelhatték a szabálytalanul eljáró családtagot. Ezt azonban az ügyészek nem akarták firtatni, hiszen, ha tagadták volna, hogy Károlyinak joga volt felosztani földjét - lévén az az egész Károlyi-nemzetségé -, akkor nem lett volna jogalap elkobozni ezt a vagyont, hiszen nem volt Károlyi Mihályé. Felállították tehát azt a formulát, hogy Károlyi jogtalanul ajándékozta el saját vagyonát, tehát a felosztott föld visszaszáll az ő tulajdonába, amelyet az állam elkobozhat tőle, amennyiben ítéletileg kimondják, hogy hazaáruló.

---

^a 1914-ben – tehát a Trianon előtti országterületen - összesen 91 arisztokrata hitbizomány volt. Összterületük mintegy 2,3 millió holdat tett ki. Ez azonban nagyon egyenlőtlen megoszlást mutatott: Herceg Esterházy Miklós egymaga közel 0,5 millió hold föld fölött rendelkezett, melyből 0,4 millió hold alkotott hitbizományt. Püski (2008a).

Ám az alapellentmondást később sem sikerült feloldani: az egyebek mellett 25 ezer hold erdőből, 35 ezer hold legelőből és szántóföldből, szénbányából, a parádi és a budapesti palotákból álló, 36 millió pengőre értékelt birtok teljes elkobzása végül is nem sikerült. A kiebrudalt Károlyi Mihály helyébe ugyanis jogos hitbizományosként belépett féltestvére, Károlyi József. Az államnak tőle méltányos módon kellett megváltania a nehezen osztható földvagyton 40%-át. A méltányos ár 10,5 millió pengő volt, ami után a családnak, még adóznia sem kellett.⁵⁶

3.2.2. A Habsburg-család vagyonának zár alá vétele

Magyarország volt az egyetlen az utódállamok közül, ahol az ott élő Habsburgok magánvagyonát részben meghagyták, vagy legalábbis a tulajdonjogukat elismerték.⁵⁷ Meglepő módon ez a vagyon nem volt jelentős: 40 ezer hold ráckevei birtok, egy tarcali birtok, egy pesti bérpalota és egy budafoki borospince voltak a legnagyobb tételek. Miután 1925-ben a kormány zár alá vette a királyi család alapítványi vagyonát és birtokait, a család korábbi vagyonkezelőjével kötött megállapodás szerint az egymást követő magyar kormányok 1940-ig több-kevesebb rendszerességgel évi 40 ezer dollár apanázst utaltak át a külföldön élő királyi család bankszámlájára.

3.3. HÁROM VAGYONVÁLTSÁGI TÖRVÉNY 1921-BEN

Részint a költségvetés stabilizációja érdekében, részben a nemzeti vagyon újrafelosztását kezdeményezve Horthy első miniszterelnökei megpróbálták megadóztatni az arisztokrácia csúcsait és az ipari nagytőkéket.⁵⁸ Ennek jogi eszközei lettek volna az 1920-as évek elejének úgynevezett vagyonváltság törvényei, melyeket Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter terjesztett be a Teleki-, majd a Bethlen-kormány tagjaként, s amelyeket az Országgyűlés meg is szavazott.⁵⁹ A vagyonváltságot a vagyonok minden nemére kivetett egyszeri, rendkívüli vagyonváltságot vezették be, amely kiterjedt az I. világháború alatt szerzett vagyonokra is.

Az adómértékek a következők voltak:

- földbirtokok (15-20%);
- betétek, folyószámla-követelések, készpénzletek (5-20%);
- belföldi részvénytársaságok és szövetkezetek részvényei, üzletrészei (15% tőkeemelési kötelezettség, amelyet be kellett szolgáltatni az államnak);
- külföldi valuták és külföldi értékpapírok (20%).
- magyar államadóssági címletek (20%);
- háború előtti kötvények (15%).

A vagyonszármazást – függően az alapjától – többféle módon is teljesíteni lehetett: készpénzben, földterületben és záloglevelekkel is. A földterületek progresszíven voltak adókötelesek, és természetben (földben) kellett leadni. Az ily módon összegyűjtött állami területekből földreformot kívántak végrehajtani.

A vagyonszármazás konstrukciójának több gyenge pontja már a törvény megalkotásának idején nyilvánvaló volt. Az egyik a bevallás önkéntes volta, a másik a mentességek széles köre. Hegedűs Lóránt nagyszabású terve végül is megbukott, a miniszter szeptember 27-én benyújtotta lemondását. Maguk a szabályok azonban az 1940-es évek elejéig – legalább is részben – fennmaradtak, és csak a következő nagy világgézés tette semmissé azokat.

3.4. AZ ÚN. NAGYATÁDI-FÉLE FÖLDREFORM

A földreform ügye is napirenden maradt: 1920 utolsó hónapjaiban két törvény is született⁶⁰, amelyet együttesen a történelmi köztudat Nagyatádi-féle reformként emleget. A törvények azonban eleve csak mérsékelt célokat tűztek, s elvileg is csak a művelhető terület 6%-ának szétosztásával számoltak. A végrehajtási rendelet 1921 júniusában jelent meg, a **vagyonszármazásról** szóló törvényre – ld. feljebb - augusztusig kellett várni. Az előzetes számítások szerint a nagybirtokosok több mint 400 ezer kat. holdat veszítettek volna. A kormánypártok közötti konfliktusokban azonban mindezen tervek megvalósítása el sem kezdődött, Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter lemondásra kényszerült, majd pedig 1924 novemberében elhunyt.

Végeredményben a 20-as évek végéig az ország 16 millió kat. hold földbirtok területéből a földreform céljaira összesen 1,1 millió holdat sajátítottak ki (8,5%). Az ekkor felosztott szabad forgalmú birtokok mintegy felét, több mint 300 000 holdat zsidó tulajdonosoktól vették igénybe.⁶¹ Több mint 400 ezer család jutott földhöz, illetve 600 négyszögölnyi házhelyhez. A földhöz juttatás névre szóló kormányzati kegy volt: a juttatottak korábbi és további „magaviseletétől” tették függővé.⁶² További 100 ezer hektárt (≈ 175 ezer kat. hold) középgazdaságok és ún. vitézi birtokok létesítésére használtak fel. Ez a földosztás érdemleges **kártalanítás** mellett történt, de oly módon, hogy a kedvezményezettek a piaci árhoz képest 30-40%-kal magasabb megváltási árat voltak kénytelenek fizetni.⁶³

2. táblázat

A Nagyatádi-féle földosztás kedvezményezettjei

Társadalmi csoport	Létszám (1000 családfő)
Földnélküli mezőgazdasági munkás	186
Törpe- és kisbirtokos	115
Kisiparos és ipari munkás	40
Hadirokkant	30
Hadiözvegy	25

Arany és ezüst vitézségi érmes frontharcos	2,5
Felnőtt hadiárva	1,0
Becsült nagyság összesen	427
Becsült nagyság összesen (családtagokkal)	1 500

Forrás: Sipos (2013)

Mindez nem sokat segített a szegényparasztok helyzetén. Miután művelés céljára 427 ezer családfőnek összesen csak 0,7 millió kat. holdat osztottak szét, az új birtokok átlagos nagysága alig érte el az 1,7 holdat. Így a 20-as évek második felében a gazdaságok száma ugyan 40%-kal nőtt, de e növekedés elsősorban az 1 kat. hold alatti, részben pedig az 1-5 hold közötti birtokokra terjedt ki, a versenyképes közép- és gazdagparaszti birtokok száma és földterület-állománya viszont csökkent. A korabeli közvélekedés szerint az ország földjének negyedrészen, közel 4 millió holdon 1600 nagybirtokos gazdálkodott.⁶⁴

3.5. FÖLDJUTTATÁS A VITÉZI REND TAGJAINAK

A Vitézi Rend a Horthy-korszak egyik emblemikus szervezete volt. A szervezet élén, főkapitányi rangban mindvégig maga Horthy állt. Az általa képviselt eszmeiség idomult az egész korszakot jellemző „keresztény-nemzeti gondolathoz”.⁶⁵ A Vitézi Rend legitimációjának lényeges eleme, a világháborúban kitűnt katonák földadománnyal történő megjutalmazása, már a háború alatt felvetődött. A Rend jogalapját előbb egy miniszterelnöki rendelet, majd egy törvény fogalmazta meg 1920-ban, vagyis Horthy uralmának első teljes évében.⁶⁶ Mivel Horthy már a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminisztereként támogatója volt a tervnek, Teleki Pál miniszterelnök felkérte legyen ő a részleteket kidolgozó bizottság elnöke. Bár közben 1920 márciusában Horthyt a parlament kormányzónak választotta meg, de ő a bizottságban betöltött elnöki tisztséget továbbra is ellátta.⁶⁷

A gyors siker érdekében Horthy felhívással fordult az ország földbirtokosaihoz, hogy földadományokat ajánljanak fel. Az első évben erre a célra 6520 kataszteri hold jött össze. A felajánlókat egyrészt motiválhatta, hogy ezáltal Horthy kedvében járhattak. Másrészt a kezdeti lelkesedés háttérében a vagyonváltságra vonatkozó, az előző szakaszban már említett törvénytervezet állhatott, minthogy a kormány kilátásba helyezte, hogy a felajánlásokat figyelembe veszik majd a vonatkozó törvény végrehajtásánál. Azonban erre nem került sor, és ennek következtében 1921 őszétől a felajánlások száma és mértéke is csökkent. A szétosztásra kerülő vitézi telkek több forrásból is származhattak:

- (i) felajánlás útján,
- (ii) saját ingatlanból átminősítés útján,
- (iii) egy 1920-as⁶⁸ és egy

- (iv) egy 1936-os törvény alapján^a, valamint
- (v) a rendi vagyonból vásárlás útján.

A földművelésre, illetve házépítésre alkalmas telkeket a kormányzó adományozta: tisztéknek általában 50, a legénységnek átlagosan 12 kh-at.⁶⁹ Zsidóként nyilvántartott háborús hősök közül csak nagyon kevesen kaptak birtokot. Vitézi telket a későbbiekben sem elidegeníteni, sem megterhelni nem lehetett, az **öröklést** pedig időről-időre különböző rendeletekkel **korlátozták**.^b 1938 végéig összesen 4400 vitézi telket (505 tiszt és 3895 legénységi) osztottak ki, meglehetősen nagy arányeltolódásokkal: 72 ezer holdnyi területen, átlagosan inkább 5-10, esetenként 10-20 kat. hold nagyságban. Ugyanakkor, ha a telekhez jutottak számát összevetjük az addig felavatott vitézek, vagyis rendi tag számával (17 060 fő), akkor látható, hogy 1938-ra a vitézi telekkel rendelkezők vitézek számaránya csak 25,8% volt.

Az 1920-ban sebtében kialakított jogrend a Vitézi Rend apparátusát is aggasztotta, ezért 1931-ben rendeleti úton, visszamenőleges hatállyal törvényesítették a Vitézi Rend vagyonjogi személyiséggel felruházott közttestületi mivoltát.⁷⁰ A miniszterelnökség hatáskörébe tartozó Rend a későbbiekben is mind a kormányzat mind a közigazgatás részéről megkülönböztetett figyelemben részesült. A vitézek számára gazdasági és szociális kedvezményeket biztosító rendelkezések jórészt a 20-as évek végén és a 30-as évek elején, tehát a gazdasági világválság idején születtek meg. Például azzal segítették elő a vitézek lóval való ellátását, hogy a Honvédelmi Minisztérium az alkalmatlannak minősített állatokat a vitézeknek juttatta. A vitézek kedvezményt kaptak az átírási illetékből, a kötelező tűz-biztosítási díjból stb. ^c

3.6. KÁRPÓTLÁS TRIANONÉRT?

Az I. világháború után a trianoni döntés következményeképpen is előkerült a kárpótlás ügye. A Magyar Állam – a trianoni szerződésre hivatkozva – több nemzetközi fórumon is képviselte az „elcsatolt” területeken vagyonvesztést elszenvedett, majd pedig Magyarországra áttelepült magyarok – jobbára az erdélyi magyar nagybirtokos arisztokrácia - érdekeit. Egyes források

^a Ld. 1936. évi XXVII. tc. a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről. Ez a törvény különlegesen rendelkezett az 1914 és 1936 között örökölt és vásárolt földekre, valamint a kereskedelmi társaságok kezén levő birtokokra vonatkozóan, melyeket a kataszteri tiszta jövedelem 1/3-a erejéig átengedésre kötelezett. Ezzel burkoltan ugyan, de az érdekeltek számára egyértelműen a zsidó bérlőket és tulajdonosokat diszkriminálta. A törvény végrehajtás egyébként vontatottan indult meg, és csak 1939-ben, a II. zsidótörvény után gyorsult fel, amikor 5 ezer zsidó birtokost köteleztek 400 ezer kh átengedésére. Kovács (é.n.)

^b Visszacsempészve a jogrendszerbe az ősiség eltörölt intézményét, a vitézi telek a családon belül csak egy várományosra szállhatott tovább. A kivételt ez alól Horthy Miklós fiai jelentették. Ők ugyanis nem apai jogon lettek a rend tagjai, hanem Horthy István, a kormányzó bátyja, id. Horthy István lovassági tábornok, míg ifj. Horthy Miklós, a kormányzónak a másik testvére, az első világháborúban hősi halált halt és 1921-ben vitézzé nyilvánított Horthy Szabolcs pusztakakati „vitézesített” birtokrészének örököse révén.

^c A vitézi cím használatát a ma is hatályos 1947. évi IV. törvény megtiltotta. 1992-től a rend újra működik Magyarországon.

szerint 300, más források szerint 600 ezer kat. holdnyi birtokról folyt a vita csak Románia és Magyarország között. Az érintettek között volt számos arisztokrata közszereplő, például gróf Bethlen István és gróf Apponyi Albert. Ez volt Magyarország és Románia közötti ún. optáns per, melyeket végül nemzetközi bírói fórum döntött el Hágában, illetve Párizsban 1930-ban. (Az „optáns” kifejezés arra utalt, hogy az érintettek éltek azzal az opcióval, hogy Magyarországra költöznek. Ha Romániában maradtak volna, akkor birtokaikat is megtarthatták volna.)⁷¹

Az ítélet egyfelől a román kormányra rótt fizetési kötelezettséget, de másfelől a magyar kormányt arra utasította, hogy pótlólagosan évi 13,5 millió aranykoronát fizessen be egy speciális alapba, amely 1943-tól egészen 1966-ig (!) fog működni, és így ebből a két forrásból lehet majd kárpótolni a romániai államosítások magyar kárvallottait. Miután 1929-ben a nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlott, a vállalt kötelezettségek egyre irreálisabbá váltak. Végül, 1932-ben a nagyhatalmak minden jóvátételi fizetési kötelezettséget eltöröltek.

Az optánsperек ügye 1945 után gyorsan kikopott a történelmi emlékezetből, jól lehet a mögötte meghúzódó ellentmondás a maga idején messze ható következményekkel járt. Az ellentmondás abból adódott, hogy miközben a teljes magyar közvélemény a trianoni békeszerződést igazságtalannak, elfogadhatatlannak és illegitimnek tartotta, a magyar kormány és a külügyminisztérium a nemzetközi fórumok előtt folyamatosan éppen ennek a szerződésnek az előírásaira hivatkozott, amikor pénzügyi kárpótlást követelt Romániától. Mint a kor egyik publicistája ironikusan megjegyezte, a magyar külügyminisztérium „átalakult az optáns földesurak ügyvédi irodájává”.⁷²

3.7. GÖMBÖS ÉS TELEKI FÖLDREFORM TERVEI

A Gömbös-kormány által 1936-ban tető alá hozott **hitbizományi reform**⁷³ 3000 holdban maximalizálta az egy kézen levő hitbizomány nagyságát, és az addigi kötött forgalmú földeknek mintegy 30%-át kívánta ily módon, meglehetősen hosszú idő – 20-30 év alatt – felszabadítani, bevárva a hitbizományos személy halálát.⁷⁴ Így kb. egy nemzedéknyi idő alatt 420 ezer kat. holdnyi földet lehetett volna 35 ezer parasztszalád kezére juttatni. Az elvi cél a túl kicsi és a túl nagy birtokok számának csökkentése volt. A törvénybe azonban bekerült egy jogi kiskapu is, amely lehetővé tette kisebb méretű, új hitbizományi birtok létrehozását is.⁷⁵

Mivel a földosztást a földhöz juttatottak egy részének más országrészbe való áttelepítésével kívánták összekötni, ezért ez a programcsomag **telepítési törvény**⁷⁶ néven vált ismertté. Ténylegesen a következő két évben 12 ezer családnak csak 66 ezer holdat osztottak szét.

1940-ben Imrédy Béla kezdeményezésére, de már Teleki Pál kormányfősége alatt került sor a **kishaszonbérleti törvény** elfogadására.⁷⁷ Ez mintegy 1,3–1,5 millió holdnyi föld felosztását tervezte egyfajta tartós bérleti rendszer keretében úgy, hogy az első 10 évben évente

legalább 100 ezer hold kerüljön kiosztásra. Az elvileg nagy horderejű reformok végrehajtását azonban a kormányzat – a háborús helyzetre hivatkozva – elhalasztotta.

3.8. A GAZDASÁG MILITARIZÁLÁSA A NÉMET HÁBORÚS NAGYTÉRGAZDASÁGBAN, 1938-1945

1938-ban már reális veszély volt az új világháború kitörése – ekkor indult az ún. Győri program, amely valójában egy öt évre szóló, 1 Mrd pengős, fejlesztési terv volt, s amelynek több mint 80%-a végül állami finanszírozású katonai beruházásokra lett előirányozva.⁷⁸ Az állami tulajdon térnyerése egyébként alacsony szintről indult: 1938-ban az ipari részvénytőkének mindössze 5,1%-a volt az állam kezében.⁷⁹

Egy évvel később, amikor valóban kitört a háború, a kormány elrendelte a katonai szempontból fontos üzemek, bányák militarizálását, ami egyebek között katonai parancsnokok kirendelését jelentette. 1941-től, amikor már a magyar hadsereg közvetlenül is bekapcsolódott a háborúba, megnöttek a könnyűipari ágazatok termelése iránti állami megrendelések is (pl. textil, ruházat, cipőipar). A hadiigények elsőbbségének biztosítása érdekében engedélyhez kötötték a cégalapítást, majd 1943-tól az elektromos motorok üzembeállítását is. Állami ellenőrzés alá helyezték a magánbanki hitelezést.

A magyar gazdaság kapacitásainak kihasználásában fontos volt a német hadsereg számára végzett **bérmunka**, amelynek irányítására egy új szervezetet is létrehoztak (Deutsche Industrie Kommission in Ungarn – DIKO). Mire a háború kitört, a német piac részaránya 50% volt a magyar külkereskedelemben⁸⁰, de úgy, hogy állandósult az export-többség. Alapesetben az export-szállításokért – a német fél helyett – a magyar költségvetés fizetett, abban a reményben, hogy a háború után majd ezek a kifizetetlen számlák rendezésre kerülnek. 1943-ra ez a követelésállomány több mint 1 Mrd márkára emelkedett. A korábban is jelentős német tőketulajdon tovább nőtt. A Statisztikai Hivatal kimutatása szerint 1938 és 1942 között a német kézben lévő ipari és kereskedelmi vállalati részvények állománya közel 50%-kal, az iparral szoros kapcsolatban lévő bankokban több mint duplájára nőtt.⁸¹

A korábbiakhoz képest új helyzet alakult ki a **mezőgazdaságban** is. A 30-as években a kormányzat fő problémája a felvásárlási árak garantálása volt, mert a világpiaci nyomás lefelé vitte az árakat. A háborús helyzetben viszont a szűkössé vált termény-mennyiség elosztása lett a fő kérdés. 1940-től rendeleti úton próbálták korlátozni a kivitelt – ez volt az ún. zárolás -, majd 1942-től bevezették az ún. Jurcsek-féle **beszolgáltatási rendszert**.^a A beszolgáltatás a szántóterület kataszteri tiszta jövedelme után vetették ki gabona vagy más termék formájában. Ezzel egy időben **kötelező vetésterveket** is előírtak a földbirtokosok számára.

^a Jurcsek Béla a 40-es évek első felében a mezőgazdasági tárcánál, illetve a közellását területén töltött be vezető pozíciókat, államtitkár és miniszter is volt. Tagja volt a Szálasi-kormányoknak is. 1945 tavaszán öngyilkos lett.

Magyarország kiürítése 1944 márciusában kezdődött.⁸² A művelet célja a különböző vagyontárgyak megmentése volt a Vörös Hadsereg elől. A külföldre vitt, és soha vissza nem hozott magyar vagyontárgyak értéke Nagylaki (2009) – eltűzöttnek tűnő – becslése szerint 1947-es értéken számolva is több milliárd amerikai dollár volt.^a A háborút követő kormányok igyekeztek ebből minél többet visszaszerezni vagy kárpótlást kérni. Az ehhez kapcsolódó restitúciós ügyek 1948 végéig elhúzódtak.⁸³

3.9. A ZSIDÓSÁG JOGFOSZTÁSA ÉS VAGYONÁNAK ELRABLÁSA

A II. világháború utolsó szakaszában, 1944/45-ben ment végbe a magyar zsidóság deportálása, gettósítása és tömeges fizikai megsemmisítése. Ez a zsidó vagyonok *de facto* kártalanítás nélküli államosítását és azonnali újraosztását is jelentette.

De nem minden esetben. Két hónappal a német megszállást (március 19.) követően a vagyonosabb zsidó családok birtokában lévő műkincsek nyilvántartásba vételéhez egy különálló szervezetet hoztak létre, a Zsidók Zár Alá Vett Műtárgyainak Számbavételére és Megőrzésére megnevezésű kormánybiztosságot, és vezetőjének Csánky Dénest, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum főigazgatóját nevezték ki.⁸⁴ Csánky azonnal hozzálátott az ekkor már nagy részben „zár alá vett” (vagyis egy korábbi kormányintézkedéssel zárolt) és közületeknél elhelyezett zsidó műtárgyvagyon számbavételéhez és megőrzéséhez. A műtárgyakat, a jogszabályokban foglaltak alapján, egyfajta **letét**ként kezelték, és jogi szempontból nézve azonnali kisajátításukra vagy éppen államosításukra nem került sor. Ezeket a műtárgyakat azután – a Szépművészeti Múzeum egyéb kincseivel együtt – Budapest ostromának megkezdése előtt Nyugatra menekítették. Szerencsére java részük közvetlenül a háború után visszakerült Magyarországra. (Hogy 1945 után mi történt ezekkel a műkincsekkel, az már egy másik történet.)

Ám mindezt megelőzően is, már 1938-tól nagy számban születtek olyan jogfosztó törvények, amelyek leplezetlenül és közvetlenül a zsidóság vagyonát érintették.⁸⁵ Az egyik 1942-es törvény – például - arról rendelkezett, hogy a zsidónak minősülő I. világháborús hadikölcsön-tulajdonosok esetében a törlesztés maximum 5000 pengő lehet⁸⁶, míg az ugyanabból az évből származó másik előírás a zsidó tulajdonban lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanok államosítását mondta ki. Ez utóbbi rendelkezés, az ún. negyedik zsidótörvény⁸⁷ 400 ezer hektárnyi (≈ 700 ezer kat. hold) területet érintett.⁸⁸ Egészen pontosan a jogalkotó úgy fogalmazott, hogy a zsidó földbirtokosok kötelesek ingatlanaik és tartozékaik **átengedésére**.

Ezek rendelkezések egzisztenciális értelemben hűsbavágóak voltak, de vagyontárgyakat **kártalanítás**, vagy annak kilátásba helyezése nélkül nem vonták el. A mezőgazdasági

---

^a Bálint (2013) tételesen is felsorolja azt az 50 jelentősebb ipari üzemet, amelyek teljesen vagy részben Nyugatra települtek ezekben a hónapokban. id. mű 105-109. o.

birtokokért – például – 30 éves futamidejű, 3,5%-os utólagos kamatozású, zárolt pengőkötvényeket helyeztek kilátásba.⁸⁹

5: A BÉCSI DÖNTÉSEK HATÁSA A ZSIDÓ FÖLDBIRTOKOSOKRA

A Monarchia utódállamaiban 1919–1921 között végrehajtott földreformok a magyar közép- és nagybirtokok zömét, beleértve a zsidók ingatlanainak jelentős hányadát, állami tulajdonba vették, és a többségi nemzetekhez tartozó parasztoknak juttatták. 1941 után, a békeszerződések revíziója révén a „magyarországi” földbirtokok összterülete közel duplájára nőtt, ami elvben utat nyitott a zsidó származású magyar állampolgárok számára, hogy visszakapják földjeiket. Az előzetes becslések a megnagyobbodott ország területén 1,2 millió hold zsidó birtokkal számoltak, ebből 0,7 millió mező-, 0,5 millió pedig erdőgazdasági ingatlan volt, utóbbiba a használati illetőségeket is beleértve. De nem ez történt. A visszacsatolásokat követően csak a zsidótörvények által nem érintett birtokosok kapták vissza tulajdonukat.⁹⁰

Az elkobzott, elvett vagyon nagyságáról eltérő becslések születtek az elmúlt hét évtizedben. Botos (2012) összegző monográfiája szerint az 1944. évi nemzeti vagyon legkevesebb 10%-át érintették a törvényeken, illetve a nyers fizikai erőszak útján történt kisajátítások.⁹¹

1944 tavaszán a magyarországi zsidóság létszáma kb. 750 ezer fő volt, az össznépességhez viszonyítva 5,4%.⁹² Ungváry (2012) értékelése is drámai: „milliók voltak azok, akik anyagi hasznot húztak a deportálásból: kedvezményes áron vagy ingyen részesültek a Magyarországon maradt bútorokból, ruházatból, konyhai berendezésekből, megvásároltak vagy kibéreltek lakásokat és termőföldeket.”⁹³ Az is megtörtént – Nyíregyházán, 1944 szeptemberében -, hogy a helyi királyi pénzügyi igazgatóság „zsidóvagyon vásárlási jegy” elnevezéssel egy fajta kárptársi rendszert alakított ki. A hat kategóriába sorolt rászorultak (pl. hadirokkantak, hadi özvegyek) ezekkel a jegyekkel különféle fogyasztási cikket vásárolhattak meg.⁹⁴

De nem csak magyarok részesültek ebből a vagyonból. Magyarország négy leggazdagabb zsidó családja – a Weiss, Kornfeld, Mauthner és Chorin családok, valamint a családok legközvetlenebb ismerősei és munkatársai, összesen valamivel több, mint 40 ember - csak úgy tudtak elmenekülni az országból, hogy 1944 májusában - egy rendkívül bonyolult jogi megoldással - teljes vagyonukat 25 évre, visszavonhatatlanul „**bizalmi kezelésre**”^a az SS-nek adták.⁹⁵

A szerződés-komplexum négy szerződésből, egy pótszerződésből és egy meghatalmazásból állt.⁹⁶ Az I. szerződésben a Weiss Manfréd család egy árja tagjától a Kurt Becher által vezetett SS-csoport egy kis vállalatot, a Házértékesítő és Kezelő Rt.-t vásárolt. Ez lett az új holding. A II. szerződésben és a pótszerződésben a szerződést aláíró családtagok átadták a szerződésben felsorolt összes részvényeiket az új holdingnak. A III. szerződésben a németek kötelezettséget vállaltak arra, hogy a 25 év letelte után visszaadják az egész vagyont a családnak, ha nem élnek a szerződésben biztosított elővételi jogukkal. A szerződés a vállalatok

^a Az eredeti német nyelvű szerződés a „*Treuhänderische Verwaltung*” kifejezést használja, vagyis ugyanarra a jogi technikára utal, amellyel a német egyesítés után 1990-ben a német kormány privatizáció céljából átvette az egykori NDK-s vállalatokat.

bruttó forgalma után évi 5% részesedést biztosított a németeknek a vagyonekezelési tevékenységért. E kikötés rejtette a németek tulajdonképpeni célját: az 5% tudniillik olyan magas részesedést jelentett, amit a vállalatok semmiképpen sem tudtak volna elviselni, s így a konszern 25 év alatt szép lassan eladósodott volna a német "vagyonekezelőkkel" szemben. Ez a kikötés tehát burkoltan magában foglalta a vállalatóriás német kézre kerülését. A szerződés IV. része - melyet Kurt Becher sohasem adott ki a kezéből, és amely a mai napig sem került elő - tartalmazta a német ellenszolgáltatásokat: a családtagok szabad eltávozását és 600 ezer dollárt, illetve 250 ezer márka készpénz kifizetését.⁹⁷

A magyar zsidóság 1944-45-ben elrabolt vagyonának becsült értéke

	1946. aug. 1-i értékű Ft-ban kifejezve (Mrd Ft)
Külföldi vagyon (Ausztria, Németország stb.)	2.73
<i>Belföldi vagyon (mindenkori ország- terület szerint)</i>	-
Kereskedelem	6.88
Nagyipar	4.63
Lakóházak értéke	2.11
Mezőgazdaság	1.51
Kisipari	1.42
Lakásberendezések	1.16
Deportálás során elkobzott értéktárgyak	0.57
Erdőgazdaság	0.44
Műtárgyak értéke	0.43
Munkaszolgálat során elkobzott értéktárgyak	0.10
Hitközségi vagyon	0.04
Szellemi szabadfoglalkozásúak vagyona (ügyvédek, orvosi rendelők, gyógyszertárok)	0.04
Részvények a pénzügyi szektorban (névértéken)	0.02
<i>Belföldi vagyon összesen</i>	19.34

Forrás: A szerző összesítése Botos (2012) 104-105. o. alapján.

4. A SZOCIALISTA TULAJDON KIÉPÜLÉSE, 1945-1962

A Magyarország számára négy évig tartó II. világháborúban az 1944. évi nemzeti vagyon 40% pusztult el.⁹⁸ Ha a magánháztartások káraitól eltekintünk, akkor a mezőgazdaság és a közlekedés volt az a két ágazat, amely a legsúlyosabb károkat szenvedte el. Különösen nagy volt az állatállomány csökkenése, amely számosállatban kifejezve az állomány közel 56%-át tette ki.⁹⁹

Bár a II. világháború a vállalati struktúrát is szétzilálta, úgy becsülték, a békeidőszak kezdetén a foglalkoztatottak 10%-a dolgozott az állami szektorban. Ugyanez volt az arány az iparon belül is.¹⁰⁰ Állami kézben volt a *Posta*, a *Magyar Királyi Postatakarékpénztár*, a *MÁV*, a budapesti *Magyar Királyi Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG)*, a diósgyőri állami vasművek, a *Magyar Állami Kőszénbányászat* komlói üzeme, a *MAHART* és több ménesbirtok. Ezeken túlmenően állami kézben volt nagyszámú mezőgazdasági ingatlan, és számottevő volt az állami erdővagyon is.¹⁰¹ Formálisan nem lehetett állami tulajdonnak tekinteni, a gyakorlatban azonban az államapparátus igazgatása alatt álltak az önkormányzatok és a közalapítványok érdekeltségébe tartozó vállalatok és intézmények is.¹⁰² Jogi értelemben 1925 óta állami zárlat volt a volt királyi család alapítványi vagyonára is. Ezt a vagyont egyetlen komoly politikai erő sem kívánta visszajuttatni, tehát *de facto* ez is az állami vagyon része volt.¹⁰³

A háború befejeztével nem szűnt meg a **hadigazdálkodás** logikájára épülő állami intervenció. 1945 második felében még a korábbiaknál is szélesebb kört fogott át a központi anyaggazdálkodás. A legfőbb iparágak, az alapvető fogyasztási cikkek termelése állami rendelésre, állami nyersanyag-kiutalás alapján történt. 1946 tavaszán a gyáripár bevételeinek 76%-a állami forrásból származott.¹⁰⁴ Az állam viszont nem tudott mással fizetni, mint egyre csökkenő értékkel bíró papírpénzzel. A banki hitelezés is állami forrásból történt. 1945 végén a részvénytársasági nagy bankok forrásai 90%-ban, 1946-ban pedig 76%-ban jegybankhitelből származtak.¹⁰⁵ A mezőgazdaságban a **beszolgáltatás** intézménye 1942 óta érvényben volt. Ennek eltörlése 1947-ben megjelent ugyan a választási ígéretek sorában, a valóságban azonban – begyűjtés elnevezéssel) 1956-ig fennmaradt.

A múlt pénzügyi öröksége. Az ország és a Magyar Állam orbitális méretű adóssággal került ki a közel négy évig tartó, elvesztett háborúból.¹⁰⁶ Bár a **külföldi adósságra** vonatkozó szakirodalmi adatok némileg eltérőek, nagyságrendileg a bruttó külföldi államadósság 7 Mrd pengő (P) lehetett. Abban viszont egységes a hazai gazdaságtörténet, hogy a belföldi adósság 14 Mrd P-re rúgott. A **belföldi államadósság** legnagyobb tétele 11,2 Mrd P-nyi rövidlejáratú hadikölcsön volt. Igaz, a háború végén az országnak 2,8 Mrd P követelése is volt az ugyancsak vesztes Németországgal szemben, de a fegyverszüneti szerződés alapján erről Magyarországnak le kellett mondania. Összesítve tehát a magyar állam könyveiben kimutatott

adósság (21 Mrd P) az utolsó békeév 5 Mrd P körüli nemzeti jövedelmének közel 4-szerese, az 1945. évi nemzeti jövedelemnek a 7-szerese volt! A kölcsönök értéke ugyan az infláció nyomán rohamosan csökkent, jogilag azonban – éppen az aranypengő, mint elszámolási eszköz bevezetése miatt - fennmaradt a valós érték új valutára való átszámításának és törlesztésének (valorizálásának) kötelezettsége.

A kortársak számára is nyilvánvaló volt, hogy adósságait a magyar állam belátható időn belül nem lesz képes törleszteni. Ilyen kötelezettségvállalás 1945 után nem is született, már csak azért sem, mert nem is volt komoly erő, amely ezt követelje. A belföldi államadósságot megtettesítő kötvények elsősorban a nagy bankok, vállalatok és esetleg egyes gazdag magánszemélyek tulajdonában voltak - az ő érdekeik mellett nyilván nem kardoskodtak számottevő politikai erők 1945-ben. A külföldi adósságokat Magyarország már 1931 óta nem törlesztette – ehhez a hitelezők már hozzászórtak, illetve veszteségként leírták. Így tehát – bár óriási emberi és anyagi veszteséget szenvedett, ráadásul az országot a nagyhatalmak 3 Mrd P jóvátétel fizetésére is kötelezték, továbbá fizetni kellett a győztes szövetséges hatalmak Magyarországon található vállalkozásaiban és ingatlanjaiban bekövetkezett háborús veszteségek miatt is –, Magyarország a világegés és nemzetközi hatalomátrendezés mellék-következményeként *de facto* megszabadult egy hatalmas adósságtömegetől. Bár a Magyar Állam könyveiben továbbra is ott szerepeltek a háború előtti adósságok¹⁰⁷, de ezeket nem kellett törleszteni.

* * * * *

Mint utólag bebizonyosodott, az államosítás magyar módszerei nem sokban különböztek a szovjet befolyási övezetbe került szomszéd országok (pl. Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Bulgária és Románia) gyakorlatától.¹⁰⁸ 1952-re a magyar ipar termelésén belül a szocialista szektor aránya 97% volt, 1-2 százalékpontnyi különbségtől eltekintve éppen annyi, mint Albániától Romániáig bárhol másutt. Ennél egy árnyalattal színesebb volt a kép a kereskedelemben, mert ott a szocialista szektor arányára vonatkozó magyar adat 82%-os volt, ami nagyjából középértéke volt az 54%-os NDK, illetve 98%-os bolgár adatnak.¹⁰⁹

4.1. FÖLDREFORM ÉS ÁLLAMOSÍTÁS KONSZENZUSSAL, 1945-1948

A szovjet megszállás alá került tiszántúli és Duna-Tisza-közi részeken a jobbára kommunisták szervezte Nemzeti Bizottságok és néhol népgyűlések „választották meg” (valójában jelölték ki) az 1944. december 21-én Debrecenben összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőit, akik a magyar ellenállásban részt vevő pártok és szervezetek (Magyar Kommunista Párt,

Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt, szakszervezetek stb.) soraiból kerültek ki. Ezek a pártok a korábbi évtizedek során kialakult népi és urbánus szocialista baloldal szellemi befolyása alatt álltak.

A **népi baloldal** közgazdasági jövőképét, melynek középpontjában a földkérdés állt, jól reprezentálta Németh László 1934-es írása, *A magyar élet antinómiái*.^a Németh szerint Magyarországon a fő cél nem a termelés növelése, hanem a „többlet eltartás”, a racionalizálás helyett a „humanizálás” – mai szakkifejezéssel a munkahelyteremtés. Ezt a nagybirtokok kisajátítása útján lehet csak elérni, amihez *„kevesebb jognak kellene lennie ebben az országban, s több emberségnek”*. Vagy ahogyan pár oldallal később, egy másik helyen fogalmazott: *„a köz érdeke és becsülete követeli a magántulajdon gyámság alá helyezését”*. Ebbe a logikába illett a bankok, a nagyvállalatok és a kereskedelem államosítása is. *„A vasutak és a posta államosítása bebizonyította – írta Németh az akkor is közismert korábbi államosítási epizódokra hivatkozva -, hogy az államosítás nem okvetlen jelenti az üzemek halálát. Bányák, gépgyárak, vasgyárak stb. jobb helyen vannak az állam kezében, mint magánosokéban; a hajamat viszont – tette hozzá önmagát és olvasóit megnyugtatóan - nem nyíratom állami tisztviselővel, s a ruhámat sem szabatom a bürokráciával.”*

Az **urbánus baloldal** pártjai, a szociáldemokraták^b és a kommunisták részint a nyugat-európai, részint a szovjet példát tekintették mértékadónak. Az adott történelmi pillanatban a két minta nagyon hasonlóan látszott. 1945 után a vezető nyugat-európai tőkés országokban is rátette a kezét az állam a kulcsiparágakra – például Anglia^c, Franciaország^d, Hollandia esetében. Egyébként ennek a fejleménynek a jelentőségét és várható következményeit az Atlanti-óceán másik partján világosan látta a kortárs elemzők egy része is¹¹⁰, de Washingtonnak ekkor sem módja sem kedve nem volt ahhoz, hogy beleszóljon nyugat-európai szövetségesei gazdasági belügyeibe.

Az 1945 előtt a baloldalnál sokkal szélesebb választói tömegeket megszólítani tudó nyilas, hungarista és fasiszta pártok – összefoglalóan: a különféle **nemzetiszocialista**

^a A *Válasz* című folyóiratban megjelent tanulmányra a kortársak is és az utókor is szélsőségesen fajelméleti, antiszemita gondolatmenete miatt szoktak hivatkozni – a magántulajdon elleni nyílt támadásra kevesebben figyeltek fel.

^b Az első magyar szociáldemokrata párt, a Frankel Leó által 1880-ban megalapított Magyarországi Általános Munkáspárt már szerepeltette programjában a föld és egyéb termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételét.

^c Nagy-Britanniában az 1945-ben hatalomra került Munkáspárt államosította a szénbányákat, az acélgyártást, a vasúti és légiközlekedést, a közúti szállítást jelentős részét, valamint a gáz, a villany, a víz- és a telekommunikációs szolgáltatásokat nyújtó cégeket. Ezt követően az esetek többségében ezek a tevékenységek monopolhelyzetű vállalatok kezében koncentráálódtak. Az angol baloldal vezetői őszintén meg voltak győződve arról, hogy ezek a lépések elengedhetetlenek a növekedés beindítása, a teljes foglalkoztatottság és az árstabilitás eléréséhez.

^d A De Gaulle által irányított Franciaországban 1945-ben ült össze az Alkotmányozó nemzetgyűlés. A kommunisták voltak többségben, de a tábornok pártja szocialistákkal és a kereszténydemokratákkal koalícióban alakított kormányt. Mindezen pártok teljes egyetértésével államosították a szénbányászatot, a közlekedést, a hadiipart és sok bankot.

mozgalmak - gazdasági kérdésekben a baloldalhoz hasonlóan gondolkodtak.¹¹¹ Képviselőik és programjaik szintén „irányított gazdálkodás”-t, a „hitelélet irányítás”-át, „földreform”-ot, „termelő szövetkezetek”-et, a „hadiipar és a nagy energiaforrások államosítását” követelték.^a Ezeket a pártokat ugyan 1945-ben betiltották, de nézeteik nyilván nem tűntek el nyomtalanul a társadalomból.

---

^a Az idézőjelbe tett kifejezések szó szerinti átvételek a Nyilaskeresztes Párt 1939. évi programjából. ld. http://hu.metapedia.org/wiki/A_nyilaskeresztes_p%C3%A1rt_programja

A nemzeti szocialista szellemiségű pártok programjának tulajdonra vonatkozó elképzelései az 1930-as években

Programpontok	MFMP	NRP	NSZMP	NSZMFMP	MNSZP	EMNSZP	NAP	NYP	NF-MSZNP	KNSZF
	1928	1931	1932	1932	1934, 1935	1937	1935	1937, 1939	1939	1938
Nemzeti munkaalkotmány	x					x		x		
Magántulajdon helyett csak személyi tulajdon										x
Haszonrészesedés a tiszta jövedelemből	x		x	x	x	x				
Fogyasztási, háztartási stb. szövetkezetek	x	x								
1000 holdon felüli birtokok állami megváltása		x								
A két generációnál nem régebbi, 500 holdon felüli birtokok kisajátítása			x							
500 hold feletti birtokok kisajátítása kártalanítással és kivételekkel; Nemzeti Földalap létrehozása; földosztás 15 éves járadék ellenében					x					
Nagybirtokok okszerű kisajátítása				x		x		x		
Tagosítás								x		
Hitbizományok megszüntetése				x		x				
Törzsörökösödés bevezetése					x					
Veteránok földhöz juttatása	x									
Háborús szerzeményű birtokok felosztása (kárpótlással)	x		x	x						
Elkobzott földbirtokokból termelőszövetkezetek kialakítása								x		
Háborús és a válság során felhalmozott vagyonok 75%-ának elvétele					x	x				
Siberek, uszorások, csalók, sikkasztók stb. vagyonelkobzása						x			x	
Külföldön élők vagyonának kisajátítása			x							
Az 1880 óta bevándoroltak vagyonának elkobzása				x						
Kereskedelem ellenőrzése	x									
Mamut jövedelmek tiltása magánvállalatoknál		x		x					x	
Faji megkülönböztetés tulajdonjog és állampolgárság tekintetében			x		x		x	x	x	
Kamatszabályozás			x	x				x		
Valamennyi nagyüzem és bánya nacionalizálása				x	x	x		x		
Irányított termelés és tervezőgazdálkodás				x	x	x		x		
Hitelnyújtás államosítása				x	x	x			x	
Export-import nacionalizálása				x		x				
Hadiipar és az energia-termelés államosítása								x	x	
Aranypénz-rendszer feladása					x			x		
Tőzsde megszüntetése					x					
Vasutak államosítása					x					

1	MFMP	Magyar Fascista Munkások Pártja
2	NRP	Nemzeti Radikális Párt (Bajcsy-Zsilinszky Endre pártja)
3	NSZMP	Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (kaszáskeresztesek)
4	NSZMFMP	Nemzeti Szocialista Magyar Földműves- és Munkáspárt (Meskó Zoltán pártja)
5	MNSZP	Magyar Nemzeti Szocialista Párt
6	EMNSZP	Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt (nyilaskeresztesek)
7	NAP	Nemzet Akaratának Pártja (Szálasi Ferenc pártja)
8	NYP	Nyilaskeresztes Párt (1940-től Szálasi F. pártja)
9	NF-MSZNP	Nemzeti Front - Magyarszocialista Néppárt
10	KNSZF	Keresztény Nemzeti és Szociális Front

Forrás és megjegyzés: A szerző összeállítása Paksa (2013) monográfiája alapján. 1922 és 1945 között összesen közel 30 nemzetiszocialista (fasiszta) párt működött rövidebb-hosszabb ideig Magyarországon.

Az első pártprogramok. Magyarországon a háború utolsó hónapjaiban, 1944/45 fordulóján a kommunista párt hivatalos programjában még szó sem esett a magántulajdon és piacgazdaság felszámolásáról. Ugyanakkor a párt kilátásba helyezte a széleskörű földreformot, az ásványi kincsek és a villanytelepek államosítását, valamint a kartellek és nagybankok állami ellenőrzését. A program a magánkezdeményezés fontosságának kifejezett hangsúlyozása mellett, kiemelte a mezőgazdasági termékek szabad piaci forgalmazásának jelentőségét. A szociáldemokrata párt programja is hasonló hangnemben íródott, de említés történt az állam gazdasági szerepének növeléséről, a hitelezés állami irányításáról, a termelést gátló (szabotáló) vállalatulajdonosok vagy vezetők ideiglenes eltávolításáról, a külkereskedelem állami monopóliumáról stb. A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt programja viszont hangsúlyozottan szólt a magántulajdon elvéről.¹¹² A kormányzó koalíció legkisebb pártja a Nemzeti Parasztpárt programjában – érthető módon – leginkább a parasztság számára fontos kérdéseket tárgyalta.¹¹³

Államosítások Magyarországon, 1945-53

Ágazat/Intézkedés	Jogszabály	Érintett vállalati kör nagysága	Megjegyzés
Mezőgazdaság: a nagybirtokrendszer megszüntetése	Debrecenben kibocsátott 600/1945. M.E. rendelet (márc. 15); 1945. évi VI. tv.	75 ezer birtok	A termőföld tekintetében kárpótlás ígéretével az 1000 kat. hold alatti birtokok esetében.
Szénbányászat és a hozzájuk tartozó erőművek államosítása	Rendelet (1945. dec. 20.) az állami kezelésbe vételről; 1946. évi XIII. tv. államosítás (jún. 7.)	A gyáriparban foglalkoztatottak 12%-a	Kártalanítás ígéretével, jan.1-i visszamenőleges hatállyal.
20 MW-nál nagyobb villamos erőművek és 60 KW-ot meghaladó távvezetékek állami tulajdonba vétele	1946. évi XX. tv.	n. a.	Kártalanítás ígéretével.
Az 5 legnagyobb nehézipari vállalat állami kezelésbe vétele.	23.550/1946 M. E. rendelet (dec. 1.)	Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű*, a két Ganz gyár (a Villamossági és a Gép-Waggon- és Hajógyár, a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémművek) és a győri Magyar Waggon és Gépgyár + 21 gyár, üzem és nagykereskedelmi vállalat	Ideiglenes intézkedés a jótételi kötelezettségek időtartamára. Azokra az üzemekre is vonatkozott, amelyekben e vállalatoknak legalább 50%-os tőkeérdekeltségük volt.
A legnagyobb bankok állami ellenőrzés alá helyezése.	M. E. rendelet (1947. máj. 29.)	10 pénzüintézet + 144 hozzájuk tartozó vállalat	Vonatkozott a bankok tárcájában volt cégekre is.
Az MNB és a Pénzüintézeti Központ, valamint 8 nagybank** államosítása.	1947. évi XXX. tv. (nov.); 1948. évi XXXVI. tv.	10 pénzüintézet	
Egykori német vállalatok és több száz ingatlan átadása a Szovjetuniónak.	1947. évi XVIII. tc. (A potsdami egyezmény alapján.)	400 vállalat	
100 fő feletti ipari és közlekedési vállalatok államosítása.	1948. márc. 24-i kormányrendelet és 1948. évi XXV. tc. (ápr. 29.)	500 cég	Kártalanítás ígéretével.
Bauxitbányászat és alumíniumtermelés államosítása.	1948. évi XIII. tv. (febr. 18.)	13 cég	Kártalanítás ígéretével.

Ágazat	Jogszabály	Érintett vállalati kör nagysága	Megjegyzés
Szövetkezeti mozgalom államosítása.	n.a.	Több száz vállalkozás, szervezet és ingatlan	1948-1952 között folyamatosan, kártalanítás nélkül.
Az összes 100 főnél több munkást foglalkoztató üzem, gyár állami tulajdonba vételére.	3500/1948 sz. korm. rendelet (márc. 25.) és 1948. évi XXV. tc. (ápr. 29.)	625 (>100 fő) és 47 (< 100 fő) céget érintett	Kártalanítás nélkül. A külföldi részvénytulajdonra nem vonatkozott.
Budapesti Áru- és Értéktőzsde bezárása.	Kormányhatározat 1948. máj. 25.	n. a.	
Iskolák és nevelő intézmények államosítása.	1948. évi XXXIII. tc. (1948. jún. 16.)	n. a.	
A volt királyi család alapítványi vagyonának állami tulajdonba vétele.	1948. évi XXXV. tc.	n. a.	
Filmgyárak államosítása.	1948 ősz	n. a.	
Királyi adományokra alapított a kiváltságos haszonvételi jogok megszüntetéséről	1948. évi LIII. tc.	vásárok, kompok, vámszedési jogok	
Föld méhének kincsei.	1949. évi Alkotmány 6. §.	Bányák, vízművek stb.	
A családi hitbizomány és a hitbizományi kisbirtok megszüntetése.	1949. évi VII. tc.	1500 kastély és kúria	
10 fő feletti létszámmal dolgozó kisüzemek, kisvállalkozások, nyomdák és villanytelepek államosítása.	Elnöki Tanács 1949. évi 20. sz. tvr. (dec. 28.)	1400 ipari, 400 építőipari vállalat, 600 nyomda, 220 közlekedési vállalat, 80 vendéglátóipari üzlet (összesen kb. 2600 vállalkozás)	Kártalanítás ígéretével.
Cirkuszok, varieték államosítása.	1949. szept.	n.a.	
Színházak államosítása.	1949. dec.	17 ***	
Könyvtárak államosítása.	1949-1960	5 millió kötet	
Gyógyszertárak államosítása.	1950. évi 25. sz. tvr. (júl. 28.)	1200 közforgalmi gyógyszertár	
Bérházak államosítása.	1952. évi 4. sz. tvr. (febr. 17.)	n. a.	
Magánkiszármazások és kiskereskedők engedélyének bevonása.	1952. II. félév	n. a.	
Egyházi intézmények államosítása.	1948. évi XXXIII.	3148 óvoda, iskola stb.	

Megjegyzések:

* A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. valójában mindig is állami tulajdonban volt, miként a MÁVAG budapesti gyára, valamint a diósgyőri vas- és acélgár is.

** Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magyar Általános Hitelbank, Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Belvárosi Takarékpénztár, Angol-Magyar Bank, Dunavölgyi Bank, Községi Takarékpénztár.

*** 9 budapesti, 6 vidéki állandó székhelyű és 2 utazó társulat.

Források: Strassenreiter (1983), Kovács (2007), Csuka – Kovács (2008), Honvári (2003), Bíró (2010) és a szerző saját gyűjtése.

4.2. AZ 1945. ÉVI FÖLDREFORM

Még be sem fejeződött a háború, amikor a debreceni Ideiglenes Kormány, a Nemzeti Parasztpárt kezdeményezése nyomán március 15-én rendeletet bocsátott ki, amely szerint – kevés kivétellel – minden 100 holdat meghaladó földesúri és minden 200 holdat meghaladó paraszti földbirtokot fel kell osztani. Az országos politika és a helyi érdek versenget egymással. A spontán módon szerveződő Nemzeti Bizottságok sok helyen maguktól is belekezdtek a földosztásba.¹¹⁴

Később ezt a rendeletet az Országgyűlés Budapesten törvény formájában is megerősítette.¹¹⁵ Ezek a rendelkezések nemcsak a „nagybirtokrendszer megszüntetését” és a „földműves nép” földhöz juttatását, hanem a Horthy-rendszer uralkodó rétegeinek, az előző kormányok hivatalnokainak, a német nemzetiségűek és a nyilasok megbüntetését is szolgálta. A törvény teljes földelkobzásra ítélte a "hazaárulókat", a nyilas, nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetőket, a Volksbund tagjait¹¹⁶ és a "háborús és népellenes bűnösöket".

A 1000 kat. hold alatti úri birtokosok maximálisan 100, a paraszti birtokosok pedig 200 hold földet tarthattak meg. A törvényhatóságok, községek és egyházak földbirtokai, illetve az alapítványi birtokok nagyságukra való tekintet nélkül 100 holdig voltak mentesek a megváltás alól. Az 1000 holdnál nagyobb birtokokat teljes egészükben elkobozták, függetlenül attól, hogy természetes személyek, vállalatok vagy intézmények tulajdonát képezték. Ez az ország mezőgazdasági területének kb. 30%-ának felelt meg.¹¹⁷ Az úgynevezett paraszti birtok esetében a 200 holdon felüli részt sajátították ki, az antifasiszta ellenállók megtarthattak 300 holdat. Mint a 6. táblázatból látható, a földreform során igénybe vett földterület több mint 90%-a után a tulajdonosoknak **kárpótlást** ígértek.

6. táblázat

A földreform során igénybe vett birtokok, 1945

Igénybevétel jogcíme	Birtokok száma (db)	Birtokok területe (katasztrális hold)
Elkobzott	43 245	539 171
--- ebből: volksbundistáktól	38 838	204 000
Megváltás kilátásba helyezésével igénybe vett	32 260	5 060 474
Összesen	75 505	5 599 645

Forrás: Donáth (1969) 76. o.

Fontos, de ritkán hangsúlyozott tény, hogy 1945-ben jogi értelemben **nem került sor a termőföld államosítására** – vagyis az állam nem lett tulajdonosa az elvett magántulajdonnak. A törvény értelmében Országos Földbirtokrendező Tanács, Megyei Földbirtokrendező Tanácsok és Községi Földigénylő Bizottságok alakultak, amelyek a törvény

adta kereteken belül – de a helyi adottságokat is nagymértékben figyelembe véve – szabadon döntöttek arról, hogy a földeket milyen arányban „veszik igénybe” és osztják szét új tulajdonosok között. Összességében az ország 16 millió katasztrális holdnyi ($\approx 9,3$ m ha.) mezőgazdaságilag hasznosítható területének 34,5%-át vették igénybe.¹¹⁸

A magánszemélyeknek ténylegesen kiparcellázott terület – túlnyomórészt szántóföld - azonban csak 3,2 millió holdnyi volt. A fennmaradó és szét nem osztott 2,3 millió hold zöme állami tulajdonú erdő (1,4 m hold), illetve közbirtokossági és társulati legelő volt (0,4 m hold). Kisebb területeken állami minta-, tan-, kísérleti-, tó- és nádgazdaságokat alakítottak ki.¹¹⁹ 150 ezer család – külön juttatás keretében – házhelyet kapott.¹²⁰

A földigénylők száma 750 ezer volt, túlnyomó többségük 642 ezer fő kapott is földet - átlagosan 5,1holdat ($\approx 2,9$ ha). Az új **földhasználók jogai korlátozottak** voltak: a földet 10 éves elidegenítési, megterhelési tilalom; öröklési jogkorlátozás; elhanyagolás esetén megvonás terhelte. A korlátozások legfőbb oka a kollektivizálás minél előbbre tervezett megindítása volt – ez 1949-ben be is következett.

A földet maguk a földigénylők osztották szét a helyi földosztó bizottságok irányításával. Az esetek egy részében – főként az Alföldön - a helyiek túllépték a törvény megszabta határokat, ami később – a Kisgazdapárt 1945. novemberi választási győzelmét követően – sokakat arra bátorított, hogy megpróbálják visszaperelni a törvénytelenül elvett földjeiket. Így született meg 1946 elején a kommunista párt által kreált jelszó: „Földet vissza nem adunk.”¹²¹ Ezt követően a kommunistákat és más baloldali erőket tömörítő Baloldali Blokk nyomására az országgyűlés egy újabb törvényt hagyott jóvá, amely megerősítette a földhöz jutottakat földjük tulajdonában és megtiltotta az 1946. január 1. előtt kiosztott földek visszavételét.¹²² A birtokba adott terület határainak pontos kijelölése és telekkönyvezése évekig elhúzódott és csak 1947-48-ban vett nagyobb lendületet, akkor, amikor az éppen betáblázott földek tulajdonjogát már újabb veszély, az erőszakos szövetkezetesítés fenyegette.¹²³ Végül pedig megszületett a földreformot lezáró, és az állam tulajdonába került földek további szétosztását megtiltó, mindössze 14 §-t tartalmazó^a 1949. évi XXIV. tv.¹²⁴

A birtok kisajátítással együtt, a földosztás során elvették a birtokok felszereléseit, berendezéseit, gazdasági épületeit is. 1500-ra tehető az államosított kastélyok és kúriák száma, illetve 8000 holdra az elvett belsőség (kert, park stb.).¹²⁵ Az alapjában véve mezőgazdasági indíttatású földreform komolyan érintette az iparvállalatok és a pénzügyi szektor helyzetét is, tekintettel arra, hogy 1945-öt megelőzően mind a nagyvállalatok, mind a bankok jelentős földtulajdonnal bírtak, amelyet most elvesztettek. Berend (1972) szerint több mint 700 ezer kh. földterület esett ebbe a kategóriába, nem számítva az egyes nagytőkések egyéni tulajdonait.¹²⁶

^a Meglepő módon ennek a törvénynek a 13.§ még közvetlen utalást tartalmaz a fentebb már említett, 1942. évi XV. törvényre, az ún. negyedik zsidótörvényre, amiből az következik, hogy ez utóbbi törvény még 1949-ben is hatályban volt.

Mindezek a lépések – együttesen – oda vezettek, hogy 1946-ra a földbirtokos arisztokrácia, melynek gazdasági, társadalmi és politikai vezető szerepe még 10 évvel korábban is egyaránt vitán fölüll állt, a szó szoros értelmében teljesen eltűnt a magyar közéletből. Ezt a folyamatot azután az *1949. évi VII. törvény* zárta le végérvényesen, amely eltörölte a **családi hitbizomány** intézményét, és – kevés kivételtől eltekintve - minden ilyen hitbizományi vagyon az államra szállt. Ennek nyomán kerültek – például - az Esterházy család műkincsei állami gyűjteményekbe (pl. Iparművészeti Múzeum, Nemzeti Múzeum, Országos Széchenyi könyvtár).¹²⁷ A fennálló hitbizományi *kisbirtokokhoz* tartozó vagyon azonban a korábbi birtokos tulajdonába került.

Mint már említettük, a földosztásra vonatkozó rendelet 39. §-a kimondta, hogy az igénybe vett földbirtokért és gazdasági felszerelésért a volt tulajdonosnak állami **kártalanítás** jár, a földhöz jutottak pedig megváltást kötelesek fizetni. A megváltás a föld kataszteri jövedelmének 20-szorosa volt (éppen úgy, mint 1848-ban!). A törpe- és kisbirtokosok a megváltási összeg 10%-át azonnal, a többit 10 évi egyenlő részletben kötelesek kifizetni. A földnélküli cselédek és napszámosok számára az azonnali fizetés nem volt kötelező és 20 évet kaptak a törlesztésre. Ez utóbbiak indokolt esetben még három év türelmi időt is kérhettek. A későbbi politikai események sodrában azonban ezek a fizetési kötelezettségek elenyésztek. Ténylegesen a magyar parasztság az 1945-ös földosztás nyomán nem fizetett megváltást, és az állami kárpótlásra, amely elvileg is csak részleges és szimbolikus jelentőségű volt, 1990-ig kellett várni.

A katolikus egyház a földreformot jogi szempontból *ab ovo* semmisnek tekintette. Ennek ellenére az 1945-ös földreform a katolikusok 863 ezer hold földjének 90%-át „megváltotta”, és csak 100 ezer holdat hagyott meg¹²⁸ – egy darabig.

4.2.1. A német kisebbség (svábok) jogfosztása

Az etnikai alapú nacionalizmus korántsem csak a zsidóságot érintette méltánytalanul a Horthy-korszakban. 1919 után a politikai paletta teljes szélességében meglehetősen elterjedt vélekedés volt, hogy „a földet elfoglaló svábok” (© Szabó Dezső) is a magyarság ellenségei. A Nemzeti Parasztpárt 1939. évi programja is egyenlő veszélynek tűntette fel a „sváb, zsidó és morva eredetű középosztály [...] uralomra törő szándékait”¹²⁹ és a szociáldemokrata Peyer Károly is helyeslően beszélt a németység kitelepítéséről pártja kongresszusán 1942-ben. Maga Horthy 1939-ben egy Hitlerhez írott levelében szólt arról, milyen nyereség volna Németországnak, ha megkaphatná a „mi derék svábaink”-at, majd pedig 1945 májusában – a háború befejezése után! – Horthy az angol királyhoz fordult ugyanilyen javaslattal.¹³⁰

Még be sem fejeződött a II. világháború, a Vörös Hadsereg már megkezdte a német nemzetiségűek ellen irányuló etnikai tisztogatást, ami elsősorban a 17-45 éves férfiak, illetve a 18-30 éves nők kényszermunkára hurcolását jelentette.¹³¹ A háború után ellenségként, kollektív háborús bűnösökként¹³² kezelt német nemzetiségűek – köznapi nyelven: svábok –

országhatáron túlra történő kitelepítésére azután egy magyar kormányrendelet is született.¹³³ Becslések szerint 1948-ig 200 ezer német nemzetiségű magyar állampolgárt telepítettek ki, akik hátrahagyták ingó- és ingatlan vagyonukat, ami hozzávetőleg 250 ezer kat. hold földet, 45 ezer ingatlant, rengeteg kisüzemet és kisboltot jelentett. A kitelepítettek többsége Németországba került.¹³⁴

A „sváb vagyon” tehermentesen a Magyar Államra szállt. Ennek nem szándékolt módon az lett a következménye, hogy az akkor még magántulajdonban álló kereskedelmi bankok keresztet vethettek korábbi hiteleikre.¹³⁵ Egyébként meglehetősen képmutató – vagy inkább árulkodó (?) – módon ezt a kérdést a földreform részeként prezentálta kormány a közvéleménynek és az Országgyűlésnek.¹³⁶ Miután valóban földhiány volt, a kitelepítettek földjének szétosztása nyomban meg is kezdődött.^a

A kárpótlási törvények vitájában, az 1990. évi rendszerváltás után a kitelepített svábok-németek kárpótlása közvetlenül soha nem merült fel. Ilyen jogszabály nem született. Egyénenként azonban közülük néhányan külföldről nyújtották be kárpótlási igényüket, és ügyüket korrekt módon el is bírálták a magyar hatóságok.

4.2.2. A Vitézi Rend földjeit nem vették el

A vitézi telkek elkobzását vagy visszavételét 1945 nyarán még egyik párt sem támogatta, annak ellenére sem, hogy magát a Vitézi Rendet és a vitézi címet a békeszerződés értelmében megszüntették.¹³⁷ Sőt, a zsidóingatlanokból alakított vitézi telkeket is a földművesek kezén kívánták hagyni. A vitézi telkek hitbizományi jellegét azonban, mint a demokratikus jogrendszerrel idegen elemet, nem kívánták fenntartani. A földosztás még annak az 1200 vitéznek a kb. 100 ezer holdját sem érintette, akiknek a birtoka még nem volt a saját nevére telekkönyvezve, hanem még mindig az Államkincstár, a Vitézi Rend, az Országos Vitézi Szék, az Országos Földhitelintézet stb. nevén állt.

Maga a szervezet azonban 1948. december 10-én megszűnt, miután egy kormányrendelet¹³⁸ a Vitézi Rend alapítására és működésére vonatkozó összes korábbi törvényt és rendeletet hatályon kívül helyezte. Bő egy héttel később, 1948. december 19-én megjelent egy újabb rendelet¹³⁹ a vitézi telkek, a haditelek, a családi birtok és a védett birtok különleges jogi minőségének megszüntetése tárgyában. A kormány megszüntette a vitézi telkek különleges jogi minőségét, s egyben elrendelte annak telekkönyvi törlését is. Akinek korábban nem sikerült a kapott birtokot a nevére íratni, az mindent elvesztett. Sőt, ez utóbbi rendelkezés végrehajtása érdekében 1949. február 6-án kiadták egy miniszteri rendeletet¹⁴⁰ is, mely

^a Rákosi Mátyás (1966, 1997) visszaemlékezéseiben mindezt nem is titkolta: „Elég számosan voltak olyan földre jogosultak, akik márciusban-áprilisban féltek földet kérni, de közben megjött a bátorságuk, vagy hadifogságban voltak, s emiatt nem jutottak földhöz. Ezeknek a sváb földről akartunk adni, de ehhez keresztül kellett vinnirészlet volksbundisták kitelepítését.” I. k. 213. o.

kimondta, hogy a különleges jogi minőségtől független terhek továbbra is fennállnak, biztosítva a hátralékok behajtását.

4.2.3. A cigányság kimaradt a földosztásból

A földtulajdon forradalmi erőszakkal történt gyors átrendeződése a szegényparasztoknak és a mezőgazdasági nincsteleneknek juttatott földet. Mint a cigánykérdés nagy tekintélyű kutatója Kemény (2000) több mint fél évszázadnyi késéssel keserűen megállapította: „A földosztásból a cigányok kimaradtak. Többségük nem is igényelt földet, de – ritka kivételektől eltekintve – azok a cigányok sem kaptak belőle, akik igényeltek. Kevés volt a föld (...). Legkönnyebben a cigányokat lehetett kihagyni – ki is hagyták őket, noha a cigányok nagy része – harmadánál nagyobb része – mezőgazdasági idénymunkából tartotta fenn magát.” A cigányság indirekt módon is vesztese volt a történetnek: a földosztás következtében elvesztek számukra azok a munkaalkalmak, amelyeket korábban a közép- és nagybirtokok nyújtottak nekik. Hogy mindennek milyen következményei lesznek 2-3-4 generációval később, arra 1945-ben valószínűleg csak nagyon kevesen gondoltak - ti. az, hogy az 1990-ben megkezdődött kárpótlásból is kimaradnak.

4.3. A NAGYVÁLLALATOK ÁLLAMOSÍTÁSA

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az iparban és az építőiparban 1945-től végrehajtott vállalat-államosításnak négy alapvető jogi formája volt.¹⁴¹ Számos esetben a jogalkotó **kártalanítást** is ígért, esetenként ennek még határidőt is szabott. Ez történt – például – a szénbányászat esetében, ahol azután egy két paragrafusból álló külön törvényben ezt a határidőt egy évvel még meg is hosszabbították.¹⁴² Más kérdés, hogy a meghosszabbított határidőt sem tartotta be a Magyar Állam.

1. A Szovjetunió hadikárpótlásként és saját közvetlen katonai szükségleteinek kielégítése érdekében már a hadműveletek során^a **kisajátított** több mint 400 - korábban német kézen volt - vállalatot és több száz ingatlant is. Azt ugyanis már a jaltai megállapodás 1945 februárjában rögzítette, hogy Kelet-Európában – és így Magyarországon is – minden német vagyon (pontosabban: aktívum) automatikusan szovjet tulajdonba megy át.^b Más

^a Ez történt – például – a kispesti Hofherr-Schrantz-Clayton Shuttleworth Magyar Gépgyár Művek Rt. (későbbi nevén: *Vörös Csillag Traktorgyár*) esetében, amely akkor mezőgazdasági gépgyár volt, de a gyárat 1945 januárjában legfoglaló Vörös Hadsereg tankjavító műhelynek használta. Kántor (2012).

^b Az viszont bonyolító tényező volt, hogy a legtöbb vállalat esetében a német tulajdon nem volt 100%-os - a részvények és üzletrészek egy része magyar kézben volt. 1945 tavaszán a Vörös Hadsereg ún. gazdasági tisztai bizottságai a nagy magyar bankok trezorjaiból begyűjtettek egy nagy halom vállalati

német (osztrák) tulajdonú üzemet viszont leszereltek, a gépeket pedig kiszállították a Szovjetunióba. Esetenként ugyanez történt más győztes hatalmak tulajdonával is.^a

2. A kommunisták kezdeményezésére 1946. december 1-ével a **jóvátételi** kötelezettségekre hivatkozva, a kormányzat átmeneti időszakra **állami kezelésbe** vette az ország öt legfontosabb nehézipari üzemét. Ez elvileg a tulajdonjogot nem érintette, gyakorlatilag azonban egyenértékű volt az államosítással, viszont azzal a jogi előnnyel járt, hogy a kormánynak nem volt szüksége az országgyűlés törvényhozói beleegyezését kérni, mindent el lehetett „intézni” rendeleti úton.¹⁴³
3. A Magyar Állam törvényekkel, rendeletekkel és más egyéb módszerekkel egyszerűen **kisajátította** a magántőkét, **szélsőségesen korlátozta**, vagy egyenesen **megtiltotta működését**. Az előző mondatban szereplő „egyszerűen” szó nagyon is helyénvaló. A legtöbb esetben ugyanis a törvény csak annyit mondott, hogy

„Részvénytársaság alakjában működő vállalatnál (...) az állami tulajdonba vétel úgy történik, hogy a vállalatok részvényeit a részvények birtokosa (bírlalója) a jelen törvény hatálybalépésének napjától számított 60 nap alatt köteles az iparügyi miniszterhez elismervény ellenében beszo­lgáltatni. Ha a részvény birtokosa (bírlalója) az ország területén kívül tartózkodik, a részvényt a legközelebbi magyar külképviseleti hatósághoz kell beszo­lgáltatni.”^b

Közgazdasági szempontból nézve mind az inflációs időszaknak, mind az 1946 augusztusában véghezvitt valutastabilizációnak volt egy olyan mellékhatása, hogy a magáncégek egyre nagyobb adó- és hiteltartozást halmoztak fel az állammal szemben. A vállalatok mellé – valójában: fölé – kirendelt ellenőrző bizottságok lehetetlenné tették a tőkemenekítést, de az üzemek leállítását, a tőkék átcsoportosítását is. Mindez együttvéve a tőke olyan erőteljes korlátozását jelentette, ami már a tőke-kisajátítást készítette elő.

Az államosított, illetve állami kezelésbe vett vállalatokat először állami holdingok (Magyar Állami Szénbányák, Nehézipari Központ) kezelték. Később az államosított vállalatok többsége egy generális, 47 §-ból álló törvénnyel „nemzeti vállalat”-tá¹⁴⁴ vagy „községi vállalat”-tá – vagyis önkormányzati tulajdonú céggé - alakult át.¹⁴⁵

---

részvényt - és mellelég műkincseket is (→2.2.8). A birtokbavétel és a jogi rendezés nem egy csapásra történt. Az ügyek jogi rendezése csak 1949 nyarán zárult le. Szívós – Uzoni (1992), Honvári (2013).

^a 1945 tavaszán ez történt – például – a belga-luxemburgi közös tulajdonban álló Felten és Guillaume Kábel-, Sodrony és Sodronykötélgár Rt. budapesti üzemével is. Kántor (2010).

^b Ld. például az 1948. évi XIII. tv. 4.§. (1) bekezdését. Technikai értelemben egyébként számos iparágban – így például a szénbányászatban is – a cégek állami kezelésbe vétele 6-10 hónappal megelőzte a törvény útján elrendezett államosítást.

4. A földreform „melléktermékeként” mintegy 1,5 millió kh. került az állam kezébe: erdők^a, tan- és mintagazdaságok, állami tógazdaságok és nádüzemek. Továbbá 500 malom, szeszgyár, mezőgazdasági ipari üzem és 175 különféle szövetkezeti kisüzem is.¹⁴⁶

* * * *

1947 augusztusában indult a 3 éves terv, melynek centralizált gazdaságfejlesztési programja gyökeres tulajdonváltást feltételezett. November 21-én megtörtént a nagybankok és az érdekeltségi körükbe tartozó vállalatok államosítása. E lépés után a bányá- és gyáriparban dolgozóknak már 60%-át foglalkoztatta az állam.

1948 tavaszán, rendeleti úton államosították a 100-nál több munkavállalót foglalkoztató üzemeket és munkásigazgatókat állították a cégek élére.^b Az akcióról előzetesen csak a baloldali pártok felső vezetésének tagjai tudtak. Jogtechnikai értelemben 47 név szerint felsorolt vállalatot, illetve azok leányvállalatait vette át az állam. A kiválasztottakat 1948. március 25-én csütörtök délutánra rendelték be a Vasas Szakszervezet budapesti székházába, méghozzá úgy, hogy az összejövetel céljáról fogalmuk sem volt. Ekkor hirdette ki Gerő Ernő, hogy az egybegyűltek feladata az államosítás végrehajtása, és aznapi hatállyal ők lesznek az államosított vállalatok új vezetői. A budapesti cégeknél aznap, a vidékieknél másnap - a katolikus naptár szerint Nagypénteken^c - ment végbe a vállalatok irányításának átvétele.¹⁴⁷ A megbízó leveleket Karczag Imre, az iparügyi minisztérium előző nap kinevezett, kommunista államtitkára osztotta ki a mintegy 500 jelenlévőnek.¹⁴⁸ A március 25-én, illetve a következő hetekben kinevezett új többsége addig fizikai munkásként dolgozott, és soha nem járt az irányítása alá kerülő gyárban, legtöbbjük az iparában is járatlan volt. Több munkásigazgató egyidejűleg 2-3 gyár államosítására is megbízást kapott. Ezen intézkedések hatására a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) április 2-án igazgatósági ülést tartott. Úgy döntöttek, hogy a további munkának nincs értelme. Az igazgatóság az alkalmazottaknak felmondott, az érdekképviselő vezető szervei lemondtak. Április 4-én a GYOSZ feloszlott.¹⁴⁹

Pár héttel később, április 29-én az államosítási rendelet alapvető pontjait egy törvény is megerősítette, amely mellékletében név szerint felsorolta a már államosított 47 „anyavállalatot” (a leányvállalatokat nem¹⁵⁰), és szabályozta a külföldi érdekeltségek helyzetét is.^d Végző elszámolás szerint az államosításnak ez a hulláma összesen 672 céget és 160 ezer

^a 1945 végén a több mint 1 millió ha állami erdőbirtok igazgatására új állami vállalatot alapítottak *Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek* (MÁLLERD) néven. Pető – Szakács (1985) 77. o.

^b Ebbe a kategóriába esett bele – például - az összes gyógyszergyár. Ld. Sipos (2004).

^c Ezért is kapta az időjárót az akció a „nagypénteki államosítás” állandó jelzót.

^d Amikor az érintett angol cégek diplomáciai úton tiltakoztak, akkor a legnagyobbak esetében a magyar hatóságok visszahívták a korábban kinevezett magyar vezetőket. Kártalanítási igénnyel azonban a

munkást érintett – ideértve közel félszáz 100 főnél kisebb vállalatot is, amelyek szintén a kampány áldozatai lettek. Érdekes és fontos rendelkezése volt a további két hét késéssel, május 10-én kihirdetett törvénynek, hogy felhatalmazást adott a kormánynak arra, hogy egyes nyomdaipari vállalatokat politikai pártok és a Szakszervezeti Tanács használatába adjon.¹⁵¹

1949. december 28-án néhány óra leforgása alatt további 2600 ipari és kereskedelmi vállalatot államosítottak, amelyben az alkalmazottak száma meghaladta a 10 főt, köztük az összes külföldi céget. Ez a rendelet – az előzetes becslések szerint – 60 külföldi céget is érintett, melyek több mint 20 ezer alkalmazottat foglalkoztattak. Ezen túlmenően a vonatkozó törvényerejű rendelet létszámtól függetlenül kiterjedt valamennyi villamosenergia-termelő és -elosztó vállalatra, nyomdára, azokra az öntödékre, amelynek összlétszáma az 5 főt, azokra a malmokra, amelyeknek napi őrlési kapacitása a 150 mázsát, mindazokra az autójavító műhelyekre és garázsokra, amelyeknek az alapterülete a 100 m²-t elérte, valamint a 30 LE-t vagy 100 tonna úrtartalmat elérő hajókra és uszályokra, továbbá a jogszabály mellékletében felsorolt számos közlekedési vállalatra.

4.3.1. Magyar-szovjet közös vállalatok alakítása

Majd egy évtizeden át különös helyet foglaltak el a magyar gazdaságban a részvénytársasági formában működő, magyar-szovjet közös vállalatok. Ezek közül a legfontosabbak:

- MASZOVLET: 1946. március 29-én írták alá a Magyar-Szovjet Polgári Légiforgalmi Rt.-t alapító egyezményét.
- MESZHART: a Magyar-Szovjet Hajózási Rt. 1946 tavaszán jött létre.
- MASZOLAJ: a Magyar-Szovjet Nyersolaj Rt.-t 1950-ben hozták létre.
- MASZOBAL: a Magyar-Szovjet Bauxit-Alumínium Rt.-t – pontosabban ennek öt jogelődjét, öt magyar-szovjet közös vállalatot - 1946-ban hozták létre, s ezek 1950-ben történt összeolvadásával jött létre a MASZOBAL¹⁵².

A vegyes vállalatok szovjet igazgató vezetésével működtek és sajátos jogi-gazdasági helyzetet élveztek. Egészében azonban ezek a vállalatok nem játszottak meghatározó szerepet a gazdaságban: munkáslétszám alapján súlyuk az iparon belül nem érte el a 4%-ot, és ezen a képen a részleges bank érdekeltségek sem változtattak lényegesen.¹⁵³ Ezek a szovjet-magyar vegyesvállalatok – akárcsak a Magyarországhoz hasonlóan ugyancsak vesztes államként kezelt Romániában – a mából visszatekintve viszonylag hamar, 8-10 év után, 1954 utolsó hónapjaiban visszakerültek magyar tulajdonba. Természetesen ez a magyar tulajdon állami tulajdont, a visszakerülés pedig kivásárlást jelentett.^a

---

külföldiek nem léphettek fel, mert jogi értelemben továbbra is részvénytulajdonosok maradhattak a cégekben, bár részvényesi jogukat erőteljesen korlátozták. Hegedűs (2007) 290. o.

^a Kovács (2007) már fentebb idézett tanulmánya szerint a tranzakció majdnem kútba esett, mert a szovjet fél aránytalanul magas áron kívánta eladni részvényeit Magyarországnak. A részvényekért

4.3.2. Az ún. szabotázs-perek

Fontos körülmény, hogy az államosítások egy része a törvény betűje szerint kártalanítás mellett kellett volna, hogy történjen, mert több esetben olyan külföldi tulajdonosokat érintett, akik a győztes Egyesült Államok¹⁵⁴, Nagy Britannia¹⁵⁵, illetve a semleges Svájc állampolgárai voltak. 1949 decemberéig a győztes hatalmakhoz tartozó külföldi vállalatok zavartalanul működhettek, ám a valóságban már 1946-tól egyre nehezebb körülmények között találták magukat. Tulajdonképpen már a földreform is érintette a győztes hatalmak polgárait – de a birtokok számát illetően ez inkább elvi, mint gyakorlati kérdés volt.¹⁵⁶

Sokkal jelentősebb volt az angol és amerikai állampolgárok, illetve cégek nevéen működő vállalati vagyon. Egy 1957-ben készült lista 140 kisebb-nagyobb angol céget és 21 bankot sorolt fel.¹⁵⁷ A brit érdekeltségek közül a legnagyobb Shell Kőolaj Rt. volt.^a

Az amerikai és brit cégek egy részének kisajátítása úgy történt, hogy a hatóságok minden alapot nélkülözve a cégek külföldi és magyar vezetőit szabotázzsal, illetve kémkedéssel vádolták, és ezen a címen vette át az állam az irányítást.^b A 100%-ban amerikai tulajdonú Standard Villamossági Rt.^c - a későbbi *Beloianisz Híradástechnikai Gyár* (BHG) - ellen már 1947 tavaszán készültek anyagok. A közlekedés- és postaügyi miniszter feljelentésére 1948 őszén indított vizsgálatot a gazdasági rendőrség (miközben akkor már hónapok óta folytak az amerikai féllel a részvények megvásárlásáról a tárgyalások), majd 1949 novemberében történtek meg az első letartóztatások.¹⁵⁸ A zalai olajmezőket felfedező és kitermelő kb. 4 ezer alkalmazottat foglalkoztató *Magyar-Amerikai Olajipari Rt.* vezetőit 1948 őszén vették őrizetbe. Ezt követően 1948 decemberétől 1950 elejéig a két cég ügyét közös perekben tárgyalták. Teljesen koholt vádak alapján a perben három halálos ítélet is született (magyar állampolgárok ellen), ebből kettőt végre is hajtottak.^d

Egy fontos angol cég, az 1200 alkalmazottal működő Hutter és Lever Rt. – későbbi nevén: *Rákospalotai Növényolajgyár*¹⁵⁹ - esetében is az történt, hogy a cég angol ügyvezetőjét

---

cserébe árut kért, de árut, illetve a rubel árfolyamát irreálisan állapította meg. A magyar főtárgyaló, Antos István megvizsgálta a cégek főkönyveit, illetve az abban szereplő befizetett adó összegeket is. Ezek alapján kiszámította, hogy az utólag befizetendő adókülönbözlet, nagyjából a szovjet fél által kért vételárral egyenlő. Így szinte ingyen kerültek vissza magyar tulajdonba ezen a részvénycsomagok. A két fél erről szóló közös közleménye 1954. november 6-án jelent meg.

^a A Shell az 1949. évi államosítás után is fenntartotta érdeklődését a magyar piac iránt. A cég már 1960-ban jogot kapott arra, hogy képviseleti irodát nyisson Budapesten.

^b A szabotázs vádja esetenként a szovet-magyar vegyesvállalatok esetében is felvetődött. A Magyar Bauxitbánya Rt. két vezetőjét 1946 áprilisában azzal vádolták, hogy szabotálják a jótételi szállításokat, amiv háborús bűntettnek számított. Meglepő módon a Budapesti Népbíróság 1947 februárjában mindkettőjüket felmentette. Sipos (2006).

^c A Standard két évtizeddel korábban az Egyesült Izzóból vált ki és önállósodott, a két cég közös tulajdonban volt.

^d A Standard magyar vezérigazgatóját, Geiger Imrét és a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetőjét, Radó Zoltánt végezték ki. A brit állampolgárságú, vezérigazgató csak 1953 augusztusában – sok hónappal Sztálin halála után - szabadult ki a magyar fogságból. Az amerikai vállalatok államosításából adódó nemzetközi jogi konfliktusok rendezése több mint két évtizeden át húzódtott (→2.2.4).

kémkedés vádjával letartóztatták, majd kiutasították az országból. Mindezek ellenére 1949-ben az MNB közvetítésével 12 hónapon át tárgyalások folytak Londenarról, hogy egyes brit cégeket – például az Első Magyar Cérnagyár Rt.-t – a magyar állam hajlandó lenne megvásárolni a brit tulajdonosoktól (Coats). Végül azonban csak pár cég esetében sikerült megállapodni: a National Securities Corporation tulajdonában álló két vállalat részvényeiért 27 ezer fontot, az Unilever magyarországi leányvállalatáért 22 millió forintot, az A. C. S. Henry jutafonó gyáráért 70 ezer fontot volt kész fizetni a magyar fél.^a

A svájciaknak is kijutott az igazságtalanságból. 1948 elején a svájci tulajdonú Wander gyógyszergyár (a későbbi *EGIS*) magyar állampolgárságú ügyvezetőjét is lecsukták (→6.12.5), de a svájci állam hathatós közbenjárásának köszönhetően végül szabadon bocsátották.¹⁶⁰

4.3.3. A részvénytársasági formában működő cégek „megkettőzése”

A valóságban az államosítások és a vállalati formák átalakítása nem minden esetben ment végbe olyan egyszerűen, mint az kormányzati körökben remélték.¹⁶¹ A vállalatokban lévő akár 1-2%-os külföldi érdekeltség is nehezen kezelhető helyzetet teremtett. Az 1948. évi XXV. törvény szerint a külföldi részvénytulajdonosoknak át kellett volna adniuk részvényeiket a Magyar Állam számára. Erre határidő is meg volt szabva, de ezt az ellenérdekeltek nem tartották be.

Már a törvény első végrehajtási utasítása¹⁶² is lehetőséget biztosított az illetékes miniszternek, hogy egy állami tulajdonú vállalat vagyonának egy részét más vállalatra ruházhatja át vagy bérbe adhatja. Később ezt a lehetőséget kiterjesztették a nem tisztán állami tulajdonú vállalatok körére is. Ezáltal egy korlátlan felelősségű nemzeti vállalat vitte tovább a másik vállalat tevékenységét. A jogszabály kiagyaloí azzal számoltak, hogy az eredeti vállalat jogi „kerete”, mivel nem végez termelési tevékenységet, lassan elsorvad. Azt remélték, hogy mindezt látva a külföldi részvénytulajdonosok eladják részesedésüket.

Ezzel a trükkel vette át a kormány 1949 végén az 1946-ban már államosított Weiss Manfréd gyár 1/3-os tulajdonában álló leányvállalatának tulajdonjogát a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt. esetében is. A kormányzat tehát meghagyta a részvénytársasági keretet és létrehozott három újonnan alapított nemzeti vállalatot, amelyek aztán bérbe vették a megmaradt keret eszközeit. Így jött lére a székesfehérvári telephelyen a Vadásztölténygyár Nemzeti Vállalat (a későbbi *Videoton*), a Mosonmagyaróváron a *Mosonmagyaróvári*

^a Az azonban nem világos, hogy ténylegesen megtörtént-e ekkor a kifizetés is, mivel a tárgyalások az év utolsó napjaiban megszakadtak. Részben az amerikaiakat érintő Standard-ügy kirobbanása kapcsán, mert a letartóztatott vezérigazgató, Edgar Sanders angol állampolgár volt. Másrészt meg azért, mert az 1949. december 28-án kiadott Elnöki Tanácsi rendelet kivétel nélkül minden külföldi és persze brit céget is államosított. Az Unilever esetében azonban tudni, hogy 1950 novemberében a magyar állam kifizette a megállapodott kártérítés második részletét. Az összes brit-magyar ügyet érintő végleges vagyoni jogi megállapodást csak 1956 júliusában írátk alá. Ennek alapján a magyar exportból származó 12 millió fontnyi bevétel 6,5%-át a háború előtt adósságok törlesztésére, valamint az államosított vállalatok és kisajátított földbirtokok volt tulajdonosainak kárpótlására kellett felhasználni. Hegedűs (2007)

Fémfeldolgozó Nemzeti Vállalat, a nagytétényi, valamint a törökbálinti gyáregységben pedig a Bányagyutacsgyár Nemzeti Vállalat (a későbbi *Mechanikai Vállalat*). A Budapesti központ ezután már csak egy kiüresített jogi keret maradt. Arra azonban jó volt, hogy fenntartsa a látszatot a külföld felé, a vállalat továbbra is létezik és működik. Így nem kellett attól tartani, hogy megvonják a korábban megvásárolt szabadalmak használati jogait. Tényleges tevékenységet a meghagyott jogi keret valóságban nem végzett. Mindössze adatokat és információt szolgáltatott az új vállalatok számára. A keret élén egy kinevezett vállalatvezető állt, de fenntartották a részvénytársasági forma hagyományos intézményeit (IG, FB) is. A keret által foglalkoztatott adminisztrációs munkaerőt 1952 októberére teljesen leépítették. 1953-ban a részvénytársaság a Középgépipari Minisztérium felügyelete alól átkerült a Pénzügyminisztériumhoz, illetve ténylegesen a Pénzügyintézetek Központjához. Bár a vállalat létét a külföldnek szánták, a hazai intézmények és vállalatok sem voltak tisztában azzal, hogy ez csak egy váz. A részvénytársasági keret felszámolása végül 1971-ben kezdődött meg, de jogi értelemben véglegesen csak a rendszerváltozást követően zárult le.

Összegzés. 1949 végére az egységes és oszthatatlan ösztönös vagy nemzeti tulajdon - a mezőgazdaságot kivéve - uralkodóvá vált az egész nemzetgazdaságban. Az államosítást követő vállalat-összevonások után az új cégek többnyire nevükben is viselték a jogi formára utaló megnevezést: XYZ Nemzeti Vállalat.¹⁶³ Később ez feledésbe merült, és a közbeszédben, majd a jogrendszerben az „állami vállalat” kifejezés terjedt el.

7. táblázat

Az állami tulajdon térhódítása, 1947 – 1949

Százalék

Gazdasági ág	1947. július	1948. július	1948. december	1949. december
Bányászat	91	91	91	100
Ipar	38	80	87	100
Közlekedés	98	98	98	100
Bank	-	95	95	95
Nagykereskedelem	-	16	75	100
Kiskereskedelem	-	-	20	30

Forrás: Pető – Szakács (1985) 206. o.

Az, hogy az államosítás nyomán jelentős arányban szakmailag képzetlen, az irányításban tapasztalatlan emberek vették át a vállalatok vezetését, önmagában is indokolta a centralizált, tervutasításos rendszer kiépülését – függetlenül attól, hogy ez amúgy is elhatározott szándéka volt az ország új vezetőinek.¹⁶⁴

4.4. A PÉNZINTÉZETEK ÁLLAMOSÍTÁSA

A magyar bankrendszer tőkéjének túlnyomó része 1945 előtt néhány nemzetközi mércével is tőkeerős, magántulajdonban álló, részvénytársasági formában működő nagybankban koncentráldott:

1. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank,
2. Magyar Általános Hitelbank,
3. Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár, stb.

melyekben számottevő volt a külföldi tőke részesedése.¹⁶⁵ Léteztek még ún. közérdekű jellegű és ún. különös célú pénzüintézetek is (pl. községi takarékpénztárak, az Országos Földhitelintézet, az ipari fejlesztésekre specializált Magyar Szavatossági Bank és Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet Rt.). A Magyar Nemzeti Bank, amelyet a trianoni békeszerződés nyomán, az ország függetlenségének helyreállása után, 1924-ben hoztak létre¹⁶⁶, szintén rt. formában működött, és a hazai kereskedelmi bankok mellett, itt is számottevő volt a külföldiek tulajdoni részaránya.

A hivatalos propaganda nem hallgatta el teljesen ezeket az összefüggéseket, de a gazdaság újjáépítésének gyorsítása és a kis- és középvállalatok érdekében történő intézkedésként próbálta meg beállítani a bankok kisajátítását: *„Nem lehet meggyorsítani gazdasági életünk talpra állítását, ha tűrjük a nagybankok harácsolását, ami gyakran lehetetlenné teszi a kisiparos, a kiskereskedő számára, hogy bankkölcönt vegyen igénybe. Elkerülhetetlenül szükséges, hogy a három legnagyobb bankot, mely iparunk és kereskedelmünk zömét tartja kézben, államosítsuk”* - jelentette ki Rákosi Mátyás 1947. május 9-én, a Láng-gyárban tartott nagygyűlésen.¹⁶⁷

Ezt követően pedig – a Tanácsköztársaság idején kipróbált eljárásrend szerint - 1947 nyarán biztosokat neveztek ki a jelentősebb pénzüintézetek élére, majd a november 21-22.-i ülésén az Országgyűlés elfogadta a minisztertanács törvényjavaslatát a nagybankok államosításáról.¹⁶⁸ Ezt a törvényt részben persze opportunizmusból, de elvi egyetértésből is fakadóan még a legnagyobb akkori ellenzéki párt, a kereszténydemokrata néppárt (KDNP) képviselőinek többsége is megszavazta. Márpedig ez a határozat nem csupán az 5. táblázatban megnevezett 8 nagybank magyar magánosok kezében lévő részvényeinek állami tulajdonba vételéről szólt. Az érdekeltségi körükbe tartozó ipari és kereskedelmi hálózatok is állami tulajdonba kerültek, a bankokban tartalékoltt tőke pedig állami kezelésbe. A többi bank sorsa is ez lett a későbbiekben, illetve néhány a felszámolás – korabeli kifejezéssel: **racionalizálás** - útjára került.

A Magyar Nemzeti Bank és más kereskedelmi bankok részvényeinek egy része még hosszú időn át külföldi tulajdonban maradt. S miután a részvények fizikai értelemben is külföldön voltak, a Magyar Állam ezekhez csak a tulajdonosok egyetértésével tudott volna

hozzáférni. Ezért jogszerűen felszámolni sem lehetett ezeket a bankokat.¹⁶⁹ Ez volt az egyik oka annak, hogy 1945-től két évtizeden át a magyar állam a külfölddel való tranzakciók lebonyolítását a 100%-ban állami tulajdonban álló Pénzügyi Központon keresztül hajtotta végre. A külföldön ragadt MNB részvényeket 1967-ben vásárolta meg a Magyar Állam, aminek nyomán a központi bank ismét részvénytársasági formát öltött.¹⁷⁰

Egyes esetekben az államosítás jogi értelemben nem volt minden tekintetben egyszerű és gyorsan lezárható. Az MNB mellett jó példa erre az első magyar bank, az 1841-ben megalapított, Pesti Kereskedelmi Bank 1947-ben eldöntött államosítása, amely jogi értelemben csak 2002-ben (!) zárult le. Ekkor törölték a pénzügyet a cégjegyzékből. Nem azért, mert elfeledkeztek róla, hanem azért, mert ilyen sokáig tartott a követelésekről és a tartozásokról folyó nemzetközi jogi vita. Ha ezeket a bankokat jogi értelemben is felszámolták volna, akkor korábbi külföldi adósságaik a Magyar Államra szálltak volna át.¹⁷¹ Miután az állam nem volt képes a magántulajdonú bankok összes részvényét (100%) megszerezni, a cégbíróságok a bankokat nem tudták törölni a cégjegyzékből. Egy 1977-ben készült kimutatás szerint 18 egykori magánbank maradt fenn a magyar államigazgatás részeként, mint ún. bankcsonkok. További bonyolította a jogi helyzetet, hogy ezek a pénzügyet – az 1945 előtt nyújtott ingatlanhitelek fedezeteként – egy számottevő ingatlanvagyon jelzálog-birtokosai is voltak.¹⁷²

4.5. A SZÖVETKEZETI MOZGALOM FELSZÁMOLÁSA 1948-TÓL

Az 1945-ös földreform során a valahai földműves szövetkezetek tulajdonát képző mezőgazdasági feldolgozó üzemek és gépek jelentős részét az állami gazdaságok vették át.¹⁷³ Az 1898-ban alapított Hangya Szövetkezetek központját, üzemait, beszerző és értékesítő nagykereskedelmi hálózatát, valamint felszereléseit már 1947-ben államosították, s azokat különféle állami vállalatok tulajdonába adták, a Hangyát a földműves szövetkezetekbe olvasztották. A következő évben, azaz 1948-ban számolták fel

- az 1922-ben alakult Országos Magyar Tejszövetkezeti Központot; cégeit, eszközeit állami vállalatok tulajdonába adták;
- a volt a Munkás Szövetkezeti Központ (ÁFOSZ) budapesti hálózatát, mintegy 400 árudát és feldolgozó helyet a KÖZÉRT vállalatnak adták át.
- az 1919-ben alapított „Futura” Magyar Szövetkezeti Központ Áruforgalmi Rt. teljes szervezetét;
- az 1891-ben alakult Magyar Mezőgazdák Szövetkezetét;
- az 1899-ben alapított Magyar Mezőgazdák Biztosító Intézetét, amelyet az Állami Biztosítóba olvasztottak.

A hitelszövetkezetek központját, az 1898-ban alapított Országos Központi Hitelszövetkezetet 1947-ben az állam a főként vállalatokat finanszírozó és csak nevében szövetkezeti jellegű Országos Szövetkezeti Hitelintézeté alakította át, majd 1952-ben ezt is államosította. Országos hálózatát döntő részben az OTP kapta meg.

A szövetkezeti mozgalom egyes intézményei nagy értékű budapesti székházakkal és egyéb vagyontárgyakkal is rendelkeztek. Ide sorolható: a Magyar Köztisztviselők Fogyasztási - Termelő Szövetkezete; a FRUKTUS Gyümölcsértékesítő és Szeszfőző Szövetkezetek Központja; az Iparosok Országos Központi Szövetkezete; a Magyar Országos Takarékszövetkezet; az Országos Lakásépítő Hitelszövetkezet. Ezek túlnyomó többségét is elérte az államosítás.

A szövetkezetekről szóló 1947. évi XI. tc. volt az első átfogó, minden szövetkezeti típusra általánosan alkalmazandó jogszabály, amely ugyan gazdasági társaságként szabályozta a szövetkezetet, és elismerte társadalmi, szervezeti és érdekképviselői jellegét is, ugyanakkor a kilépő tagok által a vagyon kivitelét megakadályozta. Kimondta, hogy a szövetkezet kereskedelmi, de egyben társadalmi, gazdasági és mozgalmi szervezet is. Az egyes szövetkezeti formákat viszont külön kormányrendeletek szabályozták, így magának a törvénynek nem volt jelentősége.

4.6. A KISIPAR ÉS KISKERESKEDELEM ÁLLAMOSÍTÁSA 1949-1952 KÖZÖTT

Az 1949. évi Alkotmány – amelyet augusztus 20-án lépett hatályba – öt paragrafusban foglalkozott a tulajdon kérdésével. Elvben még elismerte, sőt védte a magántulajdont, amin persze alapvetően kistulajdont értett a jogalkotó.

6: RÉSZLET AZ 1949. ÉVI ALKOTMÁNYBÓL

4. § (1) A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek vagy szövetkezetek tulajdonában van. Termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek.

(2) A Magyar Népköztársaságban a népgazdaság irányító ereje a nép államhatalma. A dolgozó nép fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket és következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét.

5. § A Magyar Népköztársaság gazdasági életét állami népgazdasági terv határozza meg. Az államhatalom a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, az állami bankrendszerre, a mezőgazdasági gépállomásokra támaszkodva irányítja és ellenőrzi a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a közvagyon növelése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése és az ország véde rejének fokozása érdekében.

6. § Az egész nép vagyonaként az állam és a közületek tulajdona: a föld méhének kincsei, az erdők, a vizek, a természeti erőforrások, a bányák, a jelentős ipari üzemek, a közlekedési eszközök - vasút, szárazföldi, vízi- és légi utak -, a bankok, a posta, a távíró, a távbeszélő, a rádió, az állam által szervezett mezőgazdasági üzemek: állami gazdaságok, gépállomások, öntözőművek stb. Az állam vállalatai látják el a külkereskedelmet, valamint a nagykereskedelmet; az állam irányítja az egész kereskedelmi forgalmat.

7. § (1) A Magyar Népköztársaság elismeri és biztosítja a dolgozó parasztok jogát a földhöz és kötelességének tekinti, hogy állami gazdaságok szervezésével, mezőgazdasági gépállomásokkal, az önkéntes társulás és a közös munka alapján működő termelőszövetkezetek támogatásával elősegítse a mezőgazdaság szocialista fejlődését.

(2) Az állam elismeri és támogatja a dolgozóknak a kizsákmányolás ellen irányuló minden valóságos szövetkezeti mozgalmát.

- 8. §** (1) A munkával szerzett tulajdont az Alkotmány elismeri és védi.
(2) A magántulajdon és a magánkezdeményezés a köz érdekeit nem sértheti.
(3) Az öröklési jogot az Alkotmány biztosítja.

És valóban, 1949 után a kiskereskedelem még éveken keresztül továbbélt, s bár terjedelme erőteljesen csökkent, teljesen soha sem szűnt meg. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a zöldség- és gyümölcs termékek gyorsan romlandó áruk – ezek forgalmának szervezésére a tervgazdaság különösen alkalmatlan. Ezért maradtak meg az élelmiszerpiacok. A személyi szolgáltatások és a kisipar területén, 1953 elejére az 1938. évi szinthez viszonyítva az önálló magánkisiparosok száma átlagosan 1/4-ére csökkent. De – kevés kivételtől eltekintve – minden szakmában maradtak magánvállalkozók.

Az önálló magánkisiparosok száma egyes szakmákban, 1938 - 1953

	1938	1953. február	Változás (1953/1938 %)
Cipész	30 891	8 270	27%
Férfiszabó	14 567	5 292	36%
Asztalos	13 218	4 023	30%
Kőműves	12 815	2 042	16%
Fodrász	12 415	3 298	27%
Kovács	11 929	4 009	34%
Mészáros	9 845	84	1%
Női szabó	8 162	3 005	37%
Ács	5 333	785	15%
Lakatos	4 798	1 154	24%
Pék	4 171	3	0%
Szobafestő	3 377	748	22%
Kádár	1 977	623	32%
Villanyszerelő	1 901	397	21%
Kárpitos	1 375	527	38%
Műszerész	1 364	561	41%
Fényképész	1 084	466	43%
Autószerelő	181	84	46%
Vas- és fémestergályos	86	30	35%
Összesen	139 489	35 401	25%

Forrás: Saját számítás Béládi (2013) 80-81. o. alapján

Az 1948-49-ben kiadott jogszabályok megfogalmazásuk folytán lehetőséget adtak arra, hogy a megszabott üzemméreten *aluli* egységeket is állami kézbe vegyék - amennyiben ezek működése nem felelt meg a népgazdaság bármily tágran értelmezett érdekének. Nem kevés embert érintett mindez: 1949-ben mintegy 250 ezerre becsülték a kisiparosok és a kiskereskedők számát, eltartottakkal együtt pedig kb. 700-800 ezerre. A kereskedelemben az állami szektor csak 1952-re jutott túlsúlyra, ekkor a magánkereskedők száma 20 000-ről 1300-ra csökkent. A magánkisiparban dolgozók létszáma 1950-re 40, 1953-ra a háború előtti létszám (1938) mindössze 13,5%-ára zsugorodott.

Az államosítások sokszor kampányszerűen, összehangoltan történtek. Központilag irányított akció keretében vették állami kezelésbe a főváros legjelentősebb szállodáit és vendéglátóegységeit (1948. május 15.), a fővárosi gyógyszertárakat (1949. április 15.), majd a kisebb szállodákat és panziókat (1949. június 28.). A húsboltok, a mészárosok esetében - a húsfélék központi elosztás miatt - ez az aránycsökkenés még drasztikusabb volt: 26%-ról 1% alá

csökkent a magánzók részesedése. Itt az államosítás 1953-ra szinte teljessé vált.¹⁷⁴ A magáncukrászoknál 1950-ben az arányuk még 72%, 1953-ban azonban mindössze 9%. volt^a A vendéglátásban az üzletbezárás jellemzően két módon történt, vagy a Pénzügyi Központon keresztül, és/vagy iparendély megvonás útján. A bezárásokat bizalmik, népi ellenőrök kiterjedt jelentései alapján készítette elő a belkereskedelmi tárca. Felszámolták azokat a vendéglátóhelyeket is, amelyeknek a tulajdonosát politikailag nem találták megbízhatónak. A vendéglátóipari engedélyek bevonásánál gyakori hivatkozási alap volt az elégtelen higiénia, így a „közegészségügy érdekében” is államosítottak, és döntöttek az üzemi étkezdék hálózatának kiépítéséről, népszerűsítéséről.

1948 őszén számos – addig a magánkereskedelem által is forgalmazott **monopóliumcikk** (só, gyufa, élesztő, dohány, tűzkő) forgalmazását is állami kezelésbe vették.¹⁷⁵ A vidéki gyógyszertárak államosítására meglepetésszerűen, az egész országban egységesen, egyetlen nap alatt, 1950. július 28-án került sor¹⁷⁶, és kb. 1200 közforgalmú gyógyszertárat érintett.¹⁷⁷ A forgatókönyv szinte mindenhol ugyanaz volt: leltárral átvették a patikát, mindent lepecsételtek, és – miután a vidéki gyógyszertárak általában a tulajdonos lakásával egy épületben helyezkedtek el – a patika és a lakás közötti átjáró ajtót rögtön bedeszálták (később befalzták). A folyamat megalázó volt: a gyógyszerészekre az „osztályidegen és kizsákmányoló” jelzőt sütötték rá, s a tulajdonossal közölték, hogy melyik állami patikába helyezik át. Így az államosítással a kényszerköltöztetések is megindultak. Az új állami patikákban egységesen megállapított bérrendszert vezettek be. A fizetések jóval alacsonyabbak voltak a korábbi tulajdonosi jövedelmeknél.

A formális államosításra sokszor nem is volt szükség.¹⁷⁸ Rendelkezésre álltak más módszerek is, melyekkel ellehetetlenítették a magáncégek működését: kíméletlen jövedelemadó-behajtás, a hitelpolitika szigorítása, az áru beszerzés és értékesítés irgalmatlan állami kontrollja. Miután az árakat központilag szabályozták, az Árhivatal bármikor megtehetette, hogy folyamatosan csökkentse a haszonkulcsokat. A közületek - az államtól kapott jogosultság alapján - akár rendkívüli hatállyal is felmondhatták az üzlethelyiségek bérleti jogát. A talpon maradt magánosok "természetesen" csak állami cégektől vásárolhattak - az állami nagykereskedelmi vállalatok pedig, ha erre utasítást kaptak, egyszerűen nem szállítottak a kereskedőnek, iparosnak. Így sokan kényszerültek arra, hogy "önként" adják vissza az iparendélyt, avagy szerződéses alkalmazottként az állami ipar vagy a kereskedelem szolgálatába szegődjenek.¹⁷⁹ A frissen államosított magánkereskedésekhez kirendelt új vállalatvezetőknek 15 napon belül leltározniuk kellett: ekkor vagyonsmérleget készítettek, majd nyilatkoztak arról, hogy a vállalatot érdemes-e tovább működtetni. Az újdonsült vezetők indokolt esetben még a kereskedő magánvagyonát is lefoglalhatták - sőt, a külföldre menekült kereskedők disszidálás előtt eladott vagyontárgyait (például a gépkocsijait) is felkutathatták és

^a A cukrászda és a fagyalt népszerűsége csak 1945 után kezdett elterjedni, addig csak a luxuscukrászdák voltak jellemzők. 1948-tól számuk jelentősen emelkedett.

elkobozhatták pórul járt vásárlóiktól. Mivel a nyersanyag beszerzése is nehéz volt, a tulajdonosok kénytelenek voltak a feketepiacról, közvetítők láncolatán keresztül, drágán vásárolni. 1946-ban még elsősorban az árdrágítókkal szembeni küzdelem került előtérbe, és az ellenőrzések nem jártak nagyobb elkobzással - eltekintve pár kirívó szabálytalanságtól. 1949-ben ezzel szemben a represszió teljes garnitúráját alkalmazták a szabálytalanságot vétőkkel szemben. Például akkor, ha kiderült, hogy a nyersanyaghoz a vendégektől kapott közértjeggyel vagy szabadpiacon jutottak hozzá.

A kisipar és a kiskereskedelem csökkenő teljesítményét a lakosság ellátása tekintetében egyáltalán nem ellensúlyozta az állami nagyipar és az újonnan szervezett szövetkezeti hálózat gyors felfutása. Ezért 1951-ben szakaszosan vissza kellett állítani a **jegyrendszert** a cukor, a liszt, a zsír, szappan, a hús és végül a kenyér piacon is.¹⁸⁰ Az utolsó roham 1952 őszén a főváros iparos- és kereskedőtársadalma ellen irányult: 262 piaci árusítási engedélyt, az összes élelmiszerkereskedői engedélyt (580), 453 vendéglátóhelyi engedélyt vontak be, 206 magánpékséget pedig államosítottak.¹⁸¹

1953 tavaszától kezdve a kisiparból élők száma újra növekedni kezdett. Az ellátás biztosítása érdekében sokan visszakapták az iparüzési engedélyüket, de nem engedték továbbra sem új iparengedélyek kiváltását.

4.7. A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALIZÁLÁSNAK ELSŐ KÍSÉRLETE, 1948-1953

A szocializmus alapjainak lerakásához hozzátartozott a mezőgazdaság beillesztése a központosított tervgazdaság rendszerébe. Az erre vonatkozó utasítást 1948 júniusában Bukarestben kapták meg a Moszkvához hű, kelet-európai kommunista pártok, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) tagjai. Az ügy – paradox módon – csak mellékesen került napirendre, mint a Jugoszláv Kommunista Párt bírálatainak egyik pontja, mondván, hogy Jugoszláviában a kommunisták halogatják, hogy megkezdjék a szocializmus építését a falvakban is.¹⁸² Így alakultak meg néhány hónapon belül az első, szovjet mintára szabott termelősövetkezetek, továbbá a traktor- és gépállomások Magyarországon – formálisan önkéntes alapon, valójában erőteljes presszió nyomán. A kormány állami gazdaságokat is szervezett, számuk 1948 közepén 99 volt, kb. 40 ezer hektár földdel ($\approx$ 70 ezer kat. hold). 1952-53-ban ben viszont már 501 állami gazdaság működött az országban, 1,3 millió hektárnyi ($\approx$ 2,3 millió kat. hold) földön.¹⁸³

Miután ahhoz nem volt elég politikai erő, hogy egy adott falu valamennyi gazdáját bekényszerítsék a tsz-be, elkerülhetetlen volt a földek **tagosítása**. Ennek nyomán a termelősövetkezetek földterületét – a tagok „önként” bevitt földjeinek együttes nagyságát véve alapul – az adott községhez tartozó szántóterület legjobb parcelláira koncentrálták. Az egyéni gazdálkodást továbbra is folytatni kívánó parasztoknak pedig gyengébb minőségű, gyakran a

határ távolabbi pontjain, esetenként több tagban „kínáltak” csereföldet. Hasonló megoldást alkalmaztak az állami gazdaságok szervezése során is. Végeredményben 1949-53 között 2280 községben végeztek - esetenként több alkalommal is – tagosítást, aminek eredményekén 4 millió katasztrális hold (!) cserélt gazdát. Ez nagyobb terület, mint amennyit az 1945-ös földreform során szétosztottak.¹⁸⁴

7: EGY MÁRA MÁR ELFELEJTETT SÚLYOS JOGSÉRELEM, A TAGOSÍTÁS

Figyelemre méltó, hogy Rákosi Mátyás (1966, 1997) emlékirataiban maga is elismeri a tagosítással járó súlyos sérelmeket, és azt is elárulja, hogy annak idején ő, személy szerint pontosan tisztában volt a korábbi, hasonló történelmi sérelmek jelentőségével: „Az én fiatakoromban még élénken élt a parasztság között azoknak a kisajátításoknak az emléke, amelyeket a vasút- és útépítések tettek elkerülhetetlenné. Bár ezeknek a kisajátításoknak mértéke hasonlíthatatlanul kevesebb parasztot érintett, hosszú évekre, sőt évtizedekre volt elnyújtva, megfelelő kártérítéssel járt, s mégis nemegyszer véres összetűzésekre került sor a parasztok és az építők, illetve a csendőrök között. Érthető tehát, ha sokan sérelmezték a tsz-tagosítást, s a sérelmek emléke még sokáig él, az irodalom, a film feldolgozza s tovább élte.”¹⁸⁵

A termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabály¹⁸⁶ gyakorlatilag semmi önállóságot nem hagyott sem a szövetkezet, sem a tagok részére. Az állami és pártszervek a gazdálkodás részletkérdéseibe is beleszóltak. Az állam számára fizetendő kötelezettségek után pedig a tsz-tagságának alig maradt jövedelme, és az is bizonytalan volt.¹⁸⁷ A kuláklisák összeállításával, a kulákoknak nyilvánított parasztok^a presszionálásával 1953 nyarára a szövetkezetek földterülete 1,6 millió hektárra (≈ 2,8 millió kat. hold) nőtt, miközben az átlagos terület már meghaladta a 300 hektárt (≈ 520 kat.hold). Jogi és közgazdasági értelemben három fajta tsz létezett (I., II. és III. típus) – összesen 5224 szervezet, ami csak úgy volt lehetséges, hogy sok faluban két-három tsz is szerveződött. A regisztrált tagok száma 376 ezer fő volt.

Sok ez, vagy kevés? Az ország művelés alá vont területeiből az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) elképzelései szerint az I. ötéves terv végrehajtása után, 1954-re 60%-nak a szövetkezetek, 6%-nak az állam kezén kellett volna lennie. Ez 10 millió kat. holdat jelentett volna – ehhez képest a szövetkezetek és az állami gazdaságok együttes területe 1953 tavaszán „csak” 4,1 millió kat. hold volt. A parasztság ellenállása és közönye leginkább abban nyilvánult meg, hogy tömegesen hagyták ott a falvakat. A tagosítások és földelhagyások következtében a parlagterület több mint 500 ezer hektárt (≈ 870 ezer kat. hold) tett ki. Ez nagyságrendileg azonos volt a katolikus egyháztól 1945 után elvett teljes földterülettel!

^a Az MDP 1951. februári kongresszusán Rákosi előadói beszédében az szerepelt, hogy az 1949-es népszámlálás 63 ezer olyan gazdát talált, akinek több mint 25 hold földje volt vagy több mint 350 aranykoronányi föld után fizettek adót. Ez a réteg szerinte akkor majdnem 2 millió hold földdel rendelkezett. Őket az tekintette Rákosi „igazi” kulákoknak, akikhez még hozzászámítandónak minősítette azokat, akiknek 15-25 hold földjük volt és/vagy kocsmájuk, kereskedésük, cséplőgéjük, traktoruk vagy egyéb vállalatuk volt – vagyis az ő összesítése szerint több mint 100 ezer család [Rákosi (1966, 1997) II. kötet 877. o.].

4.8. A LAKÁSVAGYON RÉSZLEGES ÁLLAMOSÍTÁSA 1951-53 KÖZÖTT

4.8.1. Kitelepítések a fővárosból

1951. május 21. és július 18. között Budapesten a hatóságok széleskörű kitelepítési akcióba kezdtek, ami két hónap alatt összesen kb. 5100-5200 lakást érintett.¹⁸⁸ Ez a kampány olyan széleskörű felháborodást és politikai nyugtalanságot keltett még a párttagok körében is, hogy igen hamar le is állították az egészet. A lakások, ahol a kitelepítéssel sújtott csaknem 13 ezer embert élt, nem feltétlenül voltak magántulajdonban, nagyon sok esetben belvárosi, tanácsi tulajdonú bérlakásból raktak ki embereket. A kitelepítettek kijelölt falvakba, illetve tanyákra kerültek, ahová teherautókkal szállították el őket egy meglepetésszerű hajnali lakásroham után. Ezeket a településeket a kitelepítettek kizárólag a helyi rendőrség különleges engedélyével hagyhatták el.

Egyfelől az történt, hogy az állampárt így akarta megoldani saját, növekvő létszámú, privilegizált elitjének lakáshoz juttatását. A kitelepítendő családok pedig főként olyanok voltak, akiknek családfői, családfenntartói a második világháború előtt például katonatisztként vagy csendőrtisztként szolgáltak, illetve különféle pozíciókat töltöttek be az akkori közigazgatásban, ide értve a fővárosban székelő minisztériumokat is. Jobbára középosztályi családokról volt szó, akik ezer szállal kötődtek a Horthy-korszakhoz, így könnyen rá lehetett fogni, hogy ha Budapesten hagyják őket, akkor veszélyt jelentenek a rendszer biztonságára. A „nemkívánatos” elemeknek minősített családok többségét az I., a II. és a XII. kerületből vitték el. Az ÁVH által előzetesen összeírt 17 530 fő helyett végül 12 704 személyt telepítettek ki – a többieknek protekcióval, könyörgéssel sikerült elérniük, hogy levegyék őket a listáról.

A családfőknek általában 500 kilogrammos csomagot engedélyeztek, a többi családtag ennél jóval kevesebbet, csak a legszükségesebb holmijait vihette magával. A bútorok nagy része természetesen maradt, hiszen nemcsak a lakások kellettek a rendszer új kedvezményezettjeinek, de az ingóságok is. A kitelepítettek értékeit a közgyűjtemények (pl. múzeumok) kapták. Amikor 1953-ban az internáló táborok bezártak, a kitelepítettek jelentős része szabad lett, de arra nem kapott engedélyt, hogy visszaköltözzön Budapestre, és természetesen a (bér)lakásaikat sem kapták vissza.

4.8.2. Kitelepítések a határ menti területekről

1950-53 között az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) a déli és nyugati határsávból, valamint Miskolcra, Várpalotáról és egyéb helyekről kitiltotta az ellenségesnek, megbízhatatlannak bélyegzett „elemek”-et családjukkal együtt és Hajdú-Bihar valamint Szolnok megyékbe, a Hortobágy és környékén lévő állami gazdaságokba telepítette őket. Ez kb. 8 ezer embert, 2500 családot érintett.¹⁸⁹

4.8.3. Bérházak államosítása

Országos szinten mindettől teljesen függetlenül zajlott a bérházak államosítása is. Fontos hangsúlyozni, hogy Magyarországon sem a városokra, sem a falvakra vonatkozóan nem született olyan jogszabály, amely a tulajdonosok által használt lakásokat is államosította volna: az állam csak a bérházakra, vagyis a városias települések nagyobb házingatlanaira tette rá a kezét.¹⁹⁰ Másutt – például Varsóban – 1945 után minden lakást államosítottak. Ugyanakkor viszont a korábbi államosítások – például a földbirtokok államosításával összefüggésben – érintették a kastélyokat és hasonló funkciójú, nagy értékű vidéki, falusi épületeket is. Sőt nem csak az épületeket, de a bennük lévő ingóságokat is, ideértve a műkincseket is.

4.9. AZ OKTATÁS ÉS A KULTÚRA ÁLLAMOSÍTÁSA 1948-TÓL

1948-tól kezdve beindult az államosítás az úgynevezett – modern kifejezéssel élve – humán szolgáltatások területén is. Az 1946/47-es tanévben 7016 általános és népiskola működött az országban, ebből még 1887 (16%) volt állami. A gimnáziumok száma 173 volt, ebből 66 volt az állam kezében (38%).¹⁹¹

1948. június 16-án, vagyis gyakorlatilag a tanév végén megtörtént az **iskolák** és nevelőintézmények államosítása.¹⁹² Ugyanazon a napon, amikor az országgyűlés a vonatkozó, hat paragrafusból álló jogszabályt¹⁹³ kihirdette. Ez azonban – szemben a vállalatok államosításával - nem volt váratlan fejlemény. A Szabad Nép 1948. május 9-én ugyanis közzétette az egyesülő munkáspártok programnyilatkozatát, amely tartalmazta az egyházi iskolák államosítását is. Az intézkedés leginkább a katolikus egyházat érintette, összesen 3 148 óvodáját, iskoláját és egyéb intézményét vesztette el egy csapásra. Ezt megelőzően, június 7-ére Mindszenty József esztergomi érsek körlevelében könyörgő szentmisét és harangozást rendelt el. A püspökkari konferencia pedig elhatározta, hogy egyházmegyei pap, szerzetes vagy szerzetes nő az államosított iskolákban – a hitoktatói pozíción kívül – semmilyen tanári, tanítói állást nem vállalhat. Június 12-én a püspöki kar az egész világ katolikusaira kötelező kánonjogi kódex egy paragrafusára hivatkozva¹⁹⁴ kiközösítette az iskolaállamosítási törvényt megszavazó országgyűlési képviselőket, illetve az annak végrehajtásában közreműködőket.¹⁹⁵

1948 őszén kerültek sorra a **filmgyárak**, 1949 decemberében a **színházak** stb. A Fővárosi Nagycirkusz és a budapesti revüszínházak, varieték államosítására 1949. szeptember 17-én perfektuálódott, két nappal a cirkuszi szezonzárás után.¹⁹⁶ A nemzeti tulajdonba vett **könyvanyag** begyűjtését az Országos Könyvtári Központ 1949-ben kezdte meg és zömében 1952-ben fejezte be, bár azt jogutódja a Népkönyvtári Központ és az Országos Széchenyi

Könyvtár is folytatták még az 50-es évtized végéig. A begyűjtött anyag zöme az 1951-52-es években állt össze.¹⁹⁷

4.10. AZ 56-OS FORRADALOM IDEJÉN NEM MERÜLT FEL A REPRIVATIZÁCIÓ GONDOLATA

Arra a tényre, hogy 1956-ban az állami tulajdon megkérdőjelezése fel sem merült, 2010-ben megjelent „Mítoszok és legendák 1956-ról” című írásában Litván György történész, az események egyik fontos szereplője hívta fel először nagy nyomatékkal a figyelmet: *„A kapitalizmus, a gyárak vagy földek magántulajdonba adása az eleve elutasított gondolatok közé tartozott, még a jobboldalon is. Egyedül Mindszenty bíboros kockáztatta meg az utolsó estén, november 3-án elhangzott rádióbeszédében, hogy 'a szociális szempontok által korlátozott magántulajdon' elismerését kezdeményezze, de erre reagálni már nem maradt idő, s ebben a félmondatban talán mégsem lehet a forradalom vezéreszméjét felfedezni.”*¹⁹⁸

Mások is megerősítették ezt az értékelést. A gazdaságtörténész Honvári (2003) szerint: *„A társadalmi (állami) tulajdon dogmája néhány év alatt olyan mély gyökereket vert az emberek gondolkodásában, hogy november elejéig egyetlen komolyabb társadalmi támogatottsággal rendelkező csoportosulás sem vetette fel a tulajdonviszonyok radikális átalakításának szükségességét. A programok ebből a szempontból nagyfokú konzervativizmust mutatnak.”*¹⁹⁹ Hasonlóképpen értékelte az októberi napokat a téma specialistája, Eörsi László: *„Annyira nem volt népszerű gondolat, hogy aki például a felkelők között úgy gondolkozott, hogy vissza kell állítani a régi tulajdonviszonyokat, jöjjenek vissza a kapitalisták, az kinyírta magát.”*²⁰⁰ Így értékelte a történeteket Kornai (2005) is. Önéletrajzi írásában Kornai (2005) Losonczy Gézárt idézi, aki a Nagy Imre kormány szóvivőjeként, ugyancsak november 3-án a következőket nyilatkozta: *„A kormány teljes egységben jelenti ki, hogy az elmúlt 12 esztendő pozitív vívmányaiból semmit sem kíván feladni: így a földreformból, a gyárak és üzemek államosításából és a szociális vívmányokból. (...) A kormány el van szánva arra (...), hogy semmiféle körülmények között nem fogja túrni a kapitalizmus visszaállítását Magyarországon.”*²⁰¹ Figyelemre méltó, hogy Losonczy „az elmúlt 12 évvel” vállalta a kontinuitást, mindazzal, ami 1945 és 1956 között történt, vagyis a határvonalat nem 1949-cel húzta meg.^a

8: NÉMETH LÁSZLÓ VÉLEMÉNYE 1956. NOVEMBER 1-ÉN

^a Intencióit tekintve nem volt más koncepciója az 1956-os lengyel felkelésnek, az 1968-as Prágai tavasz és a lengyel *Solidarność* mozgalom irányítóinak sem. Ugyanakkor az is érdekes és fontos azonosság, hogy mindegyik esetben, szinte azonnal, megszületett a munkástanács eszméje és gyakorlata, valamint a jövedelem egyenlőtlenségek csökkentésének követelése. Tamás (2013).

„Nem ismerek olyan magyar író, gondolkozót, aki a szocializmusnak ellensége lett volna. A vita inkább akörül volt, hogy szocializmusunk a külföldi patronok hű másolása legyen-e, vagy az általános elveknek a magyar természethez, gazdasági helyzetéhez idomuló alkalmazása. A vita most eldőlt, eldöntötte a meg nem kérdezt nemzet. De a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt. (...) (N)agyon fontosnak tartanám, hogy a kormánykoalíció pártjai, de lehetőleg minden párt: közös nyilatkozatot adjon ki, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett, mint a gyárak állami kézben tartása, bizonyos alacsony (25-40?) holdszám fölötti birtokok vissza nem adása, hitet tennének. Nagyon szép lenne, ha néhány olyan elvben is megegyezhetnének, amely a szocializmus sajátos helyi jellegét is hangsúlyozhatná, mint pl. a munkásság részesedésének kimondása az ipar és kereskedelmi vállalatok vezetésében és jövedelmében, vagy a laza, önkéntes, hegyközségszerű szövetkezetek támogatása.”²⁰²

Persze, azt is figyelembe kell venni, hogy a forradalom október 23-tól november 5-éig, vagyis mindössze 13 napig tartott. Kiszámíthatatlan, hogy mi történt volna, ha több idő áll rendelkezésre.

4.11. VAGYONELKOBZÁS ÉS SZIMBOLIKUS REPRIVATIZÁCIÓK 1956 UTÁN

Bosszú és elrettentés. A jogellenesen külföldre távozott vagy onnan vissza nem térő magyar állampolgárok vagyonának elkobzásáról már 1948-ban törvény született.²⁰³ Itt a jogalkotó logikája az volt, hogy aki méltatlan az állampolgárságra, annak a vagyonát is el kell venni. Ha az állampolgárságtól megfosztó határozat hatálya a feleségre és a kiskorú gyermekre is kiterjed, ezeknek a vagyonát is el kell kobozni. A törvény 7. § (2) bekezdése arról is rendelkezett, hogy a büntetést visszamenőleges hatállyal is lehet alkalmazni. Nincs megbízható áttekintés arról, hogy ez az 1948-as törvény hány személyt vagy családot érintett közvetlenül, akik 1948-49-ben, vagy esetleg a későbbi években hagyták el illegálisan az országot. Mint az közismert, 1956 utolsó hónapjaiban közel 200 ezren „disszidáltak”, ám ők túlnyomó részt fiatalok és ezért vagyontalanok is voltak, tehát vagyoni értelemben nem sokat veszthettek. Az 1970 és 1990 közötti két évtizedben évente több száz embernek, családnak sikerült disszidálnia. Anekdotikus szinten ismert, hogy közülük sokan valódi értékeket veszítettek el (pl. lakás, autó, értékes bútorok).

Szimbolikus értékű reprivatizációk. Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy 1956 után történtek apróbb kísérletek a reprivatizációra. Ilyen lépés volt – egyebek között – a legendás budai cukrászda, az Augustt visszaadása. Augustt Elemér cukrászdáját 1951-ben államosították, majd őt és családját internálták. 1954-ben térhetett csak vissza Budapestre, a cukrászdát 1956-os forradalmat követően vehette csak vissza.²⁰⁴ Ennél nagyságrendileg fontosabb, de végeredményben csak korlátozott értékű reprivatizációt jelentett az az 1958 tavaszán kiadott törvényerejű rendelet, amely az 1952-ben államosított házingatlanok, illetve családi házak egy részét visszaadta az eredeti tulajdonosoknak. Ez a visszaadás is jelentős megkötésekkel történt. Ennek biztosítására a szocialista jog feltalálta a „kötött bérű öröklakás”, illetve a „nem szabad rendelkezésű öröklakás” fogalmakat. Ami azt jelentette, hogy

a tulajdonosnak nem volt joga lakbért emelni, illetve a bérleti jogviszonyt felmondani. Köteles volt viszont gondoskodni az épület és a lakás karbantartásáról, felújításáról.

4.12. A KOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS AZ ÁLLAMOSÍTÁS UTOLSÓ FEJLEMÉNYEI, 1959-1962

A **mezőgazdaság** erőszakos kollektivizálása – megint csak hasonlóképpen a többi kelet-európai országhoz – csak jóval a kommunista hatalomátvétel után ment végbe. Magyarországon 1953-ban még a megművelt földterületnek csak $13\% + 26\% = 39\%$ -a volt állami, illetve szövetkezeti tulajdonban, vagyis a föld majd $2/3$ -a még egyéni gazdák kezében volt. Ugyanebben az évben ennél lényegesen magasabb arányú szocialista tulajdon csak Bulgáriában (56%) és Csehszlovákiában volt (54%), lényegesen alacsonyabb érték pedig csak Albániában (13%) és Lengyelországban (19%).²⁰⁵

1956 nyarán, Magyarországon 4863 termelőszövetkezet volt – a forradalom hatására ezek túlnyomó többsége napok alatt szétesett; kb. 700 maradt csupán meg. A forradalom után több engedményt is tett az állam: engedélyezték a kilépést a tsz-ből, a föld korlátozott adásvételét, megszüntették a beszolgáltatási rendszert stb. Miután a Kádár-rendszer konszolidálta a pártállam hatalmát a szétesés megállt, sőt valamelyest nőtt a tsz-ek által megművelt földterület, ám még így is csak az összterület 10%-volt a kezükben.²⁰⁶

A földhasználat véglegesnek tűnő átrendezése, a kollektivizálási kampány 1959-62 között ment végbe, formálisan önkéntes alapon, valójában azonban erőteljes politikai nyomással, zsarolással, alkalmanként fizikai erőszakkal is.²⁰⁷ 1961 végén 1,2 millió tsz-tag volt, a tsz-ek földterülete 4,7 millió hektárt ($\approx 8,2$ millió kat. hold) tett ki. A földtulajdon ekkor még nem változott. Csak az 1967. évi termelőszövetkezeti törvény annulálta valamelyes értelemben az 1945-ös földosztás jogi végeredményét. Ez a törvény azt is kimondta, hogy a termelőszövetkezeti tag földje – a tagsági jogviszony megszűnésekor, tsz-tag örökös hiánya esetén – szövetkezeti tulajdonba kerül. Főszabályként azonban továbbra is érvényben maradt az a jogfelfogás, hogy a kollektivizálás nem érinti a föld tulajdonjogát – a föld továbbra is a parasztok nevében maradt, de áruba nem bocsáthatták. Még a cserejog is a szövetkezeté volt. Az ún. személyi földtulajdont – amely viszont adható-vehető volt - 6000 m²-ben (≈ 1 kat. hold) korlátozták.

*****

Ezek voltak az utolsó intézkedések, melyek egyértelműen a célként kitűzött szocializmus irányába vitték az ország intézményi és tulajdoni rendszerét. Ezt követően, 1962

novemberében deklarálta az MSZMP VIII. kongresszusa, hogy Magyarországon befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása.

5. IRODALOMJEGYZÉK

Angelovics Helga [2014]: „Vitéz avatások a két világháború között 1921–1938”, Első század, Tavasz.

http://epa.oszk.hu/01600/01639/00011/pdf/EPA01639_elso_szazad_2014_tavasz.pdf

Barotányi Zoltán [2010]: „Államosítások Magyarországon, 1945-1952 - Hoci-nesze”, Magyar Narancs, 50. sz. dec. 16.

Bálint József [2013]: Magyarország nemzeti vagyonvesztése 1941–1947, Bp.: Agroinform.

Béládi Olívia [2013]: “A kisipar és kiskereskedelem államosítása Pesterzsébeten”, Múltunk, 4. sz. 63-101.

Bence György - Kis János – Márkus György [1972→1992]: Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?, Bp.: T-Twins Kiadó Lukács Archívum.

Berend T. Iván (1972a): Magyar gazdaságtörténet, II./1. rész, Bp.: Tankönyvkiadó.

--- (1972b): Magyar gazdaságtörténet, II./2. rész, Bp.: Tankönyvkiadó.

Berend T. Iván - Szuhay Miklós [1972a]: Magyar gazdaságtörténet, 1848 – 1918, Bp.: Tankönyvkiadó.

--- [1972b]: Magyar gazdaságtörténet, 1918 – 1944, Bp.: Tankönyvkiadó.

Bíró Albert [2010]: „A magyar és a román kárpótlás alapjainak összevetése”, Prominoritate, ősz. 94-117.

Botos János [2012]: Ez a kifosztás lesz a végső? (Az 1939-1945 között elkobzott magyar zsidó vagyonok értéke), Máriabesnyő: Attraktor Kiadó.

Brus, Włodzimierz [1976]: „1950 to 1953: The Peak of Stalinism”, ld. Kaser, Michael C. [1976]: The Economic History of Eastern Europe 1919 – 1975. Vol. III. Oxford: Clarendon Press. 3-39.

Cserhalmi Imre [1983]: Történelmi kulcsátvétel. Interjúk államosító igazgatókkal, Bp.: Kossuth Könyvkiadó.

Cseszka Éva [2012]: Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945-1953), Bp.: Gondolat Kiadói Kör.

Csikós-Nagy Béla [1996]: A XX. század magyar gazdaságpolitikája - Tanulságok az ezredforduló küszöbén, Bp.: Akadémiai Kiadó.

Csósz László [2005]: „Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása”, ld. Molnár Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában, Bp.: Balassi Kiadó.

Dékány Szilveszter [2014]: „Habsburg apanázs. A királyi család részére Magyarországról kiutalt juttatások a két világháború között”, ArchívNet, 12. évf. 5. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/habsburg_apanazs.html

Donáth Ferenc [1969]: Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947. Bp.: Akadémiai Kiadó.

Egry Aurél [1930]: „Optánsper”, a Közgazdasági Enciklopédia címszava, 4. k. Bp.: Atheneum é. n., 190-200.

Fukker Valéria [2006]: „Pártoló tag - epizód a tsz-szervezések történetéből. Szövetkezetek a mezőgazdaságban 1945 és 1989 között”, ArchívNet, 6. évf. 2. sz.

http://www.archivnet.hu/politika/a_partolo_tag_epizod_a_tszszervezesek_tortenete_bol.html

Gunst Péter [1996, 2005]: Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989), 3. kiadás, Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Havadi Gergő [2009]: „Dokumentumok a fővárosi vendéglátók államosításáról 1949–1953”, ArchívNet, 9. évf. 2. sz. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/dokumentumok_a_fovarosi_vendeglatok_allamositasarol_19491953..html?oldal=1

Hegedűs Gyula [2007]: „A brit tulajdon államosítása Magyarországon, 1945-1950”, Múltunk, 52. v.éf. 4. sz. 282-307.

Honvári János (szerk.) [2003]: Magyarország gazdaságtörténete a Honfoglalástól a 20. század közepéig, Bp.: Aula Kiadó.

--- [2007]: „Magyarország tőkés országokkal szembeni rendezetlen adósságai a II. világháború után”, Budapesti Gazdasági Főiskola Szakmai Füzetek, 21. sz. 5-17.

--- [2012]: „Magyar jóvátétel a II. világháború után”, Rubicon, 3. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovatetel_a_2_vilaghaboru_utan/

--- [2013]: „Magyarország mint „rosszhiszemű szerző”? A hazai osztrák (német) vagyon átadása a Szovjetunióknak”, Történelmi Szemle, 55. évf. 1. sz. 119-144.

Horváth Zoltán (1961): Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914), Bp.: Gondolat Kiadó.

Horváth Viktor [1974/75]: „Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon (1949-1960)”, Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve. <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00013/pdf/233-261.pdf>

Huszi Ernő [1959]: „Bankrendszer és pénzforgalom a Magyar Tanácsköztársaságban”, ld. A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere, Bp.: KJK. 169- 235.

--- [2011]: Egy valuta története. A forint forgalma a stabilizációtól az euró előszobájáig, Bp.: L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola.

Juhász István [2014]: „Vagyonváltság és önkéntes adózás”, www.ado.hu, ápr. 11. <http://ado.hu/rovatok/ado/vagyonvaltság-es-onkent-es-adozas>.

Kádár Gábor - Vági Zoltán [2005]: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése, Bp.: Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft.

Kántor Balázs [2010]: „Egy gyárüzem leszerelésének kálváriája”, ArchívNet, 10. évf. 1. sz., http://www.archivnet.hu/politika/egy_gyaruzem_leszerelésenek_kalvariaja.html?oldal=1

--- [2012]: „Mezőgazdasági gépgyárból orosz tankjavító üzem (1945. január-szeptember)”, ArchívNet, 12. évf. 6. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/mezogazdasagi_gepgyARBol_orsoz_tankjavito_uzem.html.

--- [2013]: „A látszat a fontos.” A Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt. feldarabolása és elsorvasztása”, ArchívNet, 13. évf. 2. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_latszat_a_fontos._a_vadasztolteny_gyutacs_es_femarugyar_rt._feldarabolasa_es_elsorvasztasa.html.

Karsai László [2005]: „A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944”, ld. Molnár Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában, Bp.: Balassi Kiadó.

Kemény István [2000]: „A teljes foglalkoztatottságtól a munkanélküliségig és a láthatatlan gazdaságig - A magyarországi cigányokról”, Kisebbség-kutatás, 4. sz. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_04/cikk.php?id=346

Kornai János [1999]: „A rendszerparadigma”, Közgazdasági Szemle, 46. évf. júl.-aug., 585–599.

--- [2005]: A gondolat erejével (Rendhagyó önéletrajz), Bp.: Osiris Kiadó.

Kovács M. Mária [2012]: Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon 1920-1945, Bp.: Napvilág Kiadó.

Kovács Tamás [2007]: „Az 1945–1952 közötti államosítások és azok társadalom-átalakító hatása”, Kézirat.

--- [2008]: „Egy elfelejtett földreformtervezet 1945-ből”, ArchívNet, 8. évf. 5. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/egy_elfelejtett_foldreformtervezet_1945bol.html

--- [2011a]: „Milliárdos fegyverkezési program?”, ArchívNet, 11. évf. 5. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/milliardos_fegyverkezesi_program.html

--- [2011b]: „Nem csonka bank(csonk)ok”, Kézirat.

Kövér György [2000]: „Fejezetek a Magyar Külkereskedelmi Bank 50 éves történetéből”, ld. MKB Rt.: Krónika, Az Ötven Éves Bank, Bp.

--- [2003]: „A reformkortól az I. világháborúig”, ld. Honvári János (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig, 8. kiadás, Bp.: Aula Kiadó. 243-312.

Kugyela Ákos [2004]: „A Weiss Manfréd konszerntől a Rákosi Mátyás Művekig: egy családi vagyon végnapjai”, ArchívNet, 4. év. 6. sz. http://www.archivnet.hu/politika/a_weiss_manfred_konszerntol_a_rakosi_matyas_muvekig_egy_csaladi_vagyon_vegnapjai.html?oldal=1

Laki Mihály [2011]: A termék- és szolgáltatáspiacek átalakulása 1989 után, Bp.: MTA Közgazdaságtudományi Intézet. KTI Könyvek 15.

Majtényi György - Szatucsek Zoltán [2001]: A szabó túje és a cipész dikicse (Dokumentumok a kisipar és a kiskereskedelem államosításának történetéből), Bp.: Magyar Országos Levéltár.

Mihályi Péter [1987]: "Az 1945 előtti külföldi adósságok és az államosítások miatti kártalanítás Kelet-Európában", Valóság, 4. sz. 50-64.

--- [1988]: "Fizetett-e kártalanítást Magyarország a MAORT államosításáért?", Magyar Nemzet, okt. 27.

--- [1992]: "Fosztogatás - osztogatás - fosztogatás", Közgazdasági Szemle, 11. sz. 1001-1017.

--- [2010]: A magyar privatizáció enciklopédiája, 1-2. kötet, Veszprém – Budapest: Pannon Egyetemi Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézete.

--- [2013]: A magyar gazdaság útja az adósságválságba, Bp.: Corvina.

--- [2015]: „A privatizált vagyon visszaállamosítása Magyarországon 2010 – 2014”, MTA KRTK Műhelytanulmányok, MT-DP-2015/7.

--- – Sztankó Éva [2015]: „A tőzsdei bevezetés jelentősége két magyar óriásvállalat példáján – MOL és MVM”, MTA KRTK Műhelytanulmányok, MT-DP-2015/8.

Mihóné dr. Leitner Judit [2013]: „A bűncselekményből eredő vagyon elvonása – Vagyonelkobzás”, Magyar Jog, 2. sz. 87-92.
http://www.hvgorac.hu/sites/portal/default.aspx?page=journal&article=Magyarjog_2013_2.htm

Molnár Dániel [2012]: „Cirkusz és pártállam, 1947–1954. Államosítás és központosítás Magyarországon”, Zempléni Múzsza, 1. sz. 61–70.

MSZMP KB Párttörténeti Intézete [1960]: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai, 1919. március – 1919. augusztus, Bp.: Kossuth Könyvkiadó.

Müller János – Kovács Tamás – Kovács Levente [2014]: „A Magyar Bankszövetség története”, Hitelintézeti Szemle, 13. évf. 3. sz.

Németh László [1934]: „A magyar élet antinómiái”, Válasz, 2. sz.

Oros Iván [2002]: „A birtokszerkezet Magyarországon”, Statisztikai Szemle, 7. sz.

Paksa Rudolf [2013]: Magyar nemzetiszocialisták. Bp. Osiris.

Pamlényi Ervin [1969]: „A kápolnai földosztás”, Magyar Nemzet, febr. 23.

Péteri György [1979]: A Magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszere, Bp.:KJK.

Pető Iván - Szakács Sándor [1985]: A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945-1985. I. - Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka, Bp.: KJK.

Püski Levente [2008a,b]: „Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, I.-II. rész”, Korunk, szeptember, október.

Rákosi Mátyás [1966, 1997]: Visszaemlékezések, 1940-1956. Bp.: Napvilág Kiadó. I-II. kötet.

Ránki György [1988]: A Harmadik Birodalom árnyékában, Bp.: Magvető Kiadó.

Saad József [2012]: „Hortobágyi társadalomkísérlet”, Kommentár, 1. sz.
http://kommentar.info.hu/iras/2012_1/hortobagyi_tarsadalomkiserlet

Sipos József [2013]: „A földkérdés”, Rubicon.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_foldkerdes/

Srágli Lajos [2002]: „A MAORT-perről”, Pannon Tükör, 7. évf. 3-4. sz. 32-44.
http://www.pannontukor.hu/PDF/2002/2002_03-04.pdf

Stark Antal [2009]: Rögös úton (Nemzetgazdaságunk rendszerváltás előtti és utáni két évtizede), Bp.: Akadémiai Kiadó.

Strassenreiter Erzsébet [1983]: „Az államosítás történetéhez”, ld. Cserhalmi [1983] 167-215.

Szabó Attila [2013]: „A Magyar Keleti Vasút botránnyos építése”, ArchívNet, 13. évf. 3. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_magyar_keleti_vasut_botrannyos_epitese.html

Szilvasán Pál – Pál József [1994]: „A szövetkezeti vagyon kártérítés nélküli államosítása 1948-52 között”, ld. Magyar Szövetkezeti Évkönyv (1988-1994), Bp.: Országos Szövetkezeti Tanács.

Szívós István – Uzoni Ödön [1992]: „Az 1946-ban létrejött szovjet–magyar vegyes vállalatok”, Valóság, 35. évf. 1. sz. 67-85.

Szörényi Attila [2012]: A Standard-per előzményei és előkészítése, 1948 – 1950, Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola.

Szuhay Miklós [1962]: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években, Bp.: Akadémiai Kiadó.

Tamás Gáspár Miklós [2013]: „Jobb- és baloldali antikapitalizmus”, Élet és Irodalom, okt. 25.

Tátrai Szilárd [2000]: „A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig”, Hadtörténeti Közlemények, 113. évf. 1. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00012/07tatrai.htm>

Ungváry Krisztián [2005]: „Kitelepítés, lakosságcsere és a holokauszt egyes összefüggései”, ld. Molnár Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában, Bp.: Balassi Kiadó.

--- [2012]: A Horthy-rendszer mérlege, Bp.: Jelenkor.

Ursprung János [1996]: A kétszintű bankrendszer fejlődése Magyarországon, 1987 – 1995. Bp. Kézirat. okt. 30.

Voszka Éva [2013]: „Államosítás, privatizáció, államosítás”, Közgazdasági Szemle, 60. évf. dec. 1289-1317.

Ward, Barbara [1946]: „Europe Debates Nationalization”, Foreign Affairs, October.

6. FORRÁSJEGYZETEK

- ¹ Mihályi (2010).
- ² Mihályi (1992).
- ³ https://www.posta.hu/a_magyar_postarol/postatortenet/magyar_postatortenet
- ⁴ A Tanácsköztársaság idején megkísérelt, de végig nem vitt pénzcseréről ld. Gunst (2005) 27. o.
- ⁵ Müller – Kovács T. – Kovács L. (2014) 210. o.
- ⁶ 4.000/1931. M. E. sz. rendelet.
- ⁷ A rendelet 1931. augusztus 16-án jelent meg.
- ⁸ Csikós-Nagy (1996) 82-83, 115-119. o.
- ⁹ 1848. évi XV. tc. az ősiség eltörléséről.
- ¹⁰ 1687. évi IX. tv. a mágnások idősb fiainak az atyai rendelkezés szerint intézendő örökösödéséről.
- ¹¹ Kövér (2003) 245-247. o. alapján.
- ¹² 1848. évi X. tc. az összesítésről, legelő elkülönözésről és faizásról.
- ¹³ Kövér (2003) 245-248. o.
- ¹⁴ 1848. évi IX. tc. az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről
- ¹⁵ 1848. évi XII. tc. az urbéri megszüntetett magánúri javadalmak statusadóssággá leendő átváltoztatásáról.
- ¹⁶ Szabó (2013).
- ¹⁷ Részlet a Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság honlapjának nyitó oldaláról. <http://www.baross.org/vasminiszter.htm>
- ¹⁸ Saját számítás Berend – Szuhay (1972a) 46. o. alapján.
- ¹⁹ Horváth (1961) 65-69. o. alapján.
- ²⁰ Berend – Szuhay (1972b) 121-13. o.
- ²¹ 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről; 1912. évi LXVIII. törvénycikk a hadiszolgáltatásokról.
- ²² Honvári (2013) 305. o.
- ²³ Közülük kettő – a Tanácsköztársaság idején – az ún. ellenforradalmi kormány kinevezettje volt, vagyis hivatalosan soha sem voltak az ország vezetői. Ld. http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_korm%C3%A1nyf%C5%91inek_list%C3%A1ja
- ²⁴ Gunst (2005) 22. o.
- ²⁵ http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=145:forradalmak-kora-antiszemita-pogromok-es-atrocitasok-1918-19-ben-&catid=15:tanulmanyok
- ²⁶ MSZMP KB Párttörténeti Intézete (1960) 18.o.
- ²⁷ E törvényt pár héttel később, február közepén, enyhítették.
- ²⁸ Az őszi-kora tavaszi időszak eseményeinek összefoglalását ld. Berend – Szuhay (1972b) 11-22. o.
- ²⁹ 1919. évi XVIII. néptörvény a földművelő nép földhöz juttatásáról.
- ³⁰ A földosztás történetét többen megörökítették; Móricz Zsigmond számos cikket írt a földosztás jelentőségéről, Biró Lajos a Világban ünnepelte Károlyi önzetlenségét, Krúdy Gyula pedig külön kis füzetben riportregényben foglalta össze benyomásait. Pamlényi (1969).
- ³¹ Sipos (2013).
- ³² Gunst (2005) 23. o.

-
- ³³ Gunst (2005) 22. o.
- ³⁴ Idézi Huszti (1959) 177. o.
- ³⁵ Gunst (2005) 26. o.
- ³⁶ Péteri (1979).
- ³⁷ MSZMP KB Párttörténeti Intézete (1960) 94. o.
- ³⁸ Huszti id. mű 192. o.
- ³⁹ Berend – Szuhay (1972b) 25. o.
- ⁴⁰ Berend (1972a) 24-29.
- ⁴¹ MSZMP KB Párttörténeti Intézete (1960) 95. o.
- ⁴² Idézi Sipos (2013).
- ⁴³ Gunst (2005) 26. o.
- ⁴⁴ Gunst (2005) 26. o.
- ⁴⁵ A vonatkozó dokumentumokat ld. http://mandiner.blog.hu/2015/03/21/fehernemu-kommunizalas_tanacskozarsasag_modra
- ⁴⁶ A teljes listát ld. Huszti (1959) 179-180. o.
- ⁴⁷ Huszti (1959) 182-186. o.
- ⁴⁸ Felsorolásukat ld. Huszti (1959) 202-203. o.
- ⁴⁹ MSZMP KB Párttörténeti Intézete (1960) 49-52. o.
- ⁵⁰ „A magyarországi Tanácsköztársaság célja: a kapitalista termelési és társadalmi rend megszüntetése s a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtése.” http://hu.wikisource.org/wiki/A_Forradalmi_Korm%C3%A1ny%C3%B3tan%C3%A1cs_XXVI._sz%C3%A1m%C3%BA_rendelete
- ⁵¹ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. Elfogadta a szövetséges tanácsok országos gyűlése 1919. június 23-án. http://hu.wikisource.org/wiki/A_Magyarorsz%C3%A1gi_Szocialista_Sz%C3%B6vets%C3%A9ges_Tan%C3%A1csk%C3%B6zt%C3%A1rsas%C3%A1g_alkotm%C3%A1nya
- ⁵² Magyar fordításban ez a Lenin idézet az 1952. évi összkiadás 27. kötetében, a 77. oldalon található. Köszönettel tartozom Szamuely Lászlónak, aki segített az idézetek megtalálásában és helyes értelmezésében. Ld. még Bence – Kis – Márkus (1992) fejtegetéseit (id. mű 447. o).
- ⁵³ Köszönettel tartozom Madarász Aladárnak is, aki felhívta a figyelmemet a Bellamy-féle eszmetörténeti számlára. A „Visszapillantás 2000-ből 1887-ik évre” című könyvet 1892-ben adták ki magyarul.
- ⁵⁴ *1920. évi I. tc. az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.*
- ⁵⁵ *1921. évi XLIII. tv. a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915:XVIII. törvénycikk kiegészítéséről.* Az 1915-ös törvény szerint a háború idején a felségsértés vagy a hűtlenség bűncselekményét elkövető személy belföldi vagyona a bűncselekmény elkövetésével az államra szállt. Az államnak ezt az igényét külön perrel kellett érvényesíteni. Mihóné (2013).
- ⁵⁶ *HVG*, 2012. dec. 10.
- ⁵⁷ Dékány (2012) alapján.
- ⁵⁸ Juhász (2014) alapján.
- ⁵⁹ *1921. évi XV. tv. a betétek, a folyószámlakövetelések és a természetben elkülönítve őrzött készpénzletetek, továbbá a belföldi részvények és szövetkezeti üzletrészek, a külföldi pénznemek és a külföldi értékpapírok vagyonszállásáról; 1921. évi XXVI. tv. a magyar államadósságokról és az azokat terhelő vagyonszállásról; 1921. évi XLV. törvénycikk az ingatlanok, a felszerelési tárgyak, az árúraktárak, az ipari üzemek és egyéb jószágok vagyonszállásáról.*
- ⁶⁰ *1920. évi XXXVI. törvénycikk a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről, valamint a házhelyek és kishaszonbérletek alakításáról szóló 1920. évi XXIX. törvény.*

-
- ⁶¹ Csósz (2005).
- ⁶² Gunst (2005) 87. o.
- ⁶³ Berend – Ránki (1976) 281. o.
- ⁶⁴ Németh (1934).
- ⁶⁵ Angelovics (2014), Tátrai (2000) és Sipos (2013) nyomán.
- ⁶⁶ Az augusztus 10-én kelt *6650/1920. M. E. számú rendelet*, illetve az *1920. évi XXXVI. tc. 77. §-a*. Tulajdonképpen ez a két földosztásra vonatkozó jogszabály jelentette a Vitézi Rend megalapítását, mert magáról a szervezetről külön törvény soha sem született. <http://www.vitezirend.com/rovatok/vitezi-rend/tortenet/info/>
- ⁶⁷ <http://www.vitezirend.com/rovatok/vitezi-rend/tortenet/info/>
- ⁶⁸ *1920. évi XXXVI. tc. a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről.*
- ⁶⁹ Sipos (2013).
- ⁷⁰ Az 1931. november 29-én kiadott *6.450/1931. M.E. számú rendeletről* van szó.
- ⁷¹ Ld. erről részletesen Egry (1930), Aradi (2002), valamint Kovács M. (2012) monográfiájának idevágó fejezetét id. mű 182-185. o.
- ⁷² Kovács (2012) 189. o.
- ⁷³ *1936. évi XI. tc. a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról.*
- ⁷⁴ Püski (2008).
- ⁷⁵ Szuhay (1962) 294-302. o.
- ⁷⁶ *1936. évi XXVII. tc. a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről.*
- ⁷⁷ *1940. évi IV. tc. a kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdításáról s más földbirtokpolitikai rendelkezésekről.*
- ⁷⁸ *1938. évi XX. törvénycikk a honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról s ezek költségeinek fedezéséről*” Elemzését ld. Kovács T. (2011a).
- ⁷⁹ Berend – Ránki (1958) 132. o.
- ⁸⁰ Ránki (1988).
- ⁸¹ Berend (1972) 106-124. o.
- ⁸² http://mult-kor.hu/20090908_elhurcolt_javakat_kerestek_a_magyarok_ausztriaban
- ⁸³ Bálint (2013) 367-408. o.
- ⁸⁴ Keresztes (2015) alapján.
- ⁸⁵ Karsai (2005).
- ⁸⁶ *1942. évi IX. tc. az 1914-1918. évi hadikölcsönök rendezéséről.*
- ⁸⁷ *1942. évi XV. tc. a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól.*
- ⁸⁸ Botos (2011) 19.o. A zsidóság jogfosztásáról ld. igen részletesen Ungváry (2012) könyvét, különösen annak 16. fejezetét, Kádár – Vági (2005) monográfiáját és Karsai (2005) tanulmányát.
- ⁸⁹ Botos (2011) 19.o.
- ⁹⁰ Csósz (2005).
- ⁹¹ id. mű 104-107. o. Ld. még Ungváry (2012) 557-597. o.
- ⁹² Botos (2011) 12. o. 18. o. becslése szerint.
- ⁹³ id. mű 557. o.
- ⁹⁴ Id. mű 597. o. Kérdés azonban, hogy mindebből mi valósult meg, miután a várost a szovjet hadsereg október 21-én elfoglalta.
- ⁹⁵ Kugyela (2004).

-
- ⁹⁶ A teljes dokumentációt ld. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=260.
- ⁹⁷ Kádár – Vági (2005) szerint az SS valójában csak 200 ezer dollárt fizetett ki a megígért 600 ezerből.
- ⁹⁸ Bálint (2013), Csikós-Nagy (1996) 108. o.
- ⁹⁹ Honvári (2003) 431. o.
- ¹⁰⁰ Pető – Szakács (1985) 77. o.
- ¹⁰¹ Honvári (2003) 436. o.
- ¹⁰² Pető – Szakács (1985) 76. o.
- ¹⁰³ A jogi helyzet csak 1948-ban változott, amikor egy két §-ból álló törvény kimondta az 1925-ös zárlat megszűnését és az államosítás tényét. Ld. *1948. évi XXXV. törvénycikk a volt királyi család alapítványi vagyonának állami tulajdonba vételéről*.
- ¹⁰⁴ Berend – Ránki (1976) 599. o.
- ¹⁰⁵ U.o.
- ¹⁰⁶ Az eladósodottságra vonatkozó adatok forrása Mihályi (2013) 49-51.
- ¹⁰⁷ Erről részletesen ld. Mihályi (1987).
- ¹⁰⁸ Az államosítás ezen szakaszáról ld. Barotányi (2010).
- ¹⁰⁹ Brus (1986) 8.o.
- ¹¹⁰ Ward (1945).
- ¹¹¹ Paksa (2013).
- ¹¹² A rendszerváltás után a kutatók megtalálták az FKgP 1945 januárjában készített önálló földreform-tervezetét is, amely alapján véve a középbirtokok megteremtését tűzte ki célként. Kovács (2008).
- ¹¹³ A pártok programját részletesen ld. Pető – Szakács (1985) 26-35. o.
- ¹¹⁴ Donáth (1969).
- ¹¹⁵ *1945. évi VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről*.
- ¹¹⁶ Ezen a címen 204 ezer hold földet vettek el. Pető – Szakács (1985) 39. o.
- ¹¹⁷ 1935-ös adatok szerint. Oros (2002).
- ¹¹⁸ Donáth (1969) 75.o.
- ¹¹⁹ Honvári (2003) 442. o.
- ¹²⁰ Pető – Szakács (1985) 38. o.
- ¹²¹ Berend (1972) 21. o.
- ¹²² *1946. évi IX. törvény a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról*.
- ¹²³ Honvári (2013) 442. o.
- ¹²⁴ *1949. évi XXIV. tv. a földreform és a telepítés befejezésével összefüggő egyes kérdések rendezéséről*.
- ¹²⁵ Gunst (2005) 122. o.
- ¹²⁶ id. mű 23. o.
- ¹²⁷ HVG, 2014. febr. 8.
- ¹²⁸ Donáth (1969) 182-183. o.
- ¹²⁹ Ungváry (2012) 258. o. Hasonló szellemiségű idézetek tucatját ld. még ugyanitt és a következő oldalakon, Bajcsy-Zsilinszky Endrétől, Illyés Gyulától, Kodolányi Jánostól, Kovács Imrétől stb.
- ¹³⁰ Ungváry (2005) vég nélkül idézi a Horthy-korszak prominenseinek nyilatkozatait e tárgyban.
- ¹³¹ A rendelkezést a Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kelt 0060. számú parancsa tartalmazta.

---

¹³² Ekkor – egészen pontosan 1945. április 22-én - jelent meg Kovács Imre „Egy batyuval” című írása a Szabad Szóban, amellyel megkezdődött a svábok kitelepítésére uszító sajtókampány. Idézi: Ungváry (2012) 292. o.

¹³³ Az 1945. december 29-én megjelent *12 330/1945. sz. MT rendeletről* van szó.

¹³⁴ Bíró (2010) 96. o.

¹³⁵ Müller – Kovács T. – Kovács L. (2014) 220. o.

¹³⁶ *1946. évi IX. tc. a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról.*

¹³⁷ Tátrai (2000) alapján.

¹³⁸ Egészen pontosan a *12.770/1948. számú kormány-rendelet* 5. §-áról van szó.

¹³⁹ *12.770/1948. Korm. számú rendelet.*

¹⁴⁰ *10.000/1949. I.M. számú rendeletet.*

¹⁴¹ Pető – Szakács (1985) 76-82. o.

¹⁴² *1948. évi XIV. tv. a szénbányászat államosításával kapcsolatos kártalanítási törvényjavaslat benyújtására megszabott határidő meghosszabbításáról.*

¹⁴³ Pető – Szakács (1985) 80. o.

¹⁴⁴ *1948. évi XXXVII. tc. a nemzeti vállalatról.*

¹⁴⁵ *1949. évi X. tc. a községi vállalatról.*

¹⁴⁶ Gunst (2005) 122. o.

¹⁴⁷ Az államosítási rendeletet az 1948. április 29-én elfogadott törvény szentesítette. *1948. évi XXV. tc. egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről.* Ld. még Honvári (2003) 460. o. és Cserhalmi (1983) interjúkötetét az érintettekkel.

¹⁴⁸ Az eseményről készített híradófilmet ld. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6686>.

¹⁴⁹ <http://www.mgyosz.hu/hu/index.php?fo=1&al=2>

¹⁵⁰ A Cserhalmi (1983) interjú-kötet függelékében névszerint fel van sorolva több mint 500 munkásigazgató, illetve azok a vállalatok, ahova a kinevezések szóltak.

¹⁵¹ 15.§ (5) bekezdés.

¹⁵² A cég történetéről ld. Sipos (2006).

¹⁵³ Berend (1972) 10-11. o.

¹⁵⁴ A Vaccum Oil Rt., a Ford Motor Rt. és a Shell Rt. államosításának történetét ld. Szörényi (2012)

¹⁵⁵ A Shell Kőolaj Rt. és a Dunlop leányvállalataként működő Magyar Ruggyantaárugyár Rt. államosítását ld. Szörényi (2012).

¹⁵⁶ A földreform és a brit tulajdon érintettségéről ld. Hegedűs (2007) tanulmányát.

¹⁵⁷ Hegedűs (2007) 287. o.

¹⁵⁸ Srágli (2002), Cseszka (2012), Szörényi (2012).

¹⁵⁹ A gyár történetéről ld. http://bpxv.blog.hu/2012/09/26/a_rakospalotai_novenyolajgyar_tortenete

¹⁶⁰ http://www.weborvos.hu/100_eves_az_egis/az_egis_gyogyszergyar_tortenete_1913/206900/

¹⁶¹ Erről a módszerről részletesen ld. Kántor (2013).

¹⁶² *8230/1948. sz. Kormány rendelet.*

¹⁶³ *1948. évi XXXVII. tv. a nemzeti vállalatról.*

¹⁶⁴ Stark (2009) 8. o.

¹⁶⁵ Ursprung (1996).

¹⁶⁶ *1924. évi V. tc. a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról.*

¹⁶⁷ Idézi: Nyerges András, ÉS, 2015. febr. 20. 9. o.

¹⁶⁸ 1947. évi XXX. tc. a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyintézetek Központ I. kúriájába tartozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyintézetek magyar tulajdonban levő részvényeinek állami tulajdonbavételéről.

¹⁶⁹ 1948-ban született még egy nyúlarknyi törvény a bankok államosításáról, amely a külföldi részvénytulajdonosok helyzetét szabályozta. Ld. 1948. évi XXXVI. tc. a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyintézetek Központ I. kúriájába tartozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyintézetek magyar tulajdonban levő részvényeinek állami tulajdonba vételéről szóló 1947. évi XXX. törvény cikk kiegészítéséről.

¹⁷⁰ 1967. évi 36. törvényerejű rendelet.

¹⁷¹ Botos (2007).

¹⁷² Kovács (2011b).

¹⁷³ Szilvasán – Pál (1994) alapján.

¹⁷⁴ Havadi (2009) alapján.

¹⁷⁵ Béládi (2003) 67. o.

¹⁷⁶ Más források szerint augusztus 1-én. <http://hunhir.info/index.php?pid=hirek&id=5351>

¹⁷⁷ Forrás: Molnár Zsuzsa gyógyszerész írása. <http://www.marketingpirula.hu/cikkek/tegnap-volt-holnap-lesz/>

¹⁷⁸ Részletesebben ld. Laki (2011) 14-19. o.

¹⁷⁹ Majtényi - Szatucsek (2001).

¹⁸⁰ Béládi (2013) 82. o.

¹⁸¹ Béládi (2013) 68-69. o.

¹⁸² Rákosi (1966, 1997) II. kötet 658-59.

¹⁸³ Gunst (2005) 135-137. o.

¹⁸⁴ Pető - Szakács Sándor (1985) 178–189. o.

¹⁸⁵ id. mű II. k. 834-835. o.

¹⁸⁶ 8000/1948.(VIII.13.) sz. Korm. r.

¹⁸⁷ Fukker (2006).

¹⁸⁸ Interjú a téma történész-kutatójával, Bank Barbaráva (*Magyar Hírlap*, 2011. aug. 29.), valamint *Népszabadság*, 2011. máj. 19. <http://nol.hu/archivum/archiv-19480-8867> A kitelepítettek 11 209 nevet tartalmazó (!) komplett listáját ld. itt: http://www.budaipolgar.hu/data/cms104221/kitelepites_budapesti_nevsor.pdf

¹⁸⁹ Saád (2012).

¹⁹⁰ 1952. évi 4. tvr. egyes házingatlanok állami tulajdonbavételéről.

¹⁹¹ <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/12.01.html>

¹⁹² Balogh (2008) alapján.

¹⁹³ 1948. évi XXXIII. tc. a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.

¹⁹⁴ A *Codex Iuris Canonici*, 1917 (CIC) 2343. pontjáról van szó.

¹⁹⁵ Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/I/iskola%20%C3%A1llamos%C3%ADt%C3%A1sa.html> és <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/1948-az-egyhazi-iskolak-allamositasa-szazezrek-a-katolikus-rendezyenyeken>

¹⁹⁶ Molnár (2012).

¹⁹⁷ Ld. Horváth (1974/75).

---

¹⁹⁸ <http://kapitalizmus.hvg.hu/2013/10/23/1956-os-mitoszok-pesti-sracok-polgari-forradalom/>

¹⁹⁹ id. mű 566. o.

²⁰⁰ ÉS, 2013. szept. 6..

²⁰¹ id. mű 114. o

²⁰² „Pártok és egység”, *Új Magyarország*, 1956. november 2. 1. old.
<http://mek.oszk.hu/01000/01013/01013.htm#n8>

²⁰³ *1948. évi XXVI. tc. a külföldön tartózkodó egyes személyeknek magyar állampolgárságuktól való megfosztása és vagyonuk elkobzása tárgyában.*

²⁰⁴ Budai Polgár, 2006. nov. 16.

²⁰⁵ Brus (1986).

²⁰⁶ Gunst (2005) 147. o.

²⁰⁷ Ld. Berend (1983) 262-263. o.